

František Marek
(Studie, texty, básně)

Martin Hemelík (ed.)

IGLAVIA DOCTA
svazek V.

František Marek
Studie, texty, básně

který mu je „the poet of thousand years“,
 „ultimus Romanorum“, „the tail of the
 Comet“) jeho poezie je mu „the Book of
 Life“, „the delight of boyhood, the study of
 manhood and perhaps the consolation of old
 age.“?

Snad není ani třeba hledati v Byronovi
 doč dešě, jako ^{čini} Finlay. 1) Mnohem přenesší po-
 dotýká Tozer, 2) že snad tento enthusiasmus
 ozvil z toho, že našel v Popeových verších
 metrickou přesnost, jaké sám nikdy ne-
 dosáhl, a z namostého nedostatku zálibi-
 vosti vůči němu, poněvadž Popeova poezie
 nepřipomněla vůbec srovnání s jeho vlastní.
 A snad to byl nedostatek vlastní obra-
 tovnosti a vynalézáivosti, jež ho kval
 k takovému podceňování těchto dvou

x) Lettern IV. 278.

2) Introd. k Childm Har., 15.

3) Ibidem 19.

Martin Hemelík (ed.)

František Marek
(Studie, texty, básně)

Vydáno při příležitosti 100. výročí narození Františka Marka.

Frontispis obsahuje ukázkou rukopisu Františka Marka. (Jedná se o studii o anglickém básníku G. Byronovi, která se dochovala v pozůstalosti.)

© Martin Hemelík (editor) 2013

© akad. malíř Vladimír Netolička 2011
(První kresebný návrh obálky.)

© Petr Ház 2013

© Vysoká škola polytechnická Jihlava 2013

Poděkování:

Vedení Vysoké školy polytechnické Jihlava a editor svazku touto cestou děkují dědicům pana Františka Marka za laskavé svolení k přetištění jeho publikovaných textů.

Editor je dále povinován vyslovit srdečné poděkování panu PhDr. Ing. Vladimíru Kyprému, PhD. a paní mgr. Petře Cilové za důkladné a pečlivé pročtení celého textu, jeho korekce a poznámky a připomínky k němu.

Obsah:

Úvodní slovo	8
Studie a texty:	11
Jihlavští humanisté	12
Čeští humanisté a Jihlava	57
William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Zeměkouli	65
Konec jedné sentimentální cesty (K 200. výročí smrti Laurence Sterna)	80
Je Duchcov rodištěm největšího lyrika rytířského středověku?	91
Životní pocit básníka	97
Jazyková paměť	106
Poezie:	130
Předjarní	131
Diagonála světonápravy	133
Okamžik	134
Povídka:	135
Infarkt	136
Ediční poznámka	149

František Marek
(1913–1987)

Z díla Františka Marka

Pátý svazek ediční řady IGLAVIA DOCTA, který se dostává do rukou čtenářské veřejnosti, má mezi dosud vydanými svazky poněkud výjimečné postavení. Není sestaven jako krátká, informativní biografie určité osobnosti jihlavské kulturní historie, to znamená, že se čtenář nebude mít možnost seznámit se s životem a dílem další postavy, která se zapsala do kulturních dějin metropole Vysočiny. Zato se mu dostane příležitosti poznat a seznámit se v detailnějším pohledu s dílem autora, kterému byl věnován svazek čtvrtý – totiž Františka Marka.

Na stránkách čtvrtého svazku jsem také avizoval, že následující svazek bude určen pro publikaci textů F. Marka, které jsou buď velmi obtížně dostupné, anebo byly vydány v různých periodikách, která už dávno zanikla, či samostatných příležitostných edicích o nákladu pouhých několika desítek kusů, takže jejich dohledání je téměř nemožné. Přitom se jedná o některé odborné práce v jistém smyslu unikátní, stejně jako o velice zajímavé texty literární.

V tomto ohledu představují čtvrtý a pátý svazek ediční řady IGLAVIA DOCTA jakýsi celek, jenž má jediné poslání a účel – představit širší čtenářské veřejnosti nejen osobnost Františka Marka, ale také přiblížit jeho dílo v autentické podobě.

Jedná se o první jeho takové souhrnnější představení. Pokud budou okolnosti příznivě nakloněny, bude jistě vhodné v takovém představování pokračovat například publikací dosud vůbec nevydaných Markových jak odborných textů, tak literárních děl. To ovšem bude záležitost až vzdálenější budoucnosti. Takové představení by mělo být rovněž rozhodujícím impulzem k tomu, aby dílu Františka Marka byla věnována vskutku hluboká, kritická pozornost, a bylo tedy náležitě zhodnoceno z hlediska svého kulturního a literárního významu.

Texty, které jsem pro tuto publikaci vybral, jsou rozděleny do tří oblastí: texty z oblasti kulturně historické, texty z oblasti lingvistické a texty poetické a literární. Takto provedený výběr má pro čtenáře na jedné straně demonstrovat šíři zájmů F. Marka, na straně druhé by měl také přesvědčivě (pokud je to v rozsahu celkově malém možné) ukázat, jak tento autor dokázal používat jazyk pro vyjadřování se ve velmi rozdílných sférách odborné a literární činnosti.

Doufám, že se mi podařilo vybrat z tohoto hlediska texty vhodné a přiměřené stanovenému účelu. V každém případě přejí každému čtenáři příjemnou četbu a zároveň bych chtěl vyjádřit přesvědčení, že taková četba v něm vzbudí další zájem o dílo Františka Marka.

Martin Hemelík
editor řady

Studie a texty

Jihlavští humanisté

Humanismus byl prvním ideovým výrazem vznikající buržoazní inteligence. Jeho společenská funkce byla relativně pokroková, neboť působil na historický vývoj, byť nepřímo a neuvědoměle, jako lučavka rozleptávající feudální ideologii. V Jihlavě byly pro uplatnění humanistických snah velmi dobré sociální a historické podmínky. Město mělo vyspělou řemeslnou výrobu, rozvitý obchod, mezinárodní styky a kladný postoj k luterské reformaci, která do jisté míry vyjadřovala protipanskou a protihabsburskou opozici.

Ve srovnání s kvetoucím humanismem v předbělohorských Čechách bylo toto literární a vzdělánecké hnutí na Moravě velmi chudé. Výjimku tu tvoří jen dvě města: Jihlava, kde humanistická tradice tohoto období probíhá nepřetržitě od přijetí luterské reformace r. 1522 až do Bílé hory, a Olomouc, kde vznikl humanistický kruh po založení university koncem století. V ostatních moravských městech včetně Brna vyskytovali se humanisté jen sporadicky.

Až do založení olomoucké university bylo nejvýznamnější školou na Moravě latinské gymnasium v Jihlavě. Vliv jediné české university v Praze byl na Moravě, s výjimkou Vysočiny a Prostějova, nepatrný. Četní Moravané, kteří vystudovali pražskou nebo některou cizí universitu, stali se třeba i vynikajícími humanisty, ale domů se nevraceli. Z našich krajanů to byli např. Simeon Parlicius z Třešti, Paulus Sabatenus Mierzinus, Ioannes Plachecius Mezericzenus a Adam Huber

Meziříčský z Rýznpachu. Po prvním rozkvětu humanistického písemnictví na Moravě kolem r. 1500 nastal zde úpadek, a také později nezdá se tu situace pro humanismus, s výjimkou Jihlavy, Olomouce a částečně Prostějova, příznivá.¹

Šíření humanismu bylo všude závislé na působnosti university nebo jiného význačného střediska vzdělanosti. Také v Jihlavě byla páteří nové humanistické vzdělanosti škola, latinské gymnasium, zřízené na vysoké, polouniversitní úrovni roku 1561. Rektoři, učitelé a studenti tvořili základní okruh humanistických snah. Tímto okruhem jsem se již zabýval v jiné práci, kterou zde doplňuji.²

Z učitelů této školy tiskli latinské skladby především Matyáš Eberhard, Jan Ursinus (přítel Petra Kodícila z Tulechova) a Michael Abelus, „poeta laureatus imperialis“ Rudolfa II. Mezi studenty byli budoucí vynikající humanisté Martin Bacháček z Nauměřic, Linhart Nepomucký, Jan Kampanus Vodňanský, Václav Vroutecký, Vavřinec Benedikti z Nudožer, Matouš Carolides, Jan Mylius a Zdeněk Brtnický z Valdštejna.³

¹ Srov. J. Martínek, *K pozdnímu latinskému humanismu na Moravě*. Zprávy Jednoty klasických filologů, 1963, č. 1, str. 4-5.

² František Marek, *Humanistická škola v Jihlavě*. Sborník Pedagogického institutu v Jihlavě sv. I, Studie ze společenských věd, 1962, str. 275-315.

³ Překlady některých veršů, jež mají vztah k jihlavským studiím, viz v publikaci František Marek, *Čeští humanisté a Jihlava*, Jihlava 1962.

Prvním moravským humanistou byl brněnský rodák Jan Thabrarr, syn voskaře, jenž poznal humanismus, vítězně soupeřící se scholastikou, na studiích ve Vídni (1446) a za několikerého pobytu v Itálii.⁴

Podobně jako Thabrarr pocházel i první olomoucký humanista, Augustin Olomoucký Käsenbrod, syn kožišníka, z prostředí městských živnostníků, kteří tvořili základ nově vznikající třídy. Také jihlavští humanisté, ať domácí nebo odjinud příchozí, pocházeli z tohoto prostředí. Ve vzdělanostních střediscích se z těchto vzdělanců třetího stavu vytvářely zvláštní skupinky se specifickými zájmy, zárodky pozdější inteligence.

I když se v Jihlavě objevují první vlivy humanismu už před rokem 1522, otevřela se novým myšlenkám a zájmům brána dokořán teprve s přijetím luterské reformace. Vztah humanismu a reformace byl složitý, zpočátku kladný, ale později, po vytvoření luterské ortodoxie, přinejmenším napjatý. Protestantskou reformací byl rozklad kulturní jednoty feudalismu dovršen, neboť zde už šlo o rozsáhlou otevřenou vzpouru mladé buržoazie proti církvi jako opoře feudálního řádu. Není pochyby, že humanisté faktickým podrýváním církevního způsobu myšlení reformaci usnadnili a svými vztahy k vítězíci třídě jako učitelé vzdělanosti její pozici přímo nebo nepřímou podpořili.

⁴ Karel Gyurkovicz, *Český humanismus a Jednota bratrská*, Brno, 1936, str. 10-11. – J. Dřímál, *Notář Jan Thabrarr*, ČMM 58, 1934, str. 1-144.

Jak známo, zůstala Jihlava za válek husitských baštou katolicismu. Rozborem daňových rejstříků, zachovaných v jihlavském archivu, prokázal František Hoffmann, že městské obyvatelstvo bylo tehdy v Jihlavě sociálně diferencováno neméně než v těch městech, která se k revoluci přidala. Odpor Jihlavských k husitské revoluci byl tedy vyvolán zvláštními okolnostmi, hlavně jinojazyčností většiny obyvatel a nechutí k okolním rytířům, dávným nepřátelům města, kteří se z toho nebo onoho důvodu záhy přidali k husitství.⁵

Naproti tomu roku 1522 přijala Jihlava luterskou reformaci neuvěřitelně rychle jako první město na Moravě. Jazyková otázka v této době neměla velký význam. Tentokrát byla rozhodující skutečnost, krom nahodilých okolností, že Jihlava už byla v první polovině 16. století vyspělým výrobně-obchodním městem, kde si řemeslnictvo po několika bouřlivých letech právě vydobylo na patriciátu docela podstatné zastoupení v městské radě. V Jihlavě prostě vítězilo měšťanstvo, které se rádo rozešlo, podobně jako v jiných prosperujících městech, s feudální ideologií a přijalo novou, svým zájmům a sklonům přiměřenější. Ostatní okolnosti, které tento proces usnadnily, byly jen nahodilé.

Podmínky, které přispěly k přijetí reformace, vyhovovaly stejnou měrou šíření humanismu, neboť měšťanstvo mělo zájem o světské vzdělání jako zdroj prestiže a jako pomoc

⁵ František Hoffmann, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod, 1961.

v obchodním podnikání. Obojímu hnutí však usnadňoval cestu také rozklad v katolické církevní organizaci.

Neukázněné poměry v církevní správě způsobily, že péče o ideovou čistotu veřejných projevů byla uvolněná. Oslabení cenzury usnadnilo pronikání humanistických představ o poezii a životě. V tom smyslu vidíme značnou volnost i u prvního jihlavského humanistického básníka této doby *Martina Noviliana*.

Novilianus pocházel z Vimperka v Čechách a do Jihlavy se dostal cestou za chlebem. Byl vybaven dobrými znalostmi latiny a běžnou humanistickou vzdělaností. Povahy byl snášenlivé a snad i proto se posléze stal v Jihlavě městským radním. Jako humanista měl na svou dobu pozoruhodný historický smysl, neboť všechny tři latinské básnické skladby, které se nám zachovaly v *Leupoldově kronice*⁶, mají původní náměty z místní historie. Je pravděpodobné, že zájem o básnické zpracování místních dějin v něm vzbudila Sylviova *Česká kronika*. K humanistické literární inspiraci přistoupil místní patriotismus. Zachované skladby, z nichž jedna je datována z r. 1520, týkají se totiž známé a pro město slavné události z r. 1402, kdy Jihlava odrazila nebezpečný noční přepad okolních feudálů.

Všechny tři skladby jsou pro humanistickou poezii této doby typické nejen latinskou formou elegických distich, ale i po-

⁶ *Leupoldova kronika*, rukopis Národního musea, IV D 26.

užíváním antických obrazů, přirovnání a vzorů ctnosti. Humanistická typičnost těchto básní vynikne, když je porovnáme s latinskou básní z doby předhusitské, v níž se opěvuje táž historická událost. Jde o *Chvalozpěv na město Jihlavu*, zachovaný v rukopise knížky z let 1413-1418, jejímž autorem je pravděpodobně jihlavský učitel *Urban Matějův z Potěb*.⁷ Kniha má název *Candela rhetoricae* a obsahuje vedle návodu k psaní dopisů a kromě popisu města Jihlavy také tento chvalozpěv, jenž je prvním předchůdcem jihlavského humanistického básnictví. Formou je to ještě středověký rétorický hymnus a v obsahu se objevuje humanistická učenost jen náznakem, když se autor odvolává na „vzlet Marona, výmluvnost Cicerona a Tulliovu půvabnost“. Náboženské obrazy jsou zde ještě pravověrně církevní.

Naproti tomu ve skladbách Novilianových vystupuje vedle božských ochránců *Pána a svatě Panny* na stejné rovině *všemocný Jupiter*, a římscí hrdinové jako vzory mužné ctnosti, oné renesanční *virtu*, zauímají místo církevních světců. Výtvoři antického pohanství se jeví přinejmenším jako rovnocenné křesťanským symbolům:

*Všemocný Jupiter
bradby své vždycky hájí a chrání,
ve chvíli nejhorší poskytne pomoc svým.*

⁷ Autor podle vlastní výpovědi učil mládež v Jihlavě za rektora Jana z Višňové. Rukopis našel Wattenbach r. 1861 ve fulneckém zámku. Byl částečně otištěn v *Archiv f. oest. Geschichte* XXX, 179 n.

Ve *Chvále těch, kdož statečně padli v boji*, se dokonce vyskytují výhradně vzory římské a žádný symbol církevní. Vedle světských ctností občanských objevuje se tu i nová hodnota společenská, vlast jako smysl života:

*Stejně chrabří byli i čtyři Jihlavané,
které v krutou smrt povolala vlast.*

V době církevních nepořádků, kdy vzdělanci byli zaujati novotami humanismu a lid zůstával ponechán sám sobě, přišel do Jihlavy cestou z Vídně, odkud musel prchnout, stoupenec a přítel Martina Luthera, humanista a kazatel *Paulus Speratus*. Nikde nebyl přijat tak dobře jako v Jihlavě, kam přibyl v únoru r. 1522. Své reformní úmysly zprvu tajil a svou manželku, bývalou jeptišku, vydával za sestru. Teprve když získal popularitu, a to netrvalo déle než několik měsíců, přikročil k nezastřené propagaci luterských reforem. Jako městský kazatel pěstoval lidový kostelní zpěv a sám skládal písně. Byly později otištěny ve zpěvníku, který vydal spolu s Lutherem, a některé se dodnes zpívají.

Převrat, který svým slovem způsobil ve smýšlení Jihlavanů, probíhal neuvěřitelně rychle. Ještě téhož roku mladý král Ludvík Jagellonský, fanatický katolík, cestou z Vídně do Prahy odmítl nocovat v Jihlavě jako „městě kacírským morem nakaženém“ a odebral se raději do Polné. V červenci přišlo do Jihlavy první královské nařízení, že má být Speratus vypuzen. Město se k tomu nemělo a nastaly tahanice, jež jsou podrobně vypsány v Leupoldově kronice.⁸ V únoru přišel nový

⁸ Viz vydání Chr. d'Elverta v *Mährische Chroniken*, Brno 1861, str. 45-59.

příkaz v tomto smyslu, hrozící Jihlavským „ztrátou těla, života a všech statků“. Také brněnský sněm za přítomnosti krále Ludvíka vyslovil Jihlavě důtku.

Město poslechlo jen nerado a liknavě. Speratus kázal nejprve v okolí Jihlavy, potom se odebral do Velkého Meziříčí, kde byl luteránský smýšlející farář Beneš Optát, odtud šel do Třebíče, až byl konečně jat ve Velké Bíteši a dopraven do žaláře v Olomouci. O Velikonocích tam byl odsouzen k smrti upálením. V žaláři psal útěšné listy do Jihlavy a pokračoval ve skládání písní pro lidový kostelní zpěv.

Mezi osobnostmi, které se za Sperata přimluvily, byli nejen moravští šlechtici Vok ze Sovince a bratři Vilém a Hynek z Kunštátu, ale i sama královna a braniborský markrabě Albrecht. Mocní přimluvčí dosáhli toho, že byl Speratus po dvanácti týdnech ze žaláře propuštěn s podmínkou, že nebude působit v Jihlavě. Rozloučil se tedy s Jihlavskými „smutně a bolestně“ a odebral se do Vitemberku k Martinu Lutherovi. Na Jihlavu však nezapomněl ani později, když se stal biskupem a reformátorem braniborského státu. Psával do Jihlavy povzbudivé listy, a dokonce v nich projevoval ochotu vzdát se své hodnosti a vrátit se do Jihlavy. Kdyby prý mohl být Jihlavským užitečný, píše 25. ledna 1524, a kdyby si toho přáli, přišel by k nim v kteroukoliv hodinu a vzdal by se svého stavu kvůli nim, a ještě mnohem víc, „nebot' Bůh ví, jak mě mé srdce k vám táhne, a nemohu na vás zapomenout“.⁹

⁹ Tamtéž, str. 56.

Speratus poznal u nás také Jednotu bratrskou a velmi se o ní zajímal. Informoval o ní Martina Luthera a zprostředkoval jeho písemný styk s Jednotou. Jako lidová sekta Jednota tehdy ještě odmítala humanistickou vzdělanost. Avšak Luther ji ve svých listech nabádal k pěstování věd a hlavně k studiu jazyků, takže z podnětu Speratova přispěl k obratu v názírání Jednoty na vzdělání a k postupnému přijímání humanistických snah.

Luterská reformace nešla nikde příliš daleko ani v reformách ideologických, natož v oblasti sociální. Také jihlavští měšťané, jakmile dosáhli svých omezených cílů, začali se přiklánět spíš ke kompromisu a k opatrné umírněnosti. Radikalismus, vyjadřovaný v duchu doby teologickými formulami, k němuž se klonily lidové vrstvy a někteří vzdělanci, byl jim trnem v oku a pocit'ovali jej jako větší nebezpečí pro své zájmy než reakční vliv římské církve. Projevilo se to nepokrytě v krizi, která propukla v padesátých letech v souvislosti s činností radikálního kazatele Alberta Crucigera a jež zasáhla i městskou latinskou školu, jež pak byla po několika letech přebudována v slavné latinské gymnasium.

Mladému Martinu Novilianovi, který na staré městské škole působil v letech 1512-1520, se podařila kariéra, o jakou tehdy usilovala většina učitelů: přiřazením získal měšťanství a dožil se jako vážený člen městské rady konce let padesátých. Ovšem tehdy už nebyl jediným humanistickým básníkem v Jihlavě. Když r. 1559 zemřel, přispěli do oslavného tisku ji-

hlavští rodáci a měšťané *Iacobus Puclerus, Iacobus Holzerus, Paulus Index, Matthias Eberhard a Iacobus Sorgenfrey*.¹⁰

Roku 1535 byl do rady zvolen další bývalý učitel, *Petrus Zesius*, který městskou latinskou školu spravoval v letech 1526-1535. Po něm se školy ujal *Mistr Jacobus* a r. 1545 nabízel Jihlavě služby plzeňský učitel *Šebestián Chustadius*. Do jaké míry učitelé jihlavských škol – krom latinizování jmen a vyučování latině – pěstovali humanistické snahy, není známo.

Zato víme, že městská rada začala věnovat humanistickému vzdělání nebývanou pozornost. Různé nadační peníze převáděla od r. 1543 na účely školní, navazovala styky se zahraničními sídly vzdělanosti, hlavně s Vitemberkem, a zřídila vlastní *měšťanskou nadaci*. Za obecní peníze byli jihlavští studenti vysíláni do severních universitních středisek, aby si město zajistilo potřebnou inteligenci na místa rektorů, učitelů, kazatelů, městských písařů a lékařů, neboť opatřit si po všech stránkách kvalifikované síly nebylo snadné.

Škola byla nejčastějším působištěm humanistických vzdělanců a rozkvet světského školství v 16. století byl především jejich dílem. Nicméně nová vzdělanost nacházela uplatnění i jinde. Hospodářsko-právní život se stával ve městech stále složitějším, vzrůstal vzájemný styk mezi městy i agenda s institucemi zemskými a s úřady královskými, takže neustále

¹⁰ *Epicedia Noviliana*, vydána ve Vídni, tisk UK v Lipsku, fotokopie v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Praze.

vzrůstala i potřeba vzdělaných úředníků. Městští písaři, kteří všechnu tu agendu vnitřní správy a vnějšího styku vyřizovali, byli vlastně notáři znalí nejen všech forem písemného styku, ale také práva a právního jednání.

Jihlavská městská rada, udělujíc studijní stipendia, přímo některým stipendistům ukládala, aby na universitě studovali především právní nauky a jazyky. Úkoly městského písaře byly odpovědné, ať šlo o věci majetkoprávní nebo politické, a vyžadovaly vzdělaného člověka vynikajících kvalit. Proto býval tento úřad v dobách starších svěřován správcům škol. O prvním jihlavském rektoru Heřmanovi víme, že r. 1288 vyhotovil právní listinu. Později se stal protonotářem královny Jitky, manželky Václava II. Městský písař Jan z Humpolce obnovil jihlavské městské knihy a jeho nástupce Mikuláš z Chotěboře někdy v letech 1360-1380 sepsal nejstarší dodnes zachovanou právní knihu jihlavského práva, tzv. rukopis B. V letech 1393-1408 stala se tato sbírka základem k dílu Jana z Gelnhausenu, někdejšího notáře císařského kanceláře Karla IV. a původce skvělého kodexu horního práva. V městské části jihlavských kodexů pokračoval notář Jan z Višňové a pak ještě další písař. Iluminátoři těchto slavných kodexů jsou neznámí. V letech 1479-1513 byl městským písařem vynikající právník Severinus, který r. 1508 napsal česky systematický výklad městského práva.¹¹

¹¹ Christian d'Elvert, *Geschichte der Stadt Iglau*, Brno 1850, str. 439. – Srov. též Fr. Hoffmann, *Jihlavské právo*, Havl. Brod 1959, s. 13-14.

¹² Leupoldova kronika, str. 157.

Vědecký zájem o právo a jeho kodifikaci je sám o sobě pro humanismus charakteristický. Někteří jihlavští písaři byli i vynikající právníci, ať vedli agendu českou nebo německou. Tak byl český písař *Řehoř z Tulechova*, který nastoupil r. 1574 po Vavřinci Reindlerovi, doktorem obojího práva. Jeho německý kolega *Bernard Sturmius*, který zde nastoupil 3. srpna 1573, se dobře vyznal nejen v právech, ale také historii a v umění latinského veršování.¹²

Sturmius pocházel z Počky ve Slezsku a vystudoval ve Vitemberku, kde se r. 1570 stal mistrem filosofie. Rok po příchodu do Jihlavy se oženil s dcerou subseniora městské rady. Jako humanistu ho zaujala jihlavská historie, kterou zachycoval kuriózní formou tzv. eteostichů, latinských dvojverší, v nichž jednotlivá výrazně natištěná písmena znamenající současně římské číslice dávají v součtu letopočet zaznamenané události.¹³ Tyto své hříčky, počtem 600, vydal r. 1580 ve Zhořelci tiskem s věnováním jihlavské městské radě.¹⁴ Bernard Sturmius zemřel nešťastně už 28. října 1582, v roce morové metly. Chtěl před morem ujet do Prahy, objednal si povoz, kočí předjel před dům, ale nikdo už do vozu nenašoupil. V kronice je k tomuto záznamu připsán latinský eteostich, v jakých si Sturmius tak liboval:

¹² Leupoldova kronika, str. 157

¹³ Například: VrsInVs LVDI CapIt IgLaVlenIs habenas, et DoCtor Certa peCtora Lege regIt.

¹⁴ *Eteostichorum sive versicolorum centuriae six Bernhardi Sturmii*,

*Sturmius, morem když celá Jihlava trýzněna byla
přížeň si hledaje hvězd, našel jen morovou smrt.*¹⁵

Jiný syndik, JUDr. *Jan Kergelius*, původem z Olomouce, byl znám jako básník kolem r. 1590. Zvláště vynikajícím právníkem, humanistickým učencem, latinským básníkem a politikem městského stavu byl *Jan Hynek z Velínova*, český pisář města Jihlavy.

Jan Hynek, humanistickým jménem *Hinconius*, narodil se kolem r. 1550 v Pacově. Byl bratrem Jáchyma Hynka, jednoho z nejlepších latinských veršovců té doby, který učil v Prostějově a v Klatovech. Roku 1570 stal se Jan Hynek bakalářem v Praze, potom nějaký čas vyučoval a r. 1577 přijal místo vedlejšího písaře v Jihlavě; ale už r. 1582 byl jmenován hlavním českým písařem. Byl zběhlý v několika jazycích, právnický vzdělaný, pracovitý a přívětivý, takže se těšil všeobecné oblibě.

V mladých letech psal Hynek latinské básně. Už v gratulačních skladbách (*Carmina gratulatoria*) ke korunovaci Rudolfa II. roku 1575 je mezi pěti příspěvky uveden svým humanistickým jménem také Ioan. Hynconius.

Pro město Jihlavu připravil Hynek r. 1589 nádherně vyba-vený kodex *Ius montanum regale*. Horní právo krále Václava II. je tu zapsáno vlevo latinsky, vpravo německy a dole pod

¹⁵ Leupoldova kronika, str. 177. Gorlicii 1580.

čarou česky. Mimo to má věnování městské radě a rytmickou předmluvu. Tato vzácná jihlavská památka je nyní ve státním archivu v Brně.¹⁶

Roku 1591 dostalo se Janu Hynkovi za zásluhy přídomku „z Velenova“ (Velínova). Díky svým mimořádným schopnostem zastupoval často Jihlavu na jednáních, zvláště v letech 1593-4, když se konala volba vyslanců na generální sněm do Prahy k ustanovení obranných prostředků proti Turkům. Při těchto jednáních seznámil se důvěrně s Karlem st. ze Žerotína, jehož zájmy v Jihlavě a v Praze ochotně obstarával. Tak např. přispěl k humanistické výchově Žerotínova osiřelého chráněnce Zdeňka Brtnického z Valdštejna, zvl. v l. 1592-94, kdy Zdeněk studoval na jihlavském gymnasiu, jehož inspekci byl Hynek pověřen jménem městské rady. Z deníku slavného lékaře a latinského básníka Matyáše Borbonia z Borbenheimu (1560-1629) víme, že Zdeněk z Valdštejna byl jeho žákem, že spolu stolovali u Jana Hynka v Jihlavě, když tam Borbonius r. 1593 pobýval, že s ním pak udržoval písemný styk a ještě r. 1596 Zdeněkovi poslal dvě knihy svých tezí do Štrasburku.¹⁷ O svých studiích a cestách po západní

¹⁶ Sign. M. S. VII/27/b, Bočkova sb. – Viz Adolf Zycha, *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters II, Die Quellen des Iglauer Bergrechts*, Berlin 1900. – Popis též u Tomascheka, *Das alte Bergrecht von Iglau*, s. XI.

¹⁷ František Dvorský, *Dopisy Karla st. z Žerotína 1591-1610*, Archiv Český XXVII, str. 76. – Fr. Jech, *Obrázky z dějin Mor. Budějovic*, Mor. Budějovice 1925, str. 39. – G. Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*. Hist. archiv 51, Praha 1938, s. 10.

Evropě, Itálii a Anglii, psal si Zdeněk latinský deník *Ephemeris seu Diarium Zdenkonis de Valdstein*, který je uchován ve vatikánské knihovně (opis ve st. archivu Praha). R. 1599 Hynek hájil Žerotínovy zájmy ve sporu s Vlachem Pieriem, uvězněným v Jihlavě, a r. 1612 se na Žerotínovu žádost vypravil až do Heidelberku jako průvodce mladého Jetřicha ze Žerotína na cestě k falckému kurfiřtu Bedřichovi.

Vedle Žerotínů měl Jan Hynek dobré vztahy také k moravským Valdštejnům. R. 1595 vydal nákladem Hynka Brtnického z Valdštejna 3. vydání Fabriciovy mapy Moravy – 1. vydání této nejstarší mapy je z r. 1575 – s latinským věnováním Hynku Brtnickému, nejvyššímu zemskému komorníku, „cuius liberalitate haec tabula in lucem prodiit“ (jehož štěrností tato mapa na světlo vyšla). K věnování je připojena latinská báseň.

V politických bouřích r. 1608 stál Hynek při Matyášovi, účastnil se olomouckého sněmu a byl jako zástupce města mezi vyslanci k císaři.

V dalších letech sblížují se osudy Hynka z Velínova čím dál víc s životem jeho německého kolegy v úřadě *Martina Leupolda*. Také Leupold byl humanisticky vzdělán a účastnil se významným způsobem veřejného života. Do jihlavských dějin se zapsal hlavně svou kronikou, která je důležitým pramenem informací o historii města.

V předbělohorských desetiletích se stalo vážnou politickou otázkou vyjasnění poměru mezi Čechami a Moravou. Proto

svolal Rudolf II. na nátlak českých stavů do Prahy generální sněm, na který pozval i Moravany. Moravští stavové si pro nadcházející jednání zvolili na brněnském sněmu 19. dubna 1611 zplnomocněnce, a to pět ze stavu panského v čele s Žerotínem, čtyři preláty, šest rytířů a čtyři zástupce měst. Jedním z nich byl jihlavský městský písař Martin Leupold.¹⁸ Nejtrvalejším výsledkem jednání bylo opětné spojení Moravy s Čechami pod jednou správou.

Když vypuklo protihabsburské povstání, ukázala se Jihlava radikálnější než váhavý Karel ze Žerotína a přidala se jednoznačně na stranu českých stavů, podobně jako při vzpouře proti Ferdinandovi I. r. 1547. Jenže tentokrát byly následky odboje mnohem osudnější. A poněvadž se město účastnilo odbojných jednání hlavně prostřednictvím svých vzdělaných písařů, byla bělohorská historie města také osudem těchto jihlavských humanistů.

Martin Leupold byl jedním z tzv. defensorů. Byli to volení zástupci všech tří stavů, kteří měli hájit zařízení evangelické církve. Instituce defensorů, která vznikla už r. 1575, zasáhla rozhodujícím způsobem do českých dějin r. 1618 v souvislosti s násilným uzavřením kostelů v Broumově a v Hrobech. Tehdy defensoři svolali sjezd evangelických stavů, který skončil defenestrací a zvolením třiceti direktorů jako prozatímní vlády. Po příkladu českém zvolili si také stavové mo-

¹⁸ Jos. Konopka, Separáční snahy Moravanů na gen. sněmu r. 1611, ČMM, 1914, str. 69-71.

ravští 10. května 1619 revoluční direktorskou vládu, složenou z dvanácti zástupců stavu panského, z dvanácti rytířů a ze šesti zástupců měst. A tu zase byl jedním z těchto šesti český syndik města Jihlavy Jan Hynek z Velínova.

Direktoři měli neomezenou moc ke správě a obraně země. V této revoluční vládě měla Jihlava pozoruhodnou účast. Její český písař byl přímo direktorem, zatímco jihlavský německý písař, zvolený za jednoho z dvaceti defensorů, byl direktoriem vyslán jako vyjednaváč do Čech a také na generální sněm. Direktoři podrželi svůj úřad do 9. prosince 1619, kdy byli, po holdování novému králi Bedřichu Falckému, svých povinností zproštěni. Jihlavští luteráni v této době rozšířili své posice na úkor majetků strahovských, město uznalo za svého krále Bedřicha Falckého a uzavřelo s Čechami přísežné spojenectví proti Habsburkům.

Není divu, že na město, které se ve stavovském odboji tak silně angažovalo, dopadla trestající pěst vítězova rychle a pádně. Nedlouho po nešťastné bělohorské bitvě objevila se před jihlavskými branami císařská armáda pod plukovníkem Tiefenbachem. Město se sice přichystalo k boji, ale městská rada si v těžké situaci raději vymínila ušetření soukromého majetku a otevřela nepříteli brány. Následovalo výpalné Buquoyovi, nucené půjčky císaři v penězích i v suknech, vkládání vojska a posléze sankce politické.

Ty byly nejhorší, neboť zasáhly sám kořen svobodného života města. Počátkem dubna 1621 byli odzbrojeni měšťané a rozpuštěna dosavadní městská rada. Pak přišlo uvěznění

městských písařů a dvou členů rady. Hynek z Velínova a Martin Leupold, jakož i druhý český písař Jiří Menšík,¹⁹ byli obviněni ze zločinu vzpoury a odvezeni do Brna na vyšetřování právem útrpným. Dne 6. listopadu tam byli Hynek a Leupold odsouzeni k trestu smrti mečem a ke ztrátě majetku. Nicméně s ohledem na moravské poměry a na Karla st. ze Žerotína změnil císař krutý rozsudek v dvouměsíční žalář a staříckému Janu Hynkovi byla snížena i pokuta na polovinu majetku.

Máme Hynkův list z 15. listopadu 1622, v němž po propuštění píše roztřeseným stařeckým písmem městské radě, aby se ho ujali a opatřili mu převoz, že si už musel půl druhého sta od lidí vypůjčit. U listu je přiloženo vypsání posledních let Velínových. Podle toho byl r. 1621 zatčen a uvržen do podzemního vězení. Tam onemocněl a na přímluvu Aldobrandiniho, medika Dietrichštejnova, mu byla vazba zlehčena.²⁰ Císařský sekretář Rafael Mnišovský prý dopisem z 13. listopadu 1622 jihlavské radě oznámil, že bude spolu s Martinem Leupoldem dopraven na rozkaz kardinálův do Jihlavy.²¹ Dopis Hynkův z 15. téhož měsíce asi s tímto listem souvisí.

¹⁹ „Jest naše milostivá touha, abyste se ihned, jak vás toto naše poručení dojde, Jířkem Menšíkem písařem vaším městským, dostatečně zajistili a jej sem do města Brna ... přivedli ... Datum na domě našem biskupském v městě Brně dne 5. augusti 1622.“

²⁰ Srov. Leupoldova kronika, 324.

²¹ Okresní archiv v Jihlavě, Městská správa (dále jen MS), odd. II A 10.

Jan Hynek z Velínova zemřel rok po návratu z vězení, dne 28. října 1623.²² Poslední léta života mu ztížila nejen politická persekuce, ale zřejmě i nemalá zadluženost. Českým listem z 28. září 1620 Jan Hynek z Velínova a na svobodném dvoře Jeclově vyznává „dluh pravý a spravedlivý ke zdejší škole latinské k alimentaci náležející 300 zl. moravskýho čísla“.²³ Podle pozdějších záznamů byl prý Hynkův dům na rozkaz císařských komisařů Dr. Rafaela a Dr. Pachera prodán na uspokojení věřitelů, neboť Hynek dlužil sirotčí kapitály. Jeho dvůr Jeclov drželi r. 1626 jezuiti a kard. Dietrichštejn si o něm 24. února 1626 vyžadoval informace. Konfiskovaný dvůr pak údajně koupil hrabě Althan pro jezuity.

Hynkův kolega, první německý pisář Martin Leupold, je znám hlavně jako pisatel nejdůležitější jihlavské kroniky. Rozvité kronikářství 16. a 17. století, jak se zdá, má několik kořenů a jedním z nich je i humanistická záliba pro historii. Em. Schwab vidí motiv psaní kronik hlavně ve složitém systému obnovování městské rady a obsazování výnosných úřadů nebo funkcí. Bylo prý v zájmu případného kandidáta, aby si vedl svou soukromou evidenci postupů.²⁴ V kronice soukeníka Abrahama Letschera, o níž svůj názor opírá, jsou seznamy funkcionářů skutečně pečlivě vedeny, ale i v této kronice je autorův zájem mnohem širší.²⁵ A vkládat tento

²² Podle přiloženého pozdějšího záznamu z r. 1650 Jan Hynek zemřel na Špilberku. Zápis je mylný.

²³ MS II A 10.

²⁴ Em. Schwab, *Die Iglauer Chroniken*, Igel-Land 1926, str. 37.

motiv do některých jiných kronik bylo by přímo násilné. Bohatnoucí měšťané po nejedné stránce napodobovali šlechtu, mimo jiné také v touze po rodokmenu. Proto zaznamenává i Letscher všechno, co se týká jeho rodu a rodiny. Kronikou se upevňuje měšťanské rodové sebevědomí. Zájem o změny v radě a v cechu je přirozený, neboť tato zřízení určovala život pisatele i jeho prostředí. Historické úvodní části kronik zase ukazují na znalost tištěných nebo rukopisných pramenů a prozrazují humanistický zájem o dějiny. Mimo to patřilo vedení domácí kroniky zřejmě k dobrému tónu a přidávalo rodině na významu a vážnosti.

Tento motiv možná nejvíc vysvětluje, proč máme v měšťanské Jihlavě takovou úrodu kronik. Celkem víme o 79 rukopisech, z nichž je 22 uloženo v okresním archivu v Brně. Obvyčně začal autor psát, když se buď oženil nebo získal nějakou hodnost. Martin Leupold své dílo zahájil r. 1603, když se stal prvním německým písařem. Od tohoto roku jsou záznamy chronologicky soustavné i podle dní. Pokud jde o dobu starší, mohl znát celou řadu pramenů. I v jeho rodě už byla tradice humanistická a kronikářská. Martinův děd Lukáš studoval ve Vídni, stal se v 32 letech rektorem jihlavské latinské školy, později členem městské rady, a psal *Anály*. Kronikářův otec Jan studoval ve Vitemberku, už v 27 letech se dostal do rady a psal *Knížku*.²⁶ Lukáš i Jan stáli na

²⁵ Abraham Letscher, Chronik der Stadt Iglau, vydal Fr. Wurzinger, Jihlava 1912.

²⁶ Em. Schwab, cit. stat', str. 46.

nejradikálnějším křídle luterské reformace a Jan si získal zásluhy i o gymnasium. Náš kronikář Martin Leupold studoval v Praze a rovnou z university nastoupil jako dvaadvacetiletý v Jihlavě na místo druhého písaře, z něhož už po dvou letech postoupil na první místo. Již první jihlavský humanista z doby Speratovy, rektor a básník, později radní pán Martin Novilianus, si psal *Deník* ve formě komentářů, a český písař Vavřinec Reindler, předchůdce Jana Hynka z Velínova, psal *Kalendáře*. Mimo tyto rukopisy mohl Martin Leupold znát další rukopisné kroniky a díla tištěná.

Překvapuje však, že se v Leupoldově kronice nikterak neuplatňuje širší politický rozhled, jak by se očekávalo. Ve své kronice viděl jako městský písař jen Jihlavu a okolí. Ale právě proto je pro nás jeho kronika tak důležitá, neboť zaznamenává četné místní události, o kterých bychom odjinud nevěděli.

O posledních letech Martina Leupolda, kdy sdílel trpký osud se svým českým kolegou Janem Hynkem, jsme se již zmínili. Nepřežil Hynka z Velínova ani o půl roku, neboť zemřel 24. února 1624 na mor. Jeho kronika nám zůstala zachována v rozsahu od r. 1402 do r. 1617, ostatní části jsou ztraceny. Smrtí Hynkovou a Leupoldovou, posledních předbělohorských písařů, končí i řada humanistických vzdělců v tomto důležitém úřadě.

Na rozdíl od humanismu italského, západoevropského a polského převládala v humanismu českých zemí tematika ná-

boženská, a to v ideologii protestantské.²⁷ Stejně tomu bylo v reformované Jihlavě, a proto nelze nezmínit se aspoň o některých kazatelích, kteří byli sami představiteli humanismu v církvi a ze své funkce do života humanistů zasahovali, kontrolující jako strážcové pravověří nejen latinskou školu a její rektory, ale i lékaře a ostatní vzdělance.

Postavení prvního kazatele ve městě totiž zaručovalo nejen nejvyšší příjmy, ale také největší moc a vládu nad lidmi. Proto si Jihlavští vyhledávali své pastýře po celé střední Evropě neméně pečlivě než rektory latinského gymnasia. Jejich působení bylo z historického hlediska někdy pokrokové, jindy reakční.

Po zatčení Pavla Sperata, jak se zdá, nebylo v Jihlavě silných reformátorských osobností a luteranismus se držel spíš díky obecným podmínkám v městě. K předpokladům hospodářsko-politickým přistupovaly pokračující nepořádky v církvi, např. spor s bývalým jihlavským farářem Martinem Göschlem, světícím biskupem a proboštem, o dar 800 zl., které Markéta Křebsová věnovala jako nadaci kostelu sv. Jakuba. Trapnou záležitostí zabýval se sám Ferdinand I., až posléze 2. srpna 1533 městská rada potvrdila příjem 800 zl. z císařské komory, neboť Martin Göschl před zatčením doznal, že těchto kostelních peněz použil k nákupu vlastních statků.²⁸

²⁷ Přehled československých dějin I, Praha 1958, str. 395.

²⁸ MS, II A 9, šest dokumentů z let 1527-1533.

Ustavování luterské obce v Jihlavě probíhalo zvolna a kolísavě, neboť kostely byly v patronátní závislosti na želivských premonstrátech a stále se uplatňovaly církevní vlivy katolické. Ještě r. 1538 jednal Martin Novilianus o ustanovení kněze Petra s vídeňským biskupem. Šlo o faráře Petra Vischera z Mor. Budějovic, který se nabízel do jihlavských služeb.²⁹ Biskupská kancelář ve Vídni v tuto dobu ještě Jihlavu napomíná, aby zůstala věrná katolické církvi.³⁰

Tyto nejasnosti umožňovaly pronikání oportunistu mezi městským patriciátem a vyvolaly v padesátých letech spor s vůdcem radikálního křídla, odchovancem Melanchtonovým *Albertem Crucigerem*. R. 1556 potřebovala Jihlava nového kazatele. Městská rada vyslala bývalého správce školy Petra Zesia a Jana Leupolda, otce kronikářova, do Vitemberku, kde měli ze studií známosti, aby tam vhodného kazatele získali. Jménem města navštívili vyjednaváči učeného humanistu a reformátora, „praeceptora Germaniae“ Filipa Melanchtona. Bývalý jihlavský farář Martin Stralitzky, který se právě stal opatem želivským, poslal po nich Melanchtonovi na ochutnání jihlavské sýry. Melanchton posly pozval na snídani a hned zavolal Alberta Crucigera, kterého jim doporučil. Poslům se sice líbil, ale připadal jim poněkud mladý. Filip Melanchton se tomu smál, chtěl-li prý starého, ať si do Jihlavy vezmou jeho; a tak se s Crucigerem dohodli.

²⁹ MS, II A 9, český list z 2. 2. 1539.

³⁰ Tamtéž, 28. 11. 1538.

Albert Cruciger měl v Jihlavě úspěch, snad až příliš velký. Nedbal totiž opatrnosti, k níž ho pobízela rada, prudce napadal mši jako modloslužbu a proklel ty, kteří se jí zúčastnili. Tehdejší správce školy *Ioannes Tapinaeus* pod jeho vlivem spolu s dvaceti adjutanty ze školy se rozhodl, že už na mši chodit nebudou. Městská rada se však obávala nepřízně krále Ferdinanda I., a proto předvolala Crucigera, Tapinaea a žáky školy na rathouz a domluvila jim. Jenže Cruciger bouřil dál, vyházel z oltáře obrazy, a studenti odmítli ministrovat a zpívat. Rada v tom viděla vzpouru a vsadila rektora Tapinaea i s žáky do vězení. Rektor pak musel prodat svůj majetek a opustit město. Získal místo městského písaře v Kutné Hoře a napsal do Jihlavy „mnoho krásných latinských dopisů“ otcí kronikáře Leupolda.

Ale i Jan Leupold byl potrestán za hájení Crucigera a za řeči proti mši Alberta Crucigera městská rada vypudila a ještě na něho napsala Filipu Melanchtonovi stížný list.³¹ Bylo přísně zakázáno Crucigera při odchodu z města doprovodit, ale přesto s ním mnozí šli až na Jánský vrch, kde se s nimi rozloučil. Za Dlouhým mostem před Špitálskou branou kázal asi dvěma stům Jihlavanů, z nichž někteří pak byli za to uvězněni.

Cruciger šel z Jihlavy do Prahy a odtud do Vítemberku. Tam dosud působil na universitě humanistický reformátor Filip Melanchton, který Jihlavě Crucigera doporučil. Svým dpo-

³¹ Tamtéž, 24. 1. 1557.

ručením podle tehdejší zvyklosti vzal na sebe záruku za Crucigera, a cokoliv jeho chráněnce postihlo, týkalo se také Melanchtona. Jihlavští si to dodatečně uvědomili, a proto hned podnikli kroky, aby jeho případný hněv uchlácholili. Šlo jim hlavně o to, aby se na Melanchtona mohli obrátit, kdyby potřebovali další učené lidi. Renesanční města si vážila vzdělanců, jak jsme řekli, jako zvlášť užitečného kapitálu. Samozřejmě šlo Jihlavě také o to, vzhledem k Melanchtonově postavení v reformované Evropě a vůbec ve vzdělaném světě, aby se ztlumila ostuda, kterou zapuzení tak učeného a horlivého reformátora muselo na Jihlavu přivolat.

Obojetná městská rada a ještě obojetnější želivský opat Stralitzky napsali tedy Melanchtonovi omluvný list. Ale Melanchton neodpověděl Jihlavě zapečetěným listem, nýbrž jenom otevřeným latinským psaním, a projevil nelibost nad tím, že Jihlavští tak příkře postupovali proti spravedlivému horliteli Crucigerovi a proti rektoru a žákům latinské školy. Plně se za Crucigera postavil i ve věci samé a vytkl Jihlavským, že se nechtěli vzdát modloslužby.³²

Jedním z hlavních důvodů, kterým jihlavská rada svůj příkrý zákrok ospravedlňovala, bylo obvinění, že Cruciger způsobil vzpuru na latinské škole, již se zúčastnil i rektor se svými kolegy. Když pak byl rektor se svými pomocníky uvězněn,

³² Jihlavský list z 24. 1. 1557, Melanchtonova odpověď z téhož roku, otiskl Fr. Wurzing, *Bilder aus Iglau's Vergangenheit*, Brno 1904.

vnikl prý Cruciger bez vědomí rady do žaláře, posiloval vězně v jejich počínání, pak šel „v zlosti a nevyzván“ na rathouz, choval se hrubě k radním pánům a tvářil se, jako by chtěl rektora a jeho druhy osvobodit z vězení násilím.³³

Ani taková silná slova jako „vzpoura“ a „spiknutí“ však na Melanchtona nezapůsobila. Ba zdá se, že v této věci propaganda reakčních obojetných živlů, jež v tuto dobu měly v Jihlavě vrch, selhala všude na celé čáře. Melanchtonův dopis rada vůbec nepublikovala, naopak jej úzkostlivě tajila, aby nevzniklo v lidu pobouření. Prostý lid si o tom sporu zpíval posměšnou píseň, začínající slovy: „Poslyš, opate, ty pyšný muži, i se svými konšely...“ A ještě r. 1562 se kněz Benedikt, děkan na Horách Kutných, ptá v českém přípise rady, kterých poklesků se to dopustil bývalý správce jihlavské školy Jan Tapinaeus, že „ze školy vypověděn byl a vězením šatlavním trestán.“³⁴

Je zajímavé, že i druhý jihlavský reformátor Albert Cruciger po zapuzení tesknil dlouhá léta po Jihlavě tak jako jeho předchůdce Paulus Speratus. Brzy po odchodu psal Janu Leupoldovi a městské radě poslal nejen stížný list, ale i tři tištěné traktáty o příčinách odchodu z Jihlavy. Avšak síly přechodné reakce se v Jihlavě daly záhy na ústup. Nakonec se Cruciger rozhodl jít znovu do Jihlavy a písemně i ústně zde žádat o místo. Městská rada ho vlídně přijala, ale poněvadž tu volné místo nebylo, věnovala mu osm dukátů a v dobré vůli ho propustila.

³³ Leupoldova kronika, str. 32.

³⁴ MS, II A 10, 26. 1. 1562.

Tak dlouho nebyly nic platny Crucigerovy rozhořčené protesty a Melanchtonova důtka Jihlavským, dokud nezvítězilo definitivně radikální reformační křídlo, k němuž se hlásily především vrstvy lidové. To bylo někdy počátkem let šedesátých. V letech 1561/62 byla stavěna nová latinská škola, kterou organizoval podle Melanchtonovy učebné osnovy vynikající absolvent vitemberské university, jihlavský rodák a humanistický básník *Matyáš Eberhard*. Roku 1564 několik měšťanů dosvědčuje, že predikant Popitzer v kázání nadával na císaře. Téhož roku kazatel Schönwald, podporovatel řemeslnického mistrovského zpěvu, začíná psát opětovné stížnosti na želivského opata, že mu už čtyři roky dluží plat, takže nemůže být živ.³⁵

Tato změna v letech šedesátých je patrna také z případu *Izaiáše Tribauera*.³⁶ Byl už r. 1553 v jihlavských školních službách, ale pro přílišnou reformační horlivost byl propuštěn. Po delší nemoci získal místo ve slezském Břehu. Nicméně r. 1568 se jihlavská městská rada rozpomněla, že Tribauer kdysi dostal na studia stipendium, a žádala ho, aby se buď vrátil do Jihlavy nebo aby splatil peníze. Tribauer protestoval, také vévoda z Břehu se ho zastal³⁷, ale koncem roku 1568 se přece jen rozhodl, že kazatelské místo v rodné Jihlavě přijme.³⁸

³⁵ MS, II A 9, 1564, s.d.

³⁶ Jeho předchůdce Samuel Hebelius odešel z Jihlavy do Svídnice, odkud r. 1571 nabídl radě svou tištěnou knížku veršů (II A 9).

³⁷ MS, II A 9, 27. 2. 1568.

³⁸ Tamtéž, 27. 12. 1568.

Ve svém úřadě si počínal energicky. Vleklé nejasnosti, způsobené přežíváním katolických forem a vlivů, se pokusil odstranit vypracováním církevního řádu, který byl 8. dubna 1570 předložen ke schválení městské radě. Vystoupil ostře proti šířící se sektě schwenkfeldiánů a r. 1571 proti nim vydal v Řezně „*Malou domácí knížku proti vytrženým a duchařským schwenkfeldiánům v císařském lidnatém městě Jihlavě na Moravě*“.³⁹ Prosazoval také různá sanitní opatření proti moru, např. aby kvůli moru lid poslouchal pohřební kázání v kostele a ne u hrobu. Sám však zemřel, pravděpodobně na mor, již 11. října 1571. Máme zachován jeho testament, který napsal nedlouho před smrtí.⁴⁰

Hledajíc nového kazatele zahájila městská rada jednání s Dr. Ondřejem Eisingem, farářem v Kladsku. Ač Dr. Eising sám s vokací do Jihlavy souhlasil, město Kladsko proti tomu vzneslo protest s odůvodněním, že potřebují schopného muže na potírání schwenkfeldiánů.⁴¹ Ve sporu o Eisinga obrátili se Kladští přímo na císaře. Jihlavě došel z Vídně český list ad mandatum Maxmilána II., v němž císař na žádost Kladska Jihlavské vyzval, aby s Dr. Eisingem kvůli schwenkfeldiánům nejednali. Nicméně Dr. Eising by byl rád šel do Jihlavy, kdyby císař zákaz zrušil.⁴² Maxmilán II. však poslal

³⁹ *Kleines Hausbuchlein wider die entzuckten und vergeisterten Schwenkfelder in der kayserlichen und volckreichen Stadt Iгла in Mehren, Regensburg 1571.*

⁴⁰ MS, II A 9, 15. 8. 1571.

⁴¹ MS, II A 9, 17. 1. 1572 a 19. 1. 1572.

⁴² MS, II A 9, 23. 2. 1572.

Jihlavě další, vlastnoručně podepsaný list s ještě důraznějším příkazem, takže se rada musela jednání s Dr. Eisingem vzdát.

Když takto nepochodili, vypomohli si Jihlavští tím, že jmenovali prvním kazatelem dosavadního rektora latinské školy básníka *Matyáše Eberharda*. Ten se dostal do sporu s městskou radou pro příliš ostrou veřejnou kritiku jejích členů, takže se r. 1574 rozhodl odejít do Banské Št'ávnice. Spor s Banskou Št'ávnicí o M. Matyáše Eberharda Jihlava opět prohrála. Hledali tedy Jihlavští nového predikanta až v Lipsku prostřednictvím humanisty Nic. Selneccera⁴³ i na jihu ve Štýrském Hradci přes licenciáta Mento Gogrevia⁴⁴, ale nakonec se dohodli s *Dr. Ioannem Hedericiem* z Frankfurtu nad Odrou, který v dubnu 1575 vokaci do Jihlavy přijal.⁴⁵

Humanisticky vzdělaný Dr. Hedericus nám představuje dobový typ dogmatického fanatika, osobnosti silné vůle a intelektu, ale zpátečnického zaměření a záporných osobních vlastností. Do českých kulturních dějin zasáhl svým vášnivým bojem proti Jednotě bratrské.

Jeho povaha se projevila hned po příjezdu do Jihlavy. Už v listopadu musel se jeho příkazům podvolit písemným prohlášením diakon Jan Faber, ač si ještě dovolil protestovat proti urážení svého učitele Matyáše Eberharda, bývalého rektora, který byl toho času v Banské Št'ávnici. Osočování a de-

⁴³ MS, II A 9, 26. 8. 1574.

⁴⁴ MS, II A 9, 1. 9. 1574.

⁴⁵ MS, II A 9, listy z 16. a 17. dubna 1575.

nuncování pokládal Dr. Hedericus zřejmě za součást svých úředních povinností. Hned r. 1575 vypracoval nový církevní řád, na němž je podepsán také tehdejší rektor latinské školy Jáchym Beckerus (Pistorius), kterého však Hedericus později udal jako rouhače. Podobně vedl udavačskou akci také proti lékaři Dr. Jakubu Horstovi, že nechodí do kostela.⁴⁶ Nejtěžší útoky však podnikal proti vynikajícímu humanistovi a pedagogu Ursinovi, kterého vyštval nejen z jihlavské latinské školy, ale i z města.⁴⁷

Vítanou pobídkou k persekuci podezřelých byl mu asi český přípis, který městská rada dostala r. 1577 z Olomouce. Z příkazu Rudolfa II. jsou v něm Jihlavští upozorňováni na šířící se sekty a vyzývání k bdělosti.⁴⁸ I když Hedericus bojoval na všechny strany, proti všem sektám a dogmatickým úchytkám, nejvíce mu byla trnem v oku Jednota bratrská. Při každé příležitosti pronásledoval její stoupence v Jihlavě a pamflety proti Jednotě psal i v cizině ještě dlouho po odchodu z města.

Jak důsledný byl ve své zášti, ukazuje jeho bezohledný zá-
krok proti chorému seniorovi Jednoty Aeneasovi z Ivančic. Jan Aeneas byl vitemberský mistr svobodných umění. Holešovskou synodou byl r. 1577 zvolen seniorem Jednoty, pracoval v Ivančicích jako písař a archivář, napsal asi první část

⁴⁶ MS, II A 9, s. d., asi r. 1580.

⁴⁷ Viz citovanou stat' o latinském gymnasiu, str. 301-307.

⁴⁸ „Opatrní věrní naši milí, zprávu toho jmíti ráčíme, kterak by se v městě u vás všelijaké sekty mimo katolickou křesťanskou víru a náboženství rozmáhati jměly ...“ (MS, II A 9, r. 1577.).

důležitých Rejster sboru evančického a získal si svou učeností vůbec velké zásluhy. Když ochuravěl, odešel na léčení do Jihlavy a ubytoval se u měšťana a člena Jednoty Weidhofra. Českobratrská shromáždění konal ve městě, a nikoliv, jak se dalo dosud, v blízké vesnici. Dr. Hedericus nelenil učinit v té věci udání městské radě s tím, aby Aenease z města vypověděla.

Bratrský senior odůvodnil své počínání churavostí a z města neodešel. Městská rada byla lidštější než pastor, netrvala na Aeneasově odchodu, ale zakázala mu konat českobratrská shromáždění ve městě. Zato Weidhofer jako Jihlavan měl být na pastorův nátlak potrestán a byl na rozkaz císařův zatčen. Ujal se ho však Bedřich ze Žerotína, jenž dosáhl toho, že byl Weidhofer na záruku z vazby propuštěn. Svému chráněnci pak napsal: „Časové jsou takoví, že potřebí více oheň hasiti, nežli jej rozdmýchovati.“ Dr. Hedericus a Weidhofer žili v trvalém nepřátelství, ale pastor marně usiloval, aby Weidhofer s dalším Jihlavanem Širučkem vystoupili z Jednoty. Když r. 1580 Weidhofrovi zemřel synáček, Hedericus odmítl jej pochovat. Rok nato dosáhla městská rada nuceného smíru obou na radnici, ale nepřátelství trvalo skrytě dál.⁴⁹

Útoky proti Bratřím vedl Hedericus také perem. Roku 1580 napsal a po dvou letech v Lipsku vydal rozpravu o úchylných v bratrském bohosloví. Využil přitom někdejšího přátelského

⁴⁹ František Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, III. díl, Brno 1905, str. 441.

dohadování mezi Bratrem Lukášem a Martinem Lutherem z r. 1523 o pěstování věd a líčil Jednotu jako nepřítelkyni humanistického vzdělání. Proto ivančický Esrom Rüdinger hned napsal ostrou obranu Jednoty, ale Bratři se ji neodvážili uveřejnit. Podobně neotiskli ani spis, který proti jihlavskému Hedericovi napsal a Jednotě nabídl známý přírodovědec Tadeáš Hájek z Hájku. Teprve r. 1583 se proti Hedericovým útokům ohradili *Kratičkým oblášením se Jednoty bratrské na důtklivá psání proti nim těchto časův vydaná*.⁵⁰

Když Dr. Hedericus počátkem roku 1584 vážněji onemocněl, sepsal si na loži jakousi životní rekapitulaci toho, které různé sekty potíral. V tomto vypsání svých nepřátel pastor uvádí papežence a jezuity, flaciány, kalvinisty a Ursina, synergisty, pikardy, schwenkfeldiány a novokřtěnce. Tito prý se sice neodvážili podniknout něco proti němu nebo proti církvi, ale pracovali nevěřejně a rozšiřovali si knížky.⁵¹

Ale Dr. Hedericus nemoc přežil, roku 1586 resignoval na své místo v Jihlavě a vrátil se do Frankfurtu nad Odrou jako univerzitní profesor. Lipský Nic Selneccerus listem z 18. června jeho resignace litoval, ale v Jihlavě ji mnozí uvítali.

Jako profesor frankfurtské university Dr. Hedericus v potírání Bratří pokračoval, neboť Jednota měla stoupence i ve východním Německu a v Polsku. Polští Bratři se pokusili

⁵⁰ Amadeo Molnár, *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, str. 169.

⁵¹ MS, II A 9, 1. 3. 1587.

opatrně o obranu, ale Hedericus proti nim r. 1602 vyrazil novým spisem, *Poznámkami k článkům valdenského vyznání*. Roku následujícího odpověděl na tento pamflet krásnou obranou Šimon Bohumil Turnovský. V *Napomínavém listu Š. B. Turnovského proslulému muži, panu Janu Heidenreichovi, doktoru sv. bobosloví, o nevině Bratří českého vyznání* mu především vytkl, že píše proti bratrským řádům, ač je vůbec nezná. Turnovský potom podrobně vykládá o vychovatelské práci v bratrských domovech v Ivančicích, takže nám tento polemický spisek proti Hedericovi slouží i jako pramen k poznání bratrské pedagogiky.⁵²

Nástupce Hedericovým v úřadě prvního jihlavského kazatele byl učený humanista a básník Kašpar *Stolshagius*. Pocházel až z braniborského Bernau a do Jihlavy přišel ze Stendalu u Magdeburku, kde byl rektorem školy. Na základě písemného pověření s ním přímo ve Stendalu vyjednávali zplnomocněnci městské rady Jan Hynek z Velínova a Pavel Hadmer.⁵³ Dohodnuté podmínky nebyly špatné: plat 200 zl. ročně, k tomu 30 zl. akcidenčí, byt zdarma, deputát dřeva za 18 zl., dále 30 měřic obilí a půl tolaru z každého pohřbu, při kterém se zvoní velkým zvonem. Není tedy divu, že Stolshagius už 6. října oznámil Jihlavě nástup cesty.

Do nového působiště, kam přibyl kolem sv. Martina, vzal si Stolshagius s sebou svou knihovnu a tiskařský stroj. Dne

⁵² Amadeo Molnár, cit. dílo, str. 170 n.

⁵³ MS, II A 9, 25. 9. 1587.

23. listopadu pronesl v Jihlavě jako *primarius concionator* své první kázání s námětem o posledním soudu⁵⁴. Těšil se všeobecné vážnosti jako učenec, neboť byl doktorem filosofie a teologie, a byl ctěn jako bohem nadaný básník. Psal epiagramy, eklogy a carmina.

Své umění latinského veršování uplatnil např. v literárním sporu se slavným humanistou Nicodemem Frischlinem, tehdy správcem školy v Brunšviku, kterého napadl v ostrých satirách. Ale Nicodemus Frischlín byl člověk povahy prudké a nebojácně osobivé.⁵⁵

Urážku si nenechal líbit a napsal 12. dubna 1588 jihlavské městské radě stížnost na Stolshagia, v níž požadoval veřejné zadostiučinění, „aby se (Stolshagius) sám praštil přes svou prolhanou hubu“. Zároveň vyhrožoval, že jinak napíše antiepigramy, které by Jihlavě nebyly příjemné. Stolshagiovy verše, vydané v Magdeburce, v příloze citoval. A podepsal se plnými tituly jako Doctor et poeta laureatus, Comes palatinus Caesareus a t. č. Scholae martinianae Rector.⁵⁶

Stolshaguis hned napsal městské radě na svou obhajobu podrobné a kulturně historicky zajímavé vylíčení sporu. Příči-

⁵⁴ Leupoldova kronika, str. 181.

⁵⁵ Proto nevydržel v žádném povolání a žil většinou jako potulný básník. Skladbu *Hebrais* napsal ve vězení. Zahynul r. 1590 na útěku z vězení, když se přetrhlo lano, na němž se chtěl spustit.

⁵⁶ MS, II A 9, 12. 4. 1588.

nou jeho rozhořčení prý bylo Frischlinovo zpupné tvrzení, že gramatika Filipa Melanchtona za nic nestojí a že sám napíše gramatiku, která Melanchtonovu brzy vytlačí ze všech škol. Stolshagius v oněch verších Filipa Melanchtona skutečně hájí a vychvaluje, zatímco Frischlin mu je „pošetilý věstec“ (stultus vates), „nejhorší ze všech zlých“ (pessimus omnium malorum) a „nestoudný básník“ (impudens Poeta). Také ve své obraně Stolshagius znovu chválí Melanchtonovu malou a velkou Gramatiku, že ve školách způsobila více dobra, než jakákoliv jiná způsobí, pokud svět bude světem. A že by to bylo vítězství ďábla, kdyby byl vypuzen Luther z kostelů a Melanchton ze škol. Taková nadšená chvála Melanchtonových učebnic před městskou radou jistě potvrzuje odůvodněný předpoklad, že se těchto učebnic používalo také v Jihlavě.

Téhož roku Stolshagius napsal latinskou báseň inspirovanou jihlavskou historií a městským erbem. Je to *Elegie na erb přeslavné nám Jihlavy*⁵⁷, čítající 19 distych. Skladbu dal vytisknout u Onřeje Eichhorna ve Frankfurtě nad Odrou, věnoval ji městské radě a jihlavskému lidu a dne 15. srpna 1588 ji radě také předal. Ve své tiskárně tiskl i další vlastní skladby, např. báseň na smrt Hynka z Valdštejna s názvem *Daphnis seu Ecloga parentalis* (1589) a *Rozhovor těla s duší* (Colloquium carnis et spiritus, 1593). V Praze vydal r. 1588 svá *Epigrammata*.

⁵⁷ *Elegia in insignia celeberrimae nobis Iglaviae*, něm. překlad A. Th. Wolfa otištěn v Oest. Blätter f. Literaturu. Kunst, 1844, str. 375, a znovu v díle Ig. Goeth-J. Jilch, *Iglauer Hausbuch*, 1939, str. 24. Český překlad Františka Marka viz *Jihlava ve verších staletí*.

Tuto tiskárnu, označenou jako *Officina Paleorina Bohemiae*, zřídil ve Starých Horách u Jihlavy. Povolení tisku, které Stolshagius dostal jako privilej od císaře Rudolfa II. dne 7. listopadu 1591, sice znělo jen na kalendáře a podobné obyčejné věci, ale Stolshagius tiskl už před tímto datem a také v širším rozsahu, než znělo povolení. Kromě svých vlastních prací tiskl ve Starých Horách školní učebnice latinské, české a německé, Donatovu Gramatiku, Ciceronovy Listy, Vergiliovy básně, Ezopovy bajky, hudebně výchovné návody, kompendia a věci náboženské včetně tří kázání Hedericových.⁵⁸ Lze se domnívat, že tiskárna sloužila potřebám jihlavské latinské školy, která byla organizována podle učební osnovy Melanchtonovy. Podle Melanchtonova plánu totiž měla být zaváděna na nižším stupni Donatova učebnice latinského tvarosloví, na středním stupni jako lehká četba Ezopovy bajky, na vyšším Vergilius a Cicero. Denně po obědě byla předepsána hudební výchova a týdně se měly ukládat jako písemné domácí úkoly latinské dopisy a verše.⁵⁹

Nějaký tiskařský stroj, jak jsme uvedli, si Kašpar Stolshagius přivezl už ze Stendalu. Poněvadž tiskárnu nemohl umístit nikde v Jihlavě-městě, přenesl ji do Starých Hor. Tam stála a pracovala od r. 1540 papírna, kterou zřídil Jan Frey z Prahy. Staré Hory byly sice už na půdě české, ale na panství jihlav-

⁵⁸ Leupoldova kronika, str. 186. – Srov. též Jul. Wallner, *Geschichte des Iglauer Gymnasiums*, str. 56, pozn. a Čeněk Zíbrt, *Z dějin českého knihtiskařství*, Ml. Boleslav, 1939, str. 130.

⁵⁹ W. Zenz, *Geschichte der Pädagogik*, Vídeň 1910, str. 160.

ském. Čeněk Zíbrt tuto vesnici označuje nesprávně jako „kolébku českomoravských továren na papír“.⁶⁰ V době Stolshagiovy tiskařské činnosti kupovalo ve Starých Horách papír např. panství jindřichohradecké.⁶¹

Jak Freyova papírna tak i Stolshagiova tiskárna byly podniky z historického hlediska pozoruhodné. Takové soukromé tiskárny si zakládali z osobní záliby humanističtí učenci a bibliofilové. Byly však velmi vzácné, neboť státní moc zakládání domácích tiskáren dovozovala jen zcela výjimečně z toho pochopitelného důvodu, že v nich byl státní dozor téměř vyloučen. Proto také bylo oprávnění, které dal Rudolf II. Stolshagiovi, vymezeno tak úzce. V dějinách tisku se jihlavská tiskárna uvádí. Zdeněk Tobolka zaznamenává jako příklady soukromých tiskáren Regiomontanovu v Norimberku (r. 1471), Tychona de Brahe na ostrově Hven (r. 1584), Stolshagiovu v Jihlavě (r. 1587), J. A. Komenského v Amsterodamu a Jakuba Christelliho v Olomouci (r. 1766). Vedle soukromých tiskáren ovšem existovaly kontrolovatelnější tiskárny výdělečné, církevní, šlechtické a posléze od r. 1789 i státní tiskárna v Praze.

V Kašparu Stolshagiovi máme zajímavý příklad humanisty, který zájem o knihy kombinuje se smyslem podnikatelským. Měl dobře honorované povolání, dům v ulici bekyň, dvůr před Špitálskou branou, r. 1592 ještě požádal o přidělení za-

⁶⁰ Č. Zíbrt, *Z dějin českého knihtiskařství*, str. 131.

⁶¹ Zdeněk Tobolka, *Knihy její vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949, str. 24.

hrady, a přesto pracoval s půjčkami a dluhy. Roku 1591 si vypůjčil čtyři toлары a dal na ně do zástavy *Corpus iuris*. Jeho *Officina Paleoriny Bohemiae* byla podnik nákladný, jen zařízení a uvedení do provozu si vyžádalo částky 600 tolarů. Přesto zůstávala tiskárna trvale pasivní. Množily se půjčky, až posléze Stolshagiova smrt dne 17. ledna 1594 přivedla tiskárnu k úpadku a pozůstalaou rodinu do bídy.

V jihlavském archivu je z tohoto roku zachován výtah z pozemkové knihy a seznam Stolshagiových dluhů.⁶² Představovaly ohromnou částku 1513 kop grošů, z toho skoro dvě třetiny pohledávek splatných a zažalovaných. Prodej domu na takový dluh ani nestačil a vdova po tiskaři zůstala s dětmi bez majetku a bez prostředků. Poručníci dětí se museli obrátit na městskou radu s prosbou, aby rodině bylo vůbec umožněno žít.

Bývalý rektor jihlavské latinské školy Jáchym Golcius,⁶³ jehož druhá manželka byla Stolshagiova dcera, zdědil r. 1597 v Jihlavě odkaz ve výši deseti tolarů. Listem z Kremnice, kde tehdy působil, věnoval tento odkaz své „paní švagrové“, vdově po Kašparu Stolshagiovi, jako pomoc v nouzi. Likvidace tiskárny a dluhů se zřejmě vlekla dlouho. Máme ještě z 13. července 1609 důležitý list Jáchyma Golcia, psaný ve Spišské Nové Vsi, v němž Golcius prosí jihlavskou městskou

⁶² MS, II A 9, r. 1594.

⁶³ Byl to oblíbený učitel M. Jana Kampana a Vavřince Benediktiho z Nudožer, viz cit. stat' o humanistickém gymnasiu, str. 309 n.

radu o pomoc v peněžních záležitostech po smrti Kašpara Stolshagia. Z tohoto listu se totiž dovídáme, že tiskárna, která kdysi stála 600 tolarů, přešla, pravděpodobně jako zástava, na majitele papírny Benedikta Freye, že zpusťla a po odvlečení písem že má cenu sotva 300 tolarů.

V souvislosti s jihlavskou papírnou a tiskárnou knih lze se zmínit také o tom, že v předbělohorské Jihlavě už bylo také knihkupectví. Českým listem nařídil r. 1567 Zachariáš z Hradce a na Telči jako zemský hejtman jihlavské radě, aby dala vyhlásit císařský mandát o knihách, a hned nato mu městská rada zase českým listem oznámila, že mandát o tisku a prodeji knih byl vyhlášen.⁶⁴ Později bylo v Jihlavě zřízeno knihkupectví, jehož majitel Izaiáš Lang s knihami také cestoval a byl při tom jako jiní knihkupci osvobozen od mýta.

Obraz humanistické Jihlavy by nebyl úplný, kdybychom se aspoň stručně nezmiňovali také o jihlavských lékařích předbělohorské doby. Lékařské fakulty se v renesanci většinou již zprošťovaly všeobecné sterility universitního studia, zvláště vlivem slavné italské fakulty v Padově.⁶⁵ Odtud se šířil nový přírodovědecký postoj k lidskému tělu, vznikaly lékařské vědní obory, anatomie, fyziologie a patologie, které zase u mnohých lékařů ovlivňovaly světový názor. Na lékařská studia obvykle navazoval zájem o přírodní vědy v širším měřítku.

⁶⁴ MS, II A 10, listy z 31. 7. 1567 a z 1. 8. 1567.

⁶⁵ J. D. Bernal, *Věda v dějinách*, Praha 1960, I. díl, str. 226, 271 a 303.

Obvyklou humanistickou činností literární zabývali se lékaři jen výjimečně, např. jihlavský městský fyzik *Jan Ruccardus a Sedunio* dával tisknout v Praze, ve Vídni a v Lipsku latinské spisy a básně. Nicméně samo přírodovědní studium a lékařská praxe ve spojení se společenským postavením akademicky vzdělaného měšťana zařazovaly lékaře do kruhů humanistů.

Lékaři města Jihlavy byli většinou, zvláště z počátku, povoláni z ciziny. Roku 1559 byl povolán z Lipska Dr. Tomáš Haustein, který se později stal profesorem na vídeňské universitě. R. 1561 přišel ze saského Annaberku znamenitý lékař *Dr. Martin Mylius*. Měl spory s českým kazatelem Šimonem Levou, který se vedle kazatelství zabýval také léčením, zatímco Mylius prosazoval moderní zásadu odbornosti. Z Torgau pocházel *Dr. Jakub Horst*, který byl do Jihlavy povolán r. 1575. Psal spisy lékařské, botanické a filosofické. Byl pastorem Hederikem denuncován pro liknavost v konání náboženských povinností. Později se stal profesorem na universitě v brunšvickém Helmstedtu. Městský lékař *Dr. Šimon Weisemann* napsal pojednání o srdci. Jako doktor filosofie a medicíny dostal se r. 1591 do sporu s pastorem Dr. Stolshagiem. Spor byl zřejmě velmi ostrý, neboť Dr. Weisemann jednou dokonce žádal o odklad jakési kupní smlouvy, že pro ten spor zatím nemá čas. Stolshagius položil Dr. Weisemannovi před

⁶² MS, II A 9, r. 1594.

⁶³ Byl to oblíbený učitel M. Jana Kampana a Vavřince Benediktího z Nudožer, viz cit. stat' o humanistickém gymnasiu, str. 309 n.

městskou radou pět teologických otázek, Dr. Weisemann zase předložil tři články Stolshagiovi. Ke smíření došlo až 10. února 1592, a to díky domluvě podkomořího Hynka z Valdštejna.

Napětí mezi lékaři a pastory, právě tak jako mezi humanistickými rektory školy a ortodoxními kazateli, bylo vyvoláváno jak rozdílnou mentalitou, tak obavou pastorů z přílišného vlivu lékařů a rektorů na lid. O dobré pověsti jihlavských lékařů svědčí i skutečnost, že českobratrský senior Jan Aeneas z Ivančic přišel na léčení až do Jihlavy a setrval zde přes všechny zákroky pastora Dr. Hederica.

Slavným lékařem a odborným spisovatelem byl také *Tobiáš Dornkreil st.* (+1605). Jihlavský rodák *Dionysius Puclerus* vydal ve Vídni již r. 1558 tiskem řeč *De medicina*.⁶⁶ Na počátku 17. století psal v Jihlavě učená pojednání o podagře a o moru, jakož i disputace anatomické a psychologické, městský lékař *Tobiáš Knobloch*. Odborná pojednání psal také jihlavský rodák *Dr. Ludvík Kresel*, který studoval ve Frankfurtu nad Odrou a v Jeně. Spolu s ním působil v Jihlavě další rodák, *Dr. Petr Schmilauer*, který zde původně nastoupil službu jako rektor latinské školy, ale ze zájmu o medicínu školu opustil a po studiích ve Frankfurtu n/O, ve Vitemberce, v Jeně, Štrasburku a Basileji, dosáhnuv doktorátu, byl přijat do městských služeb vedle Dr. Kresla s platem 120 kop ročně.

⁶⁶ Christian d'Elvert, *Geschichte der Stadt Iglau*, Brno 1850, str. 234-5.

Při ustanovení Dr. Petra Schmilauera druhým městským lékařem byly mu uloženy tyto služební povinnosti:

Chudé i bohaté pečlivě ošetřovat, chudé příliš nezatěžovat honorářem a docela chudé lidi, jako mendikanty a žáky, kurýrovat zdarma.

Hlásit purkmistrovi vždycky odchod z města.

Kontrolovat lékárny.

Účastnit se jako předchůdci veřejných zkoušek na latinské škole.

Dodržet půlroční výpověď.

Dr. Petr Schmilauer byl znám jako vynikající humanista a lékař nejen v Jihlavě, ale i v jiných kulturních městech střední Evropy. Víme, že ve Frankfurtu nad Odrou vykládal Aristotelovo *Organon* a že mu byla nabídnuta profesura na lékařské fakultě university ve Vitemberku. Tuto nabídku však odmítl s odůvodněním, že chce sloužit jako lékař rodnému městu.

Dobře míněné rozhodnutí, způsobené jihlavským patriotismem, bylo osudné. Zatímco Vitemberk zůstal protestantský, byla Jihlava po Bílé hoře pokatoličtvena, a kdo neodešel do ciziny, stal se tak nebo onak obětí jezuitů. Vedle různých forem persekuce, ekonomického a mimoekonomického nátlaku, uplatňovali jezuité také taktiku propagačního zaměřování na vážené osobnosti. Schmilauer se pro tuto taktiku dobře hodil, neboť byl člověk tiché hloubavé povahy a rád čítal filosoficko-teologické spisy, které mu ovšem jezuité

podle svého výběru ochotně dodávali. A tak se jezuitům podařilo r. 1626 získat k přestupu i Dr. Petra Schmilauera s manželkou. Nepřestali mu věnovat lichotivou pozornost ani po konverzi a po smrti jeho manželky nabídli starému a churavému lékaři veškerou zaopatření ve své koleji. Roku 1636 mu žáci předvedli na počest jeho narozenin dramati- zaci života jeho patrona sv. Petra. Vytrvalá pozornost, kterou Dr. Schmilauerovi věnovali, se jezuitům vyplatila: když pak 25. března 1637 ve věku 62 let zemřel, zanechal jim podle tes- tamentu všechn svůj majetek v hodnotě 24.000 rýn. zlatých. Už předtím, r. 1631, jim věnoval výnosný mlýn na severním okraji města, kromě četných jiných darů.

Vedle hmotného prospěchu však měla pro jezuity velký vý- znam i sama Schmilauerova osobnost. Dovedli jeho věhlasu a oblíbenosti propagačně využít jak za jeho života, tak při okázalých slavnostech pohřebních nebo i později po uložení jeho pozůstatků v hrobce jezuitského kostela.

V letošním roce získal okresní archiv v Jihlavě štambuch ji- hlavského humanisty Jeremiáše Durbarta – psal se Jeremias Durbarthus Iglaviensis Moravus – z let 1610-1612, s kolo- rovanými kresbami. O autorovi víme, že v těchto letech uží- val měšťanské studijní nadace. Štambuch byl pravděpodobně v majetku slovenské rodiny, což by nasvědčovalo tomu, že jeho původce po r. 1620 emigroval z Jihlavy na Slovensko.⁶⁷

⁶⁷ OA Jihlava, Drobné pozůstalosti - D.

I když se jihlavští humanisté většinou uplatňovali také jako básníci, je literární význam jejich skladeb, tak jako jinde, nepatrný. Historicky mnohem významnější byl vliv humanismu na hodnocení vzdělání a škol, odvrát od čistě náboženské kultury středověku a vznik vrstvy vzdělanců s uznaným postavením v městské společnosti. Z tohoto hlediska má v Jihlavě největší význam založení vyššího humanistického gymnasia r. 1561.

Přebělohorská Jihlava byla kulturně orientována na severní střediska luterské vzdělanosti, především na university ve Vitemberku, v Lipsku a ve Frankfurtu nad Odrou. Tam odcházeli mladí Jihlavané po absolvování latinské školy na vysoká studia, odtud město získávalo své rektory a učitele, notáře, kazatele a lékaře. Kulturní výměna byla vzájemná, neboť i z Jihlavy odcházeli humanisté na universitní a jiná působiště do ciziny. Spojení tohoto druhu měla Jihlava především se slovenskými horními městy.

Velké zásluhy o humanistickou Jihlavu měla městská rada, která v přebělohorské době dělala plánovitě velkorysou kulturní politiku. V radě tehdy nebyli vzácnou výjimkou konšelé, kteří studovali i na zahraničních universitách. Tak se stalo, že vedle pozoruhodného hospodářského úsilí přispěl i rozkvět vzdělanosti k tomu, že se Jihlava zařadila v této době mezi nejvýznamnější města českých zemí a střední Evropy.

Čeští humanisté a Jihlava

Staletá školská tradice města Jihlavy, o níž máme první záznam už z r. 1288, je bohatá jmény vynikajících učitelů a žáků. V době Karlově řídili zdejší školu věhlasní právní písaři Jan z Humpolce a Mikuláš z Chotěboře, před husitskou revolucí na ní působil latinský básník Urban Matějův z Potěh, v 15. stol. se připomíná rektor Jan z Višňové a jiní.

Jihlavská školská tradice vyvrcholila v době předbělohorské roku 1561 zřízením latinského humanistického gymnasia, první vysoké školy na Moravě, která dostala rok nato také prostornou renesanční budovu. Učební osnovou to byla škola humanistická, tedy nadnárodní, poskytující vzdělání zčásti universitní. Také povoláváním učitelů a přijímáním žáků měla charakter mezinárodní. Čilou kulturní výměnou, podpořenou porozuměním městské rady a bohatě dotovanou městskou nadací, přičleňovala Jihlavu k pokrokovějším hnutím v naší vlasti a v celé střední Evropě.

Není bohužel zachován žádný seznam žáků této slavné školy, nicméně ojedinělé prameny nasvědčují tomu, že zde studovali mnozí studenti, a to hlavně z jižních a západních Čech, z Kladenska a ze Slezska, a dokonce i ze Slovenska.

Je jistě zvlášť potěšitelné, že jména českých studentů, která se podařilo zjistit, jsou skoro vesměs slavná. Jsou to jména humanistických básníků a učenců, vynikajících pedagogů, školských reformátorů, milovníků české historie a českého jazyka. Hned po založení školy zde studovali Martin Bachá-

ček z Nauměřic u Slaného a jeho studentský přítel Linhart Nepomucký z Nepomuk, pozdější básník Matouš Carolides, a v posledním desetiletí 16. století ona slavná trojice studentů, jejichž přátelství, rozené na jihlavské škole, pokračovalo v celoživotní práci: Jana Campana Vodňanského, Václava Vrouteckého a Vavřince Benediktího z Nudožer.

Jihlavská latinská škola, jejíhož 400. výročí právě vzpomínáme⁶⁸, dala dobré základy dobové vzdělanosti předním českým humanistům a jako kolébka plodných přátelství je připravila i pro pozdější společné boje o práva pražské university. Není divu, že jihlavských let nejednou vzpomněli i ve svých latinských verších, z nichž jsme při této příležitosti některé vyhledali a pro povzbuzení dnešních studentů v původní formě přeložili.

⁶⁸ Tento text připravoval F. Marek v roce 1961, na který připadlo jím uvedené výročí. (pozn. ed.)

VÁCLAVU VROUTECKÉMU

Jan Campanus Vodňanský

Že se tak často dostáváš bezděky do mého verše,
příteli drahý, jest dílem jen zásluh tvých,
Tys mi byl v JIHLAVĚ milý a věrný Achates,
též kde se v slunci skví Karolinský dům.
Byl jsi mi (což je mnoho!) kolegou a druhem,
do rukou když jsem bral otěže mladistvých.
Svornost takto vzešlá z kvetoucího mládí
neochvějně dál trvejž bez hranic.

Latinské originály ve sbírce Centuriae duae CHARITUM seu Epigramatum ad moecenates et amicos scriptorum a M. Ioanne Campano Vodňiano. – Pragae. Typis Haeredum M. Danielis Adami. MDC.
– Knihovna Národního muzea, sál starých tisků, 59 F 11.

JANU CAMPANOVI VODŇANSKÉMU

Václav Vroutecký

Tento můj z JIHLAVY přítel později ve škole také
Karlově věrný byl, ochotný vždycky druh.
Mně si pak kolegou zvolil, sám když odcházel z Města
do Teplic, aby tam mládeži dával řád.
Učinil, abych v Šanově kolegou rektora stal se,
zpupný kde, běda, byl k učeným v lázních lid.

V. Vratecius, Monumentum chartaceum, 1619. – Viz A. Trublář, Rukověť k písemnictví humanistickému, Praha 1908, sv. I., strana 100.

PANU MATOUŠI POLESNÉMU

Jan Campanus Vodňanský

Jaké ti, patrone Matouši Polenský, uznání vhodné
přinést tvůj chráněnc má?

Ty jsi mi, dobrý, umožnil patřiti na pražské Múzy,
potřebný kov jsi mi dal.

Otcovskou láskou mě objímáš také nyní a dále
všemožně podpořit znáš.

Za ony zásluhy příslušné tobě díky ti tato
maličkost nemůže vzdát.

Přijmi však, Matouši, vlídně místo velkého daru
dáreček z chráněnců slov.

Nikoliv danajský dar, leč jaký kdysi dal Naso,
otrok tvůj pánu chce dát.

*Matouš Polenský chudému žákovi jihlavské školy Janu Campanovi
z Vodňan umožnil studia na pražské universitě.*

MISTRU J. GOLCIOVI, VÁŽENÉMU UČITELI
Jan Campanus Vodňanský

Divíš se, GOLCIE, když jsem veliké věci kdys zkoušel,
v nestejný rozměr teď skrovná že slova dám.

Osud mě změnil, Osud mě, nikoliv příroda, přiměl
těsnými cestami kvílivé básně jít.

Či mám v hexametrech psáti předlouhou báseň?

V moře nezměrné má se Múza dát?

Snad se najde někdo, jenž by dlouhou báseň

z učenosti svým drahým poslat chtěl.

Mistr Jáchym Golcius byl rektorem jihlavské latinské školy od jara 1586 do jara 1592. „Nestejným rozměrem“ se rozumí elegické distychon, dvojverší ze šestistopého hexametru a pětistopého pentametru. V pouhém hexametru se psávaly delší skladby.

PROSOPOPOIA ZESNULÉHO

Jan Campanus na smrt svého přítele Vavřince Benediktího

Panonec vlastí, Benedikt rodem, vavřínu jménem
nevadnoucím zván, jsem dnes pohřbíván.
Od mládí byla mi údělem starost, víra a zbožnost,
moudrostí též co má anebo umění kruh.
Tato láska mě z vlasti v moravskou JIHLAVU vedla,
původcem studia kde velký Golcius byl.
A již Budějovice mi Moravské mládež
svěřily; nato dal katedru Uherský Brod.
Karolinská kolej zvábila mě v Praze:
tu mým vedením mládež spěla výš.
Odtud žatecká škola mě za správce žádala, dokud
nevolal mě zpět Německý zas Brod.
Posledních dvacet let mi Alma mater vzala,
té jsem noci dal, té jsem dal i dny.
Buď jako rektor, buď jako o kázeň dbající děkan
neb jako zástupce zas ctihodné žezlo jsem měl.

Když pak vložený rád už nedopřál učencům tĕkat
moudrostí helénskou, pĕstil jsem mathesis.
V tĕchto studiích strávil jsem celé pĕtiletí,
načež káže smrt její cestou jít.
Všechn svůj majetek odkáži fakultĕ, kteráž
z toho bude mít novou možnost svou.
Řiď se tím příkladem, máš-li kdo majetek bez dědice:
takto kdo ztrácet zná, bohatství zachová.

Prosopopoia je oslavná báseň vložená do úst oslavence. Jan Campanus na jihlavské škole uzavřel doživotní přátelství nejen s Václavem Vrouteckým, ale i se Slovákem Vavřincem Benediktim z Nedožer, autorem slavné české gramatiky a pozdějším rektorem pražské university. Benedikti odkázal všechn svůj majetek škole.

William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Zeměkouli.

V strakatý háv mě odějte a volnost mi dejte pravdu říct – to bylo životní přání nejen podivína Jacqua z Shakespearovy komedie, ale i jejího autora, jenž o sobě mohl říct v sonetu: „Ne, ne, já jsem, co jsem... Já se smím napřímít, zatímco oni ne...“ Říkat pravdu z jeviště lidem do očí a napřimovat je tváří v tvář zlu a zlým, tato bytostná potřeba šlechetného ducha, spolu s přebohatou básnickou obrazností, učinila z londýnského herce, z „blázna“, jak se hercům v renesanci říkalo, největšího dramatika světové literatury. Ta promlouvala k celé řadě generací z jevišť všech kulturních národů a bude promlouvat k dalším a dalším, zušlecht'ující lidská srdce vtipem i vážností, humorem i tragickým patosem, slovem i gestem, vším, co tvoří obsah nejspolečensjtějšího a nejúčinnějšího ze všech umění.

Takto promlouvá William Shakespeare do duší už páté generaci našeho kraje. Avšak milovníkům divadla na Jihlavsku mělo by letošní čtyřsté výročí Shakespearova narození připomenout navíc také jméno jejich slavného krajana, vzdělaného Zdeňka z Valdštejna, pána na Brtnici, Sadku a Moravských Budějovicích, neboť je to jediný Čech, o němž lze prokázat, že navštívil představení v Shakespearově londýnském divadle.

Když Zdeněk Brtnický z evangelické větve Valdštejnů r. 1589 osířel, řídil jeho další výchovu nejvýznačtější člen a ochránce Jednoty bratrské Karel st. ze Žerotína. Nejprve chlapce dal

vzdělávat na latinském gymnasiu v Jihlavě. Tato vynikající škola byla vydržována městskou radou a inspekci na ní prováděl Žerotínův přítel a český písař města Jihlavy, Jan Hynek z Velínova, básník a muž všestranně vzdělaný. Roku 1596 Žerotín poslal Zdeňka na universitu do Štrasburku a doporučil mu cestování. Bystrý mladý pozorovatel Zdeněk Brtnický procestoval západní země, navštěvoval památná místa – např. i Husův žalář v Kostnici – a o svých cestách si vedl latinský deník. Jeho originál se dostal za třicetileté války do Švédska a odtud s knihovnou královny Kristiny do Říma, kde je uložen ve Vatikánské knihovně.

Útesovité pobřeží jižní Anglie spatřil Zdeněk 26. června 1600, a to z nizozemské lodi, jež ho vezla do Doveru. Přivítání v přístavě nebylo zrovna příjemné, neboť cizinci byli – vinou zvěstí o chystaných úkladech o život královny Alžběty – podrobeni přísnému prověření. Teprve za tři dny dostali povolení k cestě do Londýna. Tato nepříjemnost byla ještě znásobena špatným ubytováním a stravou, kterou už Karel st. ze Žerotína při své návštěvě Anglie r. 1587 označil jako „tenkou“. Cestou do Londýna prohlédl si Zdeněk se svou družinou starobylé Canterbury a před západem slunce dne 30. června stanul na půdě Londýna. Ubytoval se ve francouzském hostinci U liliového květu na východním okraji City.

Nazítí, v sobotu, odpočíval po namáhavé cestě a v neděli se byl podívat na lvy a jiné šelmy, chované nedaleko, hned u hradu Toweru. Ale už v pondělí, první den, kdy to bylo možné, neboť v neděli se nehrálo, přešel Zdeněk s družinou

na jižní břeh Temže, aby navštívil divadlo. Stálo tam zcela nové, r. 1599 dokončené a provedením stavby velmi pozoruhodné divadlo ZEMĚKOULE (THE GLOBE), jehož spolujednatel a spolutvůrcem byl herec a tehdy už také slavný dramatik William Shakespeare. Divadlo mělo zevně tvar šestiúhelníku, uvnitř tvořilo elipsu s prostorem pro dva tisíce diváků a bylo z tehdejších šesti stálých londýnských divadel nejmodernější. Hrály se v něm především hry Shakespeareovy. Když se český návštěvník vracel z divadla přes Temži po Londýnském mostě, proslulostí odpovídajícím našemu mostu Karlovu, zarazily ho lebky popravených šlechticů, vystavené tam pro výstrahu. Snad si Zdeněk ten hrůzný obraz připomněl i po jedenadvaceti letech, když byly ut'até hlavy českých pánů vystaveny na Mostecké věži v Praze.

O první návštěvě v Shakespeareově divadle zapsal si Zdeněk Brtnický do svého latinského deníku: „Vyslechli jsme si anglickou komedii. Divadlo je postaveno po způsobu starých římských divadel z trámů takovým způsobem, že všichni diváci ze všech stran mohou pohodlně vidět všechny jednotlivosti.“ Bohužel nenapsal, jakou hru viděli, zda to byla skutečně hra Shakespeareova, jak se mu líbila a zda viděl autora. Nemohl hru posoudit, protože mu chyběla znalost angličtiny.

Teprve dalšího dne se Zdeněk vypravil po památkách, podívat se do katedrály sv. Pavla, na královský palác Whitehall a do Westminsteru, kde ho asi nejvíc zajímaly hrobky panovníků, básníků a slavných osobností, neboť si koupil latinskou knížku, která o nich pojednávala. Pak navštěvoval další pa-

mátnosti, především Tower a v něm také místnost, kde byla v mládí vězněna královna Alžběta a jiní političtí vězni.

Ač byla anglická cesta Zdeňka Brtnického soukromá, měla přesto i politický aspekt. Čeští stavové se zajímali o anglickou politiku již koncem století intenzivně. Karel st. ze Žerotína sám navštívil Anglii a r. 1595 tam poslal svého mladšího bratra Jana Diviše. Ale i katolická strana vyslala k anglickému dvoru r. 1598 pana Slavatu z Chlumu s dopisem Rožmberků a snad i s Rudolfovým. Není tedy divu, že i Zdeněk Brtnický usiloval o přístup ke dvoru. Již v Paříži si opatřil doporučující list od anglického vyslance k Robertu Cecilovi, hlavnímu rádcí královninu. Doporučením pro něho bylo i jméno Žerotínovo, neboť otec mocného Roberta Cecila, lord Burgley, býval příznivcem Karla st. ze Žerotína.

Ale také angličtí politikové měli zvláštní zájem o poměry v českých zemích a na dvoře Rudolfově. Šlo jim o to, jak silné je protikatolické smýšlení české většiny a jaký dosah může mít spolupráce rakouských Habsburků se španělskými, tj. s úhlavními nepřáteli Anglie. Mimoto věděli, že v Praze je hnízdo anglických politických emigrantů, kteří pod vedením jezuity Thomase Stephensona kuli pikle proti Alžbětině trůnu. Byl tedy Zdeněk Brtnický, ač mlád, přijat velmi vlídně.

Jeho přání spatřit královnu vyhověl Robert Cecil tím způsobem, že mu přidělil jako průvodce – sám jsa jinak zaměstnán – dvořana Stephena Lesieura, původem Francouze a znalce českých poměrů, který byl r. 1598 s diplomatickým posláním v Praze. Měli se v neděli setkat s královnou v Greenwichi, až

půjde s průvodem do kaple. Robert Cecil se královně o Zdeňku Brtnickém předem zmínil a ona sama projevila přání jej poznat. Vyčkali tedy průvodu, Zdeněk před Alžbětou poklekl, políbil jí ruku, potom na její pokyn povstal a latinsky k ní promluvil řeč. Pravil mimo jiné, že si nic nepřál více, než vkročit do kvetoucí Anglie a spatřit Její Veličenstvo. Po mnohých lichotivých slovech, jimiž také zdůraznil, že pověst o královnině zjevu je daleko za skutečností, skončil přáním zdraví a úspěchů. Královna Alžběta odpověděla latinsky, že by neměl tolik věřit uším, byla však polichocena slovy dvacetiletého cizince i potěšena jeho spanilým zjevem. Bylo jí tehdy 67 let, měla bledý, vrásčitý obličej, zuby zčernalé od cukru a nepravé rusé vlasy, ale také příjemně bystrý pohled, hluboký výstřih v nádherném rouchu a schopnost budit opravdový obdiv a lásku mladých kavalírů. Nejmilejšího z nich, hraběte Essexu, dala půl roku nato popravit. Zdeňkovi Brtnickému slíbila přízeň a průvodní listy pro všechny hrady a university.

Zdeněk těchto listů hned využil. Navštívil s družinou Cambridge, kde byl přítomen doktorské promoci, a cestou do Oxfordu různé hrady, mezi nimi i Godmanchester, proslulý polním hospodářstvím, a Fotheringay, kde byla vězněna a popravena královnina nevlastní sestra Marie Stuartovna. Ve Woodstocku navštívil komnatu, v níž byla uvězněna Alžběta za vlády starší sestry Marie Krvavé. Sotva však Zdeňka Brtnického při návštěvách památných vězení napadlo, že i on sám nakonec, po skvělé kariéře dvořana zimního krále Bedřicha Falckého a jednoho z direktorů stavovského povstání, skončí svůj život po Bílé Hoře v žalářní kobce na Špilberku.

V oxfordské universitě Zdeňka zaujal rukopis, na němž četl jméno Husova předchůdce Jana Wiclifa. K zápisu v deníku poznamenal, že to byl „nejsrdnatější zastánce evangelické čistoty“ a že „s vynikajícím a přímo božským nadáním sepsal četná filosofická díla proti pokrytcům a zatemněncům svého věku“. Cestou zpět do Londýna pak ještě navštívil starobylou školu v Etonu nad Temží a prohlédl si nedaleký hrad Windsor s parkem, dějištěm známé Shakespearovy frašky VESELÉ PANIČKY WINDSORSKÉ.

Zbývající dny v Londýně Zdeněk Brtnický věnoval opět prohlídkám památností a návštěvám. Byl na obědě u londýnského starosty, ale neopomněl také zajet lodí do Richmondu, místa pro Čechy významného, neboť tam zemřela dcera Karla IV. a sestra Václava IV., manželka anglického krále Richarda II., „dobrá česká královna Anna“, jak ji nazýval londýnský lid. Zdeněk si zapsal do deníku: „Zde také zemřela manželka krále Richarda II. Anna, která první učila anglické ženy oněm slušným způsobům, jež jsou dnes obvyklé.“ Jinak se Zdeněk v Richmondu zajímal hlavně o bohatou královskou knihovnu.

Pětítýdenní pobyt Zdeňka Brtnického z Valdštejna v Anglii se chýlil ke konci. Je zajímavé, že jako hned po příjezdu jedním z prvních bodů programu byla návštěva Shakespearova divadla ZEMĚKOULE, věnoval poslední chvíle před odjezdem, druhý srpen, návštěvě „anglické Komédie“. Uvážíme-li, že Zdeněk nemohl rozumět angličtině mluvené na jevišti – sám se dorozumíval latinsky a francouzsky – a že alžbětinské divadlo nemělo téměř žádnou výpravu a spolé-

halo na hlasové umění herců, na vtip a sílu básnického slova autorů, zbývají nám dvě možnosti, jak jeho zájem o ZEMĚ-KOULI vysvětlit: buď ho lákala přímo Shakespearova osobnost, nebo měl osobní vztah k divadlu. O Shakespearovi byl jistě informován, neboť tehdy již byl v Londýně pokládán za největšího z četných soudobých dramatiků. Ale právě tak je možné, že ho do divadla vábila záliba, kterou již získal ve své vlasti na Vysočině.

V městě Jihlavě, pouhou hodinu jízdy na koni od valdštyňské Brtnice, byla totiž dávná divadelní tradice. Nejstarší záznam o pořádání komedií tu máme z r. 1512. Ale rozkvět divadelnictví zaznamenáváme až po založení latinského gymnasia r. 1561 a vyvrcholení počátkem let devadesátých, v době, kdy Zdeněk na též humanistickém gymnasiu studoval (1592-94). Hry scholárů byly určeny veřejnosti, hrálo se nejen ve škole a na radnici, ale i na náměstí, kde si herci postavili jeviště z dřevěných koz a prken. Zdeněk se těchto „komedií“ jako žák školy jistě účastnil, přinejmenším v hledišti. Také Shakespeare získal první představy o divadle z her, které jako chlapec sledoval na tržišti v Coventry, nedaleko rodného Stratfordu.

Jestliže Zdeněk Brtnický z Valdštejna navštívil Shakespearovo divadlo dvakrát, bylo to rozhodně z nějakého hlubšího zájmu. Mnoho let však trvalo, než mohli zájem o Shakespeara projevit i jeho krajané. Divadelní tradice sice v Jihlavě od 16. století nikdy nevyhasla, ale jezuitské divadlo, jež nastoupilo po humanistickém, nemohlo Shakespeara ani objevit, natož hrát. Jinak žáci jezuitského gymnasia hráli divadlo

náruživě, za třicetileté války a hlavně po ní, zajížděli hrát i do okolí, do Polné a Německého Brodu, koncem 17. století každá třída byla s to kdykoliv na požádání zahrát nějakou svou hru – až tu přílišnou a zřejmě únikovou horlivost úřady začaly brzdit, a nakonec, r. 1768, školní divadla vůbec zakázaly.

Ale tehdy historie jihlavského divadelnictví už vykazovala záznam z r. 1740 o provedení opery a o existenci „domu komedií a oper“, o němž bohužel není známo, kde stál a jak vypadal. Avšak do r. 1755 již známe jména divadelních ředitelů, z nichž první se jmenoval Václav Fux. Před koncem století, za ředitele Zachea (r. 1793) bylo zbudováno nové divadlo ze špitální kaple sv. Alžběty, naproti dnešnímu divadlu v ulici Komenského. Tam se hrálo až do r. 1825, kdy bylo z bezpečnostních důvodů uzavřeno. Na další čtvrtstoletí poskytl jihlavské Thálii útulek sál v druhém poschodí hostince U tří knížat, kde bylo místo pro tři sta diváků.

Nové stálé divadlo, které slouží dodnes, bylo zbudováno v letech 1850-1851 zásluhou Jana Okonského, který k úhradě nákladu vypsál 600 akcií po 50 zlatých. Základem byl bývalý kapucínský kostel (1631-1788), jenž po zrušení za Josefa II. sloužil jako sklad soli a vlny. Divadelní sál, vzniklý z kostelní lodi, byl s místy k stání určen pro 1020 osob; na zahajovací představení se dokonce vydalo přes 1300 vstupenek. Roku 1856 koupilo budovu město a pronajímalo ji divadelním ředitelům. Hrálo se asi 50 her za sezónu.

Teprve v tomto novém sále, přepychově vyzdobeném prací bratří Skálových, uvítala Jihlava poprvé v historii, pokud se

dalo zjistit, génia Shakespearova. Hned v první sezóně uviděli Jihlavané největší a také nejtěžší dílo světové dramatické tvorby, tragédii HAMLET. Mohli bychom si dát otázku, zda to nebylo příliš odvážné, a to jak z hlediska inscenace a hereckých výkonů, tak s ohledem na náročnost vůči obecnstvu. K druhé otázce lze říci, že jihlavské obecnstvo bylo už od let dvacátých poměrně vyspělé. Oblíbený divadelní ředitel Jan Urbany dával v l. 1835-37 např. Schillerova VI-LÉMA TELLA, Grillparzera, Nestroye, Weberovu operu ČAROSTŘELEC. V době jara národů hrála se za ředitele Hanna především díla klasická. Jihlava byla tehdy jedním ze tří nejhlavnějších měst v českých zemích a kulturním životem stála hned za Prahou. Proto si mohla 5. dubna 1848 dovolit i Mozartovu operu DON JUAN, kterou s velkým úspěchem dirigoval místní kapelník J. F. Pokorný. Zasluhou známého českého herce Krumlovského dávala se 9. dubna 1849 komedie liberála Karla Gutzkova COP A MEČ, v květnu téhož roku bylo provedeno Haydnovo oratorium STVOŘENÍ. Divadelní ředitel Eduard Fürst tedy věděl, že s inscenací HAMLETA předstupuje před obecnstvo náročné a kritické. Mohl se však opřít o dobrý soubor a spolehout se na své obsáhlé herecké zkušenosti, které získal za svého působení v Hamburku, v Budapešti a v Brně. Vedle Hamleta uvedl Schillerovy LOUPEŽNÍKY a DONA CARLOSE.

Od první inscenace HAMLETA v letech 1851 a 1852 vracel se Shakespeare na jihlavské městské jeviště čím dál častěji. Roku 1859 za ředitele Jana Wessetzského tragédií OTHELLO, r. 1867 přišel opět HAMLET, r. 1871 byla uve-

dena romantická tragédie ROMEO A JULIE, rok nato první komedie, SEN NOCI SVATOJÁNSKÉ, a zanedlouho opět OTHELLO, jenž se pak ještě jednou vrátil na jeviště r. 1876. Následující rok představil BENÁTSKÉHO KUPCE, pak se vrátil SEN NOCI SVATOJÁNSKÉ a r. 1880 opět BENÁTSKÝ KUPEC. I když o tom nemáme archivní doklad, můžeme důvodně soudit, že Šajlok již tehdy byl v Jihlavě pojat moderně jako osobnost tragická, které společnost ukřivdila antisemitskými předsudky a vášněmi. Nasvědčuje tomu okolnost, že v téže době byly na jihlavském jevišti inscenovány vesměs pokrokové hry, především Lessingův MOUDRÝ NATHAN, hra téměř tendenčně zaměřená proti antisemitismu a nesnášenlivosti, Lessingova protifeudální občanská tragédie EMILIA GALOTTI, Schillerovy občansky revoluční hry LOUPEŽNÍCI, VILÉM TELL, ÚKLADY A LÁSKA, SPIKNUTÍ FIESKOVO, nebo Goethův EG-MONT s hudbou Beethovenovou, Victora Huga HER-NANI.

V osmdesátých letech, zároveň s nastupujícím dělnickým hnutím a socialismem, docházelo v jihlavské měšťanské společnosti k vyhraněnější národnostní diferenciaci. Městské divadlo sice hrálo německy, ale při téměř všeobecné znalosti německého jazyka v městě podílela se na všech uměleckých produkcích a divadelních představeních také česká menšina. Vznikající napětí mezi oběma etnickými složkami však způsobilo, že česká část obyvatelstva, už od čtyřicátých let kulturně velmi čilá, usilovala o to, aby mohla sledovat divadelní hry také v mateřštině. A tak došlo v říjnu 1888 k ustavení

českého ochotnického spolku KLICPERA, který trvá a hraje dodnes. Finanční a jiné objektivní možnosti českých ochotníků v Jihlavě byly ovšem omezené a buditelské zaměření spolku vedlo k tomu, že ochotníci zprvu nehráli ani jednu hru Shakespearovu, ale dávali přednost domácím autorům, hlavně Stroupežnickému, Klicperovi a Jiráskovi, nemluvě o běžných hrách lidového jeviště. V posledních dvou desetiletích ochotníci sice zahrnuli do svého repertoáru i několik dramát světové literatury (Wilde, Goethe, Goldoni, K. Čapek, Pirandello, R. Rolland), ale Shakespeare se mezi nimi objevil až v r. 1952 hrou SEN NOCI SVATOJÁNSKÉ, po níž následovala r. 1957 fraška ZKROCENÍ ZLÉ ŽENY. Avšak v této době historie českého divadelnictví v Jihlavě už nebyla omezena na obětavou práci ochotníků. Od r. 1945 zde hraje stálé HORÁCKÉ DIVADLO, které inscenuje nejnáročnější hry a zajíždí s nimi i do jiných měst Vysočiny.

Už koncem let dvacátých usiloval o zřízení společného stálého divadla pro Jihlavu, Třebíč a Znojmo, na popud Jiřího Mahena, kulturní pracovník a knihovník města Jihlavy Stanislav Rambousek. Ale teprve 18. října 1940 zahájil akční výbor Horáckého divadla v Třebíči svou činnost, a to básnickou komedií Jaroslava Vrchlického Soud LÁSKY. V době nejtěžší dostalo se Horácku stálého divadla, a to hlavně zásluhou dramaturga Antonína Skály, uměleckého ředitele R. Nádhery a všech obětavých členů divadelního družstva. Po dobu okupace Horácké divadlo nemělo do Jihlavy přístup. V repertoáru se dramaturgie vědomě vracela, pokud to bylo možno, ke zdrojům národní kultury. Jinak hrálo ně-

mecké klasiky, Ibsena, Goldoniho a Calderona; s milostivým souhlasem místních okupantských úřadů bylo povoleno zahrát jednoho Shakespeara a jednoho francouzského klasika. Byl vybrán VEČER TŘÍKRÁLOVÝ (překlad J. V. Sládka), jenž měl premiéru 1. září 1941 a v nové inscenaci pak ještě 19. dubna 1944, z francouzských her byl nastudován Moliérův TARTUFFE. Hned po osvobození se Horácké divadlo přestěhovalo do Jihlavy. Uměleckým ředitelem byl tehdy Jan Strejček.

Po létech odříkání bylo jistě na místě rozhodnutí, aby repertoár dočasně zahrnoval více než polovinu her slovanských autorů. Shakespeare se vrátil na jihlavské jeviště 29. ledna 1947 premiérou hry ANTONIUS A KLEOPATRA v překladu Sládkově, která byla na pozvání předvedena i v Brně. V sezóně 1948-49 uplatnila se 27 reprízami po premiéře 19. září 1948 fraška ZKROCENÍ ZLÉ ŽENY, už v novém překladu E. A. Saudka, po níž následovaly premiérou z 12. února 1950 VESELÉ PANIČKY WINDSORSKÉ. Tato oblíbená fraška se vrátila na jihlavské jeviště znovu v sezóně 1959/60. Ze Shakespeareových veseloher se na našich jevištích nejčastěji hraje VEČER TŘÍKRÁLOVÝ. Po okupačních inscenacích v Třebíči přišel na jeviště jihlavského divadla premiérou z 5. září 1953 v překladu E. A. Saudka a znovu pak po deseti letech, 15. června 1963. Další veselohrou byl kouzelný SEN NOCI SVATOJÁNSKÉ v Saudkově překladu, uvedený 10. září 1955. V těchto letech objevují se v repertoáru také dvě Shakespeareovy tragédie, ROMEO A JULIE (13. 11. 1954) a OTHELLO (29. 9. 1956), obě v překladu Saudkově. Poprvé pak přichází

na jihlavské jeviště vtipná veselohra MNOHO POVYKU PRO NIC (22. 4. 1961, překlad Franka Tetauera). Při této příležitosti Horácké divadlo uspořádalo také výstavu ilustrací Jana Zrzavého k Shakespearovým sonetům.

Kdybychom uvedli také počty repríz a návštěvnost jednotlivých Shakespearových her v Jihlavě a v oblasti působnosti Horáckého divadla, ukázalo by se, že ze všech světových dramatiků Shakespeare zde byl hrán nejčastěji a také návštěvnost na jeho hrách byla nejvyšší. Je zajímavé, že v prvních dvou desetiletích stálého divadla v Jihlavě (1851-71) se hrály výhradně Shakespearovy tragédie, zatímco v posledním dvacetiletí převažují veselohry. Také stojí za zmínku, že před sto lety jihlavské jeviště neoslavilo shakespearovské výročí ani jednou hrou, kdežto při letošním čtyřstém výročí bude uveden na jihlavské scéně VEČER TŘÍKRÁLOVÝ, nová inscenace ROMEA A JULIE v překladu J. Topola (premiéra 14. 3. 1964), jež bude provedena také na krajském shakespearovském festivalu v Uherském Hradišti, a poprvé tragédie MACBETH, jejíž premiéra bude 26. září 1964.

Z bohatého výběru třiceti sedmi Shakespearových her bylo jich v Jihlavě dosud česky provedeno devět, většinou v různých inscenacích. Nebyly zatím česky provedeny např. jeho největší tragédie HAMLET, KRÁL LEAR, JULIUS CAESAR, romantická komedie JAK SE VÁM LÍBÍ, žádná z historických her a žádné dílo z dramatikova vyrovnaného posledního období tvorby. Jihlavští milovníci divadla mohou se tedy těšit ještě na další inscenace, mezi nimi na historickou hru RICHARD II., kde se setkají s dobrou českou královnou

Annou, jejíž světlé památky vzpomněl Zdeněk Brtnický až v Richmondu u Londýna, a na rozkošnou ZIMNÍ POHÁDKU, v níž se s Shakespearem dostanou až mezi pastýře v přímořském českém království.

Shakespearovo dramatické dílo obsahuje dodnes mnoho nerozluštěných záhad a problémů. Proto bylo vždy svým způsobem měřítkem doby. Každý věk v něm hledal něco svého a také do něho, díky bohatým možnostem textových předloh, v interpretaci něco svého vkládal. Původně v něm alžbětinská jiskřivá obraznost vyjádřila rozporuplný životní pocit své doby; osvícenství si Shakespeara interpretovalo racionalisticky, romantika romanticky, buržoazní realismus vytvořil klasicky ustálenou tradici s větší změnou v pojetí jen u Benátského kupce, a v přítomné době jsme svědky toho, jak si i naše současnost přehodnocuje a objevuje svého vlastního Shakespeara, který v obrazech a postavách svých her vyjadřuje nejen klasické obsahy všelidské duševnosti, ale i dobově zcela konkrétní životní rozpory moderního člověka.

Toto úsilí vidět Shakespearovo dílo v zrcadle dneška a naopak problémy dnešního člověka v zrcadle Shakespearovy básnické zkušenosti, jak je představují např. polský teoretik Jan Kott a anglický pokrokový režisér Peter Brook, je teprve v začátcích. Z dějin světové literatury však víme, že nový přístup k Shakespearovu dílu již nejednou znamenal počátek nové epochy literárního a uměleckého vývoje. O takový vlastní, z přítomné skutečnosti a k současným lidem promlouvající přístup k Shakespearovi usilují i nejnovější české inscenace, mezi nimi také letošní interpretace prve zmíně-

ných her na jevišti Horáckého divadla v Jihlavě. Čtyřsté výročí narození Williama Shakespeara setkává se tedy s mocným projevem životnosti, účinnosti a aktuálnosti jeho díla, jaký historie dramatického umění nezaznamenala snad od průkopnických prací doby předromantické. A jestliže William Shakespeare promlouval až dosud k tak různým generacím minulosti, není pochyby, že zůstane současníkem i dalším pokolením, pokud bude člověk mít zájem o člověka a pokud bude v úctě velké umění.

Konec jedné sentimentální cesty (K 200. výročí smrti Laurence Sterna)

Když se Laurence Sterne vydával na svou sentimentální cestu po tichých farách severní Anglie a po pestrých krajinách své přecitlivělé fantazie, nevyšlehovaly už z dávno shořelého krovu alžbětinské obraznosti ani plamínky a jen tu a tam odpadl oharek, z něhož by mohl rozdmýchat nový oheň poezie básník, kterému by příroda dala dost silný dech. Jenže i tyto oharky zůstávaly nepovšimnuty pod nánosem racionalistických formulek, nepropouštějících onen kyslík, bez něhož pravá poezie vzplanout nemůže. Vymést všechny ty zatuchliny z literatury a vyvrhnout neplodné formulky z vlastních duší bylo úkolem a zásluhou básníků a spisovatelů druhé poloviny osmnáctého století, kteří uvolňovali cestu novému vzepětí citu a myšlenky v oproštěné poezii anglického romantismu.

Literární hodnota těchto Janů Křtitelů obraznosti byla nestejná a také obsah jejich nového poměru k životu a k umění byl tak rozmanitý, že bychom podle prvního pohledu nsnadno vyrovnávali do jedné řady takového Thompsona, Richardsona, Sterna, Burnse, Younga a Blaka. V každém případě jim však bylo společné znechucení neživotnou uzavřeností do forem vnější dokonalosti a neosobní objektivity ducha příliš geometrického; neméně je pojila potřeba nových zážitků, které by vyvolávaly pohyb i v hlubších centrech osobnosti, než jsou nejsušší části kůry mozkové.

Sterne patřil k těm z nich, kteří otevřeli svou duši dokořán podnětům, jež citlivá nervová soustava přinášela v hojnosti ze světa vnějšího i ze skrytých zdrojů vnitřních. Jeho zvýšená senzibilita, kterou reagoval na sebenepatrnější mimická gesta a odstíny v hlasu i pohledu lidí, nevzrušovala se však přírodou. Příroda jak ji znal především ze št'avnatých luk yorkshirských rovin, kde jen občas vyskočí proti slunci kobylka, zacvrliká cvrček nebo zabučí kráva z klidně se pasoucího stáda, nedojímala jeho těkavý temperament k slzám, jež mu byly nejhlubším zdrojem štěstí. Jeho slzy byly spíš podobného složení jako slzy měšťanských paní a dívek, jež se už od čtyřicátých let rozplývaly nad dojemnou ctností služky Pamelý ze stejnojmenného románu tiskaře Richardsona nebo později nad nešťastnou lásku Wertherovou. Veškeré citové bohatství lidí, s nimiž se kdy setkal, procházelo jeho duší, vyvolávajíc v jeho srdci přeupřímné ozvěny citové a v mysli přebohaté asociace představové, takže by byl mohl sloužit svému vrstevníku Davidu Humovi za ilustraci jeho definice duše jako pouhého chumlu citů a představ.

Tato sentimentální přecitlivělost ovšem charakterizuje určité stadium měšťanské společnosti, jímž po zlomení naivní rozumové sebejistoty prošla celá evropská kultura. Nicméně u Sterna měla rozměry a podobu zcela zvláštní, přiměřenou jeho mimořádným předpokladům. Těžko říci v jakém rozsahu byla odrazem poměrů společenských a únikem před změněnými podobami života, jejichž stíny již obcházely po horizontu, či netrpělivým a dychtivým předjímáním nových možností prožitku, do jaké míry šlo o kompenzaci nudného

života venkovského faráře, jímž se stal spíš z pohodlnosti než z přesvědčení, a jakým dílem vděčil za svou výjimečnou senzitivnost svému neklidnému dětství a nervovému dědictví po rodičích.

Sternův otec byl čilý důstojníček irského pluku, zvyklý na strasti a zklamání nejistého žoldnéřského života. Ač byl prchlivý a v citech unáhlený, neznal falše a ve své nevinnosti nikdy druhého nepodezřival, „takže jste ho mohli ošidit desetkrát za den, kdyby vám devětkrát pro váš účel nestačilo“. Při obraně Gibraltaru byl probodnut v souboji jistým anglickým kapitánem, ale vykřesal se z toho a zemřel až na Jamaica, podlehnuv horečkám.

Od své matky sál malý Laurence neklid již s mateřským mlékem. Narodil se jí v Clonmelu v jižním Irsku několik dní po jejím příjezdu z Dunkirku. Otcův pluk byl právě rozpuštěn, i odebrala se nešťastná rodinka ke staré matce do Elvingtonu v severní Anglii. Po deseti měsících, když byl pluk obnoven, vydali se zase do Dublinu a pokračovali pak v cestování mezi Irskem, severní a jižní Anglií, kde na ostrově Wightu vyčkávali otcova návratu z Gibraltaru. Na cestách se paní Sternové děti rodily i umíraly. Útrapám cest, nepohodlí dostavníků, hrbolatým silnicím a hygieně zájezdových hostinců i vojenských táborů měl Sterne asi co děkovat za to, že přišel o dva bratříčky, Jorama a Devijehera, i o sestřičky Aničku a Zuzanku. A není pochyby, že také organismus a nervová soustava malého Laurence reagovaly na svět čím dál citlivěji.

Když mu bylo asi sedm let, upadl do náhonu mlýna, který byl v chodu. Jako zázrakem vyvázl a stovky lidí se na něj chodily dívat. Ve škole měl dobrého učitele. Jednou zůstal ve třídě po bílení žebřík. Laurence na něj vylezl a štětkou napsal na strop velkými písmeny LAU. STERNE. Podučitel sáhl k tehdy obvyklému pedagogickému prostředku, ale správce školy zakročil a nařídil, že ten nápis nesmí být nikdy smazán, protože prý Sterne je nadaný hoch, který to někam dotáhne.

Zásluhou příbuzného dostal se na universitu do Cambridge, pobyl tam obvyklý počet let, pilně četl, dobře se bavil, ne jednou přivedl své představené do rozpaků, a když odcházel, měl pověst nadaného a neškodného podivína. Strýc mu opatřil prebendu, ale protože se Sternovi zdálo nedůstojné psát články do novin strýcovy politické strany, do smrti na něho zanevřel.

V Yorku si zamiloval ušlechtilou dívku, která měla soucho-
tiny. Když u ní jednou večer seděl se zlomeným srdcem, z čista jasna mu řekla: „Milý Laurey, já tvoje nikdy nebudu. Opravdu myslím, že už nebudu dlouho živa. Ale odkázala jsem ti všecinko do posledního šilinku.“ A podala mu svou závěť, kde to stálo černé na bílém. Sterna její velkodušnost velice dojala. R. 1741 se s ní oženil a žil s ní pak ve větší nebo menší shodě až do své smrti.

Z dvaceti let poklidného života na faře v Suttonu věnoval nejvíc času „knihám, malování, fidlání na housličky a střílení“. Stát se spisovatelem asi nezamýšlel. Snad se jeho rabelaisovský duch vyburcoval k psaní úspěchem příležitostné

satiry, kterou zasáhl do sporu svého přítele s majitelem prebendy, jenž si chtěl zajistit obročí i pro ženu a děti. Byla to swiftovsky napsaná „Historie dobrého teplého zimníku, s nímž se nynější majitel nespokojí, dokud z něho nevyštříhne také sukni pro ženu a kalhoty pro synka“. Malého církevního monopolistu popadla taková hrůza z ostrého Sternova pera, že se nároku ihned vzdal.

Za první dva svazky Tristrama Shandyho nechtělo se yorskému nakladateli dát ani padesát liber. Knížka vyšla bez obvyklé propagace, ale byla rázem rozebrána. Za druhé vydání mu nakladatelé nabídli a dali šest set liber. Sterne svůj úspěch pochopil a dovedl se mu přizpůsobit. Pověsil své duchovní povinnosti na hřebík nebo je přenechal svým kaplanům, najal ženě a dceři Lidii v Yorku dům, sám se vypravil se dvěma svazky Tristrama Shandyho do Londýna a jal se žít životem přiměřenějším své slávě. Všichni to dychtivě četli, ač sami dobře nevěděli proč. Kritici chválili bystrost postřehu, vtíp a humor, nedovedli však vyjádřit pravou příčinu, proč dílo obsahem i formou tak podivně uchvátilo čtenáře, jako kdyby na ně už byli dlouho čekali. Snobi a literáti vyhledávali autorovu společnost a chlubili se, když se jim poštěstilo strávit s ním večer. I mezi duchovními měl své ctitele a hrabě Faulconberg mu v uznání přidal k dosavadním beneficím novou prebendu. Další svazky Tristrama Shandyho, vedle čtyř svazků Yorickových kázání, a nedokončená Sentimentální cesta dovršily jeho prudký vzlet ke slávě a zajistily mu ji na věky.

Když se r. 1767 na yorkshirských nivách v slábnoucím slunci zablesklo babí léto, vydal se Sterne na poslední pout' do Londýna, maje s sebou v cestovním vaku archy své Sentimentální cesty, kterou napsal v létě na oblíbené prebendě v Coxwouldu. V Londýně navštěvoval své přátele, dobře se bavil a byl svou duchaplností stále ještě středem společnosti, ač mu zákeřná choroba ujídala čím dál rychleji dny jeho života. V únoru roku 1768 si začal uvědomovat, že už asi nikdy nepozdraví jarní kvítí yorkshirských lučin, a 18. března po krátkém zápase dokončil pout' svého života, zanechav rukopis jiné cesty nedokončen. Byl pohřben tiše v poledních hodinách na novém londýnském hřbitůvku fary sv. Jiří. Všeho všudy ho tam doprovodili jen dva páni a žádný zvon mu nezvonil hranu. V novinách se dvaadvacátého března četla zpráva: Ve svém bytě v Bond Street zemřel důst. pán Sterne.

Dospěl cíle své sentimentální cesty, kterou nastoupil v neznámém irském městečku a dovršil v Londýnské ulici kypící novým tempem života, a u pramenů rozbíhajícího se proudu nového literárního stylu. Zde byl konec jeho cesty spíš počátkem. Můžeme se jen domýšlet toho, co znamenaly pro další literární vývoj nápovědi jeho ironického úsměvu a jeho neklidných očí, vtělené v sled obrazů rafinovaně senzitivním slohem, a jen dohadem si můžeme odpovídat na otázku, dospěla-li dnes i evropská kultura již na konec své kolektivní sentimentální cesty, symbolizované Sternem.

Nejistota o sobě samém byla do evropské kultury vnesena ztrátou životního slohu ve sváru společenských sil. „Nic mi v životě nepůsobí takové rozpaky,“ přiznává Sterne, „jako

když mám někomu říci, kdo jsem... neboť sotva existuje někdo, o kom bych nemohl podat zprávu lépe než o sobě“. Hloubkou rozkolísanosti a rozdvojení duše je Sterne modernější, bližší vyvrcholení buržoazní senzitivnosti na konci minulého století než většina pravých romantiků, neboť je v něm víc onoho dualismu rozumu a citu, skepse a touhy po životě, především oné roztěkané senzitivnosti, kterou se člověk stává míčkem bez plánu pohazovaným ve hře náhodných dojmů. Takovou impresivností mění se duševní život a sama osobnost v obraz plný pestrých skvrn bez kontur a dílo se rádo zvrhává v kejklírství s kaleidoskopickými střípky groteskních nápadů a pocitů.

Povrchní čtenář mívá sklon chápat nějak podobně i dílo Sternovo, ale nepřibližuje se tím k pravdě ani na půl cesty. Zpod Sternova voltairovského úsměvu proráží trpce ironická moudrost, jejíž výhonky vyrůstají ze silného kořene 18. století. Zajisté patří i Sterne mezi „polykače formulek“, jak nazval Carlyle muže Francouzské revoluce, ale jeho kůže, z níž mu vyjít nelze, je stále ještě racionalistická, tak jako zůstávala racionalistickou i po Rousseauovi kůže jakobínů. Proráží jí rozum pokrokové společenské kritiky, příbuzný rozumu Cervantesovu, Rabelaisovu a Swiftovu, i když přirezává své pero do jemnější špičky než jeho velký krajan a namáčí je do šťávy řidší, než byla Swiftova černá žluč.

Byla-li groteskní Sternova obrazotvornost, nebyl v jádře groteskní jeho duch. Grotesknost bývá nejednou šklebem duševní bolesti, produktem silně pocit'ovaného vnitřního

rozporu. Výjev s žebráky u vrat hotelu v Montriul, úvaha o rachtických zakrslících, jimiž se hemžily pařížské ulice, o rovnosti, o Bastile a otroctví, a zejména ona překrásná symbolická scénka se špačkem v bezdrátové klínce v průjezdu, křičícím stále jen: „Nemůžu ven!“ – Sterne jej ztotožnil se špačkem na chocholu svého erbu – tato a četná jiná místa prozrazují o Sternově nitru víc, než by se dalo soudit z nápadnější smyslové senzitivnosti a plačtivé sentimentality. Smyslové dojmy a citová spojení mu otvírala cestu ven z klícky vlastního já, po čemž toužil se svým špačkem: cestu z dusné rozumářské individuálnosti na čerstvý vzduch společenského soucítění a prožívání sebe v druhých.

Překročí-li obnažování vlastního já míru – Sterne, jako všichni průkopníci, míry neznal – činí duši zranitelnou a přecitlivělou, vydává vůli, rozum a vše, co vytváří z člověka pevně organizovanou osobnost, na pospas světu. „Myslím, že už je to můj osud,“ posteskuje si Sterne uprostřed své Sentimentální cesty, „málokdy dojdou tam, kam si namírím; ale já jsem ovládán okolnostmi – sám je přece ovládat nemohu.“ I ten nejslabší vnější dojem, který sklouzne po skořápce rozumu téměř nepovšimnut, zabořuje se do nechráněného citového jádra, rozruší je a změní na chvíli jeho chemickou skladbu – než na ně zapůsobí dojem další. V tom záleží ono bolestné zvýšení vnímavosti, které v moderním člověku rozvlnilo bohaté odstíny neomezených prožitkových možností a učinilo nejbezprostřednější umění, tj. hudbu a poezii, v tomto smyslu navždy romantickým nebo aspoň senzitivním.

Tak jako nové poromantické duševnosti, byla i v předromantickém Sternovi tato dojmová přecitlivělost požeňáním a kletbou. Oč se cítí v životě bohatším proto, že dovede v jedné hodině čekání před vraty kolny v Calais prožít víc, než prožije a pozná Smelfungus či Mundungus s vnímavostí racionalistického hrocha na celé grand tour po Evropě! Ale stejně upřímný je Sterne, když si posteskuje: „Já jsem totiž přecitlivělý jako žena; a prosím svět, aby se mi nesmál, ale aby mě politoval.“

Nicméně jeho blaživý pocit z chronické zamilovanosti, ze soucitu s člověkem i s hovádkem, a hlavně z dráždivé hry milostných náповědí nikdy nekončících v hrubé deziluzi ukojení byl mnohem silnější než bolest, která tyto prožitky provázela. Proto ho nemusíme litovat příliš: Také jeho přehojné slzy dojetí a soucítění mu byly zdrojem blaha tak zalévajícího jeho duši, že se o tom žádnému racionalistickému moralistovi ani nesnilo. Slzy mu byly důkazem existence duše. Slzami zavlažován ujímal se v evropské literatuře nový pocit života a nový obraz světa, nevylouhovaný abstraktními schématy z rozumu, ale přitékající do mysli s krví srdce. Tep této vřelejší krve Sternovy cítíme v jeho díle stejně výrazně, jako on jej hmatal na zápěstí pařížské grisetky. Jeho kosmické SENSORIUM není filosofie, ale zkušenost.

Sterne neslídil jen po obnažených místech ženských srdcí: orlím okem rozeného satirika slídil po slabých místech lidské přirozenosti v soudobé společnosti. Viděl je dobře. Proto odolával bez zachvění náporům těch kritiků, kterým se na jeho roztodivném slohu to nebo ono nelíbilo. Věděl, že ani

životní ani literární styl není kabát, který se dá oblékat a svlékat. Byl zavilým nepřítelem vážnosti a z odporu k ní se sám ztotožnil se šaškem Yorickem z Shakespearovy hry. Ale nebyl nepřítelem vážnosti jako takové, jak sám o Yorickovi řekl, neboť „kde bylo vážnosti zapotřebí, býval nejvážnější ze smrtelníků po celé dny a týdny, byl však nepřítelem falešné vážnosti a otevřeně jí vypověděl válku, protože se mu jevila jen jako plášť nevědomosti nebo bláhovosti; a kdykoli mu přišla do cesty, jakkoli skrytá a chráněná, zřídka s ní měl sliťování.“

Výrazem tohoto extrémního odporu k racionalistické vážnosti je i jeho absolutně uvolněný sloh, plný nečekaných odbočení, přeryvů, výpustí, přeskoků a návratů, groteskních výjevů, erotických symbolů a literárních bujností všeho druhu, jak jimi hýří Tristram Shandy. I tímto přehnaně radikálním uvolněním strnulých klasicistických period a přísně schematické stavby díla vykonal Sterne pro vývoj moderní prózy k pružnosti a lehkosti nesmírnou práci odklízecí. V Sentimentální cestě tato pars destruens jeho díla ustupuje do pozadí, jeho humor se stává vážnějším a místy nabývá podoby onoho klasického humoru, který je vážnější než vážnost sama. Marně se ptáme, kam by byl dospěl, kdyby ho byl nezastihl předčasně finis vitaeque. Stejně marně se asi ptal nadšený přítel jeho díla, nejslavnější anglický herec David Garick, když mu perem namočeným v lítosti psal epitaf:

Jen pýcha kupí mramor v hromadu
a prázdným bláznům dělá parádu;

kéž u prostého rovu vzpomenem,
že vtip a humor usnul se Sternem.

Sternovo dílo bylo poctivé, jak sám odpověděl cititeli, který mu chtěl dobromyslně radit k výnosnějším způsobům psaní. Nepsal je, jak dodal, aby byl živen, ale aby byl slaven. Proto trvá.

Je Duchcov rodištěm největšího lyrika rytířského středověku?

Rodiště básníka Waltra von der Vogelweide není známo, přestože mu ve dvou městech, jež se k němu hlásí, byly postaveny pomníky. V severoitalském Bolzanu tak učinili počátkem století proto, že u nedalekého Meranu byl zjištěn středověký dvorec Vogelweide. Dvorců s takovým názvem však bylo ve střední Evropě víc. Duchcovský pomníček měl solidnější základy, neboť se mohl opírat o víc faktů. Byl tam nejen dvorec, ale i rod Vogelweide, v němž se r. 1396 dokonce vyskytlo jméno Walter. Mimoto se v jedné skladbě pozdějších mistrů pěvců uvádí, že jejich slavný předchůdce Walter pocházel z Čech. A posléze, je-li dobrá vůle a fantazie posílena místním patriotismem, lze objevit i duchcovskou krajinu ve Walterově autobiografické ELEGII.

Podrobíme-li tyto dvě domněnky o básníkově rodišti kritice, můžeme bolzansko-meranskou označit jako nezdůvodněnou velmi snadno, neboť její jediný argument by stejným právem příslušel řadě dalších míst. Známe-li meranskou kotlinu, do níž shlížejí velehory s ledovci, neuvěříme, že by se o nich Walter ve své básnické vzpomínce nezmínil, když v ní mluví o lesích a potocích. Jižní Tyroly byly vysunutou výspou německého jazyka a není divu, že si bolzanští nacionálové prospíšili, aby si básníkovým pomníkem zpevnili půdu.

U Duchcova je situace složitější. Dějiny literatury se o možném tyrolském rodišti zmiňují obvykle jen slovem, ale např. Alois Bernt věnuje Duchcovu celé dvě strany (GESCHICHTE DER DEUTSCHEN LITERATUR, Liberec 1928, str. 105-107). Spolu s uvedenými argumenty je to dostatečný důkaz, abychom otázce básníkovy Duchcovského původu věnovali pozornost.

Walterova biografie je chudá na historicky ověřená data. Narodil se nejpozději r. 1170 a zemřel někdy po r. 1230. Jeho jazyk, mentalita a první působíště ve Vídni nasvědčují tomu, že nepocházel ani ze severního, ani ze západního Německa. Soudí se, že byl neprvorozený syn z chudé rytířské rodiny. Jako mladý muž se naučil ve Vídni u Reinmara st. skládat verše, v letech 1194-98 se těšil přízni Babenberka Fridricha, načež odešel ke dvoru v Míšni a o Vánocích r. 1199 byl už jako sebevědomý politický básník s králem Fridrichem Štaufským v Magdeburce. Ve sporech císařů s papeži stál na straně moci světské a propagoval silný stát. Po útrapách života populárního pěvce dostal ke stáru od císaře Fridricha II. menší léno poblíž Würzburku. Pramenným materiálem k jeho biografii jsou hlavně jeho vlastní básně a zmínky u současníků.

K Waltrovu rodišti a mládí se vztahuje jediná báseň, melancholická elegie, kterou napsal zestárlý básník, když po desetiletích bojů a protloukání světem zavítal do svého rodiště. Vnější důvod návštěvy neuvádí – snad to byla majetková záležitost nebo sňatek příbuzného – nestálo mu to za zmínku. Obsahem básně je tesklivé vzpomínání a srovnávání. Kra-

jina se změnila, lesy byly promýceny, lidé se odcizili. (Vzpomínku z mládí lze vidět i ve známé básni POD LIPOU.)

Krajina ELEGIE se hodí na mnoho míst, lze ji tedy citovat leda negativně, ke kterému místu se nehodí. Zajímavější je ono odcizení lidu a nezdravení, jež by mohlo překvapovat při návratu rytířského rodáka a podpořit domněnku, že k tomu přispělo jinojazyčné prostředí.

Existence měšťanského rodu Vogelweide v Duchcově ve 14. stol. není sama o sobě argumentem. Ani spojení se jménem Walter nerozhoduje, neboť může být náhodné, anebo naopak – v době počátků městské kultury, kdy básníkově jméno už bylo známé – i záměrně volené.

Závažnější je zmínka o Waltrově původu z Čech ve skladbě mistrů pěvců. V povědomí třistaleté tradice by básníkův původ mohl být vskutku ještě živý. Proč by jej ti řemeslničtí poeti jinak umístili zrovna do Čech? Nelze totiž předpokládat, že by Walter kdy působil u dvora pražských Přemyslovců, minnesängři pobývali v Praze až v době pozdější, hlavně za obou Václavů.

Skladeb o původu mistrovského zpěvu je hodně, ale ona anonymní zmínka o Čechách je výjimečná. V našich zemích byla jediná škola mistrovského zpěvu a to v Jihlavě v letech 1570 – 1621. Také v Jihlavě vznikla vlastní skladba o původu mistrovského zpěvu, Walter je tam mezi předchůdci uveden, ale bez zmínky o tom, že by pocházel z Čech. Ani tato okolnost neříká nic pro nebo proti duchcovské hypotéze, uvědomíme-li si, jaká byla vzdělanostní úroveň mistrů pěvců

a z jakých nahodilých zdrojů čerpali vědomosti, včetně pochybných znalostí o dějinách básnictví. Záměny století, zemí a jmen u nich byly běžné.

Školy mistrovského zpěvu byly výrazem hospodářského, politického a kulturního rozkvětu městského řemesla. Vznikaly nejprve na francouzském pomezí a pak směrem na východ: Colmar, Štrasburk, Ulm, Augsburg, Norimberk, Zhořelec, Vratislav, Gdaňsk, na jihu Steyer-Wells a nevýznamná Vídeň, u nás Jihlava. V některých městech víme o neúspěšných pokusech zřídit básnické bratrstvo řemeslníků (Šumperk), jinde jsou záznamy o pohostinném vystupování vandrovnických tovaryšů nebo mistrů na obchodní cestě (Trutnov), a posléze víme, že někteří rodáci z našich měst se stali mistry pěvci v cizině. Lze tedy s jistou pravděpodobností formulovat takovou domněnku: Některý vandrovnický tovaryš nebo mistr se na takových cestách do měst, kde se pěstoval mistrovský zpěv, pochlubil tím, že v Duchcově sídlí – nebo podle lidské paměti a městských záznamů – sídlil rod Vogelweide. Tamější veršotepec nekriticky spojil básníka Waltra z 12. – 13. stol. s měšťanským jménem Vogelweide v pozdějším Duchcově.

Zdá se tedy, že žádný z uváděných argumentů nestačí k tomu, abychom mohli Duchcov pokládat za rodiště básníka Waltra von der Vogelweide. Zbývá otázka v jaké míře je to vůbec možné nebo pravděpodobné.

Bernt si byl vědom toho, že se duchcovská hypotéza musí podepřít i v tom smyslu, zda je vůbec historicky možné, aby rytířský básník německého jazyka, narozený roku 1170 nebo

dříve, pocházel z Podkrušnohoří. Uchýlil se proto k nevědeckému tvrzení, že Čechy a Duchcovsko zůstaly dvojjazyčné trvale od slovanské kolonizace v 6. stol., čímž se vyhnul faktu, že německá kolonizace byla akcí teprve 13. stol., hlavně Přemysla Ot. II. Duchcovská krajina byla ve 12. stol. obývána slovanskými Srby. Stála tam tvrz Hrabyšín a u ní byla ves označovaná v pramenech jménem Tockzaw. K vysazení této srbské vsi na město nedošlo před rokem 1230. Individuální usazení německého rytířského rodu v těchto končinách před r. 1170 je nepravděpodobné vzhledem k zemským zvykovým zákonům a také proto, že rytířská kolonizace směřovala na východ do Pruska. V případě individuálního usazení bychom museli připustit, že Walter prožil mládí, řekněme do 20 let., v čistě slovanském prostředí, kde nikdo německy neuměl. Sotva by se vypravil do daleké a tehdy nevýznamné Vídně a spíš by tíhl nejprve do Míšně nebo do Durynska. A ve svém básnickém vylíčení návštěvy starce v rodném kraji by se jistě dotkl nějak i jinojazyčnosti jeho lidu, kdyby tím krajem bylo Duchcovsko. Lze pouze předpokládat, že jeho rodiště bylo v místě odlehlém od hlavních cest, poněvadž by je byl jinak jistě navštívil – při stálém putování mezi Labem a Seinou, Pádem a Drávou – dříve než na sklonku života.

Nezbývá tedy než se smířit s tím, že rodiště Waltra von der Vogelweide je a pravděpodobně zůstane neznámé. Nebylo by správné, kdyby si Duchcovští slavného básníka přisvojovali, jak se tu a tam v zájmu cestovního ruchu děje, na základě nedostatečných důkazů a přes všechnu historickou

nepravděpodobnost. Mohou toho návštěvníkům právem připomínat z minulosti dost, Casanovu a osvícené Valdštejny, návštěvu Schillerovu, Goethovu a Beethovenovu, a mohou jim ukazovat i tragicky slavné místo u viaduktu.

Návrat do rodného kraje

(Z Elegie)

Walter von der Vogelweide

Kam zmizela mi, běda, ta léta mladých chvil?
Zda snil jsem jen svůj život? Či vskutku pravdou byl?
Což prázdné je jen zdání, co za podstatné mám?
Tak hluboce jsem dřímal, že věru nevím sám.
Teď jsem procitl a všechny věci cizí jsou,
jež důvěrně jsem znal tak jako ruku svou,
ten kraj a lid, kde byl jsem v dětství vychován,
mně cizím stal se tak, že jeví se jak lhán.
Mí druzi v hrách jsou staří a belhají se jen,
rozorán je úhor a les je vymýcen:
a kdyby voda netekla tak jako za mlada,
řekl bych, že kouzla zlá mě pomátla.
Teď mnohý nerad zdraví, jenž dřív mě dobře znal.
Zde jak všude jinde svět se rozeštal.
Když vzpomínám si takto, že mnohý krásný den
v Nic utonul jak všecko, jak v moře pohozen –
to navěky, ó žal!

Životní pocit básníka

Termínu životní pocit se užívá stále víc jako vysvětlovacího pojmu, ač sám dosud nebyl definován, ba ani podložen dost jednotnou představou. Literární psychologie a kritika se bez něho už neobejde, takže bude třeba hledat jeho funkci v kontextu tvořivého procesu diskusí, jež by z vágního termínu učinila něco víc.

V psychologii feeling of life znamená rudimentární, biologicou formu vědění, kterou mají i zvířata, tedy celkový pocit existence, nediferencovaný pomocí vnitřní řeči. V lidské zkušenosti a v literatuře musíme k tomuto biologickému pojetí přiřadit škálu celkových pocitů od základního sebecitu až po nálady.

Fyziologická forma životního pocitu je v literatuře dobře známa a při výkladu díla se jí používalo odedávna. Už Laurence Sterne se posmíval T. Smolettovi, že viděl všecko zažloutle, protože se vydal na cesty se žloutenkou; Carlylův sarkasmus se spojoval s jeho dyspepsií, Nietzscheho velíkášství s latentní duševní chorobou, a vůbec se různé podoby euforie nebo deprese zabarvující dílo, rády vykládaly pomocí autorovy tělesné konstituce.

O tyto příčiny a podoby životního pocitu nám však nejde, to jsou věci staré, kdežto náš termín je nový a má také nový obsah, totiž obsah jevu společenského. Od Unamunova Tragického pocitu života se stal skoro módou, a je tedy, jako každá „móda“, společenským symptomem. A řekněme rovnou, že je to symptom krizový.

Ničím novým není ovšem ani kolektivní životní pocit. V ucelených kulturních epochách byl naopak právě oním slohotvorným principem v umění, který mu dával jednotný ráz v obsahu i formě. Při své jednotnosti byl samozřejmý jako vzduch nebo zdraví, a proto se o něm nemluvalo; pro svou univerzálnost by ani nemohl být jako *differentia specifica* prostředkem výkladu konkrétního díla. Naproti tomu uvědomování životního pocitu a zájem o něj je známkou pokračující diferenciaci v duševním životě společnosti a může být příznakem změn negativních, tak jako bývá zvýšený zájem o zdraví symptomem nemoci nebo stárnutí. Životní pocit se mohl stát vysvětlovacím prostředkem, teprve když se ve společnosti rozrůznil a znejistil, když do jeho slohotvorné jednoty pronikly prvky cizorodé, rozporné a rušivé. Ztráta vlastního životního slohu totiž zvyšuje receptivnost vůči slohům cizím, a to až do úplného rozrušení ideové, umělecké a životní sebejistoty. Pozitivním následkem je při takové rozkolísanosti obohacování myšlenkami a vyjadřovacími prostředky cizích kultur, negativním zjevem je eklekticismus a zjalovění nebo zabstraktnění vlastní tvořivosti, jež většinou ústí v pesimismus a dekadentní nálady.

Avšak umělecký úpadek za těchto podmínek není nutný. Je to situace příznačná pro doby společenských změn. Pripomíná chaos božstev a filosofii, subjektivismus a zproblematičtění života ke konci otrokářského Říma, ideový zmatek, receptivnost a melancholii přelomového 17. století a posléze duševní stav společnosti od konce minulého století. Iracionální subjektivita, jak se projevuje u nás v generaci let devadesátých,

u Hlaváčka, Březiny, Sovy a jiných, je jedním pólem dialektické skutečnosti, rozechvělým odrazem životních podmínek v citlivém subjektu. Proto má vývoj životního pocitu u básníků vysokou poznávací hodnotu seismografu nebo prismatu, rozkládajícího nejasnou atmosféru doby ve výrazné složky.

Bude však třeba rozlišovat životní pocit a postoj, neboť básník interesovaný společensky neustává na pasivním odrážení světa ve svých subjektivních pocitech, nýbrž protrpí se touto zdánlivou pasivitou k aktivnímu postoji. U některých básníků, kteří prošli dekadencí, např. u S. K. Neumanna nebo V. Dyka, je to jasné, u jiných méně. Ale i u Březiny je patrná básnická cesta od životního pocitu Tajemných dalek k cílevědomému postoji sbírky Ruce a pozdějších esejů: A zmlknuvší básník ve stáří sám nejednou řekl, jakou by chtěl psát poezii, kdyby v tvorbě pokračoval. Byl by chtěl vystoupit z hradu svého nitra, obehnaného umělými hradbami slovesného umění, a dovršit v české poezii cestu, po níž vykročili Erben a Čelakovský.

O čistě umělecké hodnotě díla nerozhoduje, zrodilo-li se ze životního pocitu či z postoje. Hodnotíme-li někdy z tohoto hlediska, musíme si být vědomi, že používáme měřítek mimoestetických. Ze společenského hlediska sice můžeme pokládat pocit za něco, co je méně než postoj, zvláště když jde o životní pocit povahy asthenické: nicméně estetická hodnota tvaru, který se z něho zrodil, na tom nezávisí. Životní pocit je neohrazený likvidní stav duševnosti, nasycený roztok, který krystalizuje podle povahy rozpouštěné látky i rozpustidla. Je tedy subjektivní i objektivní, jenže svět se tu promítá do subjektu, který reaguje podle své individuality

citem a nikoli postojem. Nedostatek postoje je však stavem lidské osobnosti, je to situace namnoze průchodná a očistná, jsou to ony dusné zahrady citů a nálad, jimiž Březina, jak říkával, musel projít, ale do nichž se nechtěl vrátit. Nereaguje totiž primárně abstraktní básník, nýbrž živý člověk z masa a krve, který je produktem konstituce a zkušenosti, tedy své vlastní fyzické i duševní minulosti.

Básník, který se nespokojí s vyjadřováním svého životního pocitu, s obrážením atmosféry a nálad doby, svádí těžký boj, jímž se probíjí ke své lidské velikosti. Nechce být pohlcen svou konstitucí a svou minulostí, ale nechce být ani hříčkou dobových nálad. Dosáhne-li i této lidské velikosti, přetaví svůj životní pocit (nebo svářející se směs protichůdných pocitů) v aktivní jednosměrný postoj, stává se jako básník také svědomím a učitelem společnosti.

Básník přírody, dětství, milenecké a mateřské lásky, objektivních popisů nebo čistě individuálních citů samozřejmě není ve svém životním pocitu zvláště závislý na společenské situaci. Aspoň ne přímo. Pokrokovost opravdových dekadentů, jako byli Verlaine a Rimbaud, se může zdát paradoxní. Ale připomeňme si Buddhovu řeč o lásce a utrpení: Kdo má jednu lásku, má jednu bolest, kdo má tisíc lásek, má tisíc bolestí. S kolika lidmi básník své srdce spojuje, tolikrát je obnažuje. Nelze-li pomoci těm, které miluje, když jsou v hmotné nebo duševní bídě, nemůže být jeho životní pocit kladný a optimistický, má-li jakou básnickou a lidskou poctivost, dokud se mu nezjeví východisko v nějaké nové naději. Pokud v hluboké sympatii reaguje citově jen na temné stíny života, slévá se jeho duševnost z negativ-

ních pocitů, v nichž může převládat spleen a melancholie, skepse a bezradnost, cynismus, úzkost, zoufalství, groteskní výsměch nebo výstřední resentment, odcizení, ztráta identity a souvislosti se skutečností, romantický únik do neskutečna, nebo protest perverze a absurdnosti. Žádný člověk nemůže žít bez přiměřené intenzity sebecitu, tím méně básník; je-li básníkův sebecit životními podmínkami podlomen, kompenzuje se tak či onak.

Situace se ještě komplikuje v dobách společenských změn. Básník je sám příslušníkem kulturního systému, který jeho třída vytvořila. Životní pocit je pak ovlivňován i povědomím zájmového společenství, stejného způsobu života a stejných hodnot, hlavně však okolností, v jaké míře může básník rozvíjet své nadání, neboť život umělce je v tvorbě. Není třeba připomínat, jak působí na životní pocit perspektiva katastrof a válek, nemá-li básník dost víry v sílu lidského rozumu.

Nejen básníkův postoj, ale i životní pocit krystalizuje v dílo, jež může být činem. Ba, lze říci, že iracionální pocitové podhoubí dodává dílu jisté kvality, které chybějí výtvoru, jenž vznikl z vědomého intelektuálního postoje, a rozezvučují ve vnímavém čtenáři bohaté spodní a svrchní tóny. Dílo zrozené ze životního pocitu prýští z hlubin osobnosti, a proto v nich zase vyvolává rezonanci.

Životní pocit krystalizuje v umělecké dílo buď vlastním vzlínavým tlakem citového stavu (Poeův Havran, přes jeho vlastní racionalistický výklad, nebo snově spontánní básně surrealistů), nebo vlivem adekvátního vnějšího podnětu

(Wolker, příležitostné skladby), anebo také působením podnětu příbuzného, příp. i neadekvátního (Mickiewiczův Walenrod, kde spolupůsobila situace politická i intimně osobní). V každém případě však jde o odreagování nějakého intenzivního citu zhuťněním v umělecký tvar, objektivací subjektivity. Nikdy nejde o mechanický odraz ani výraz, neboť dílo sice vyrůstá jako rostlina v určité atmosféře, za zcela určitých podmínek tepla, vlhka a záření, ale živiny si ze své půdy bere vlastními kořeny a zpracovává je vlastním procesem zrání, druhově a individuálně specifickým. Báseň, která se rodí z životního pocitu, bývá podobně jako emocionální sny Wunschtraum a Angsttraum, neboť básníkovou živnou půdou je láska, a strach je u něho rubem lásky.

Přesto je otázka funkce životního pocitu v umělecké tvorbě složitá a nelze se vyhnout mimoestetickému hodnotícímu hledisku. V psychologii se totiž setkáváme s popisy životního pocitu lidí ne zcela zdravých, zatímco o kladný životní pocit se celkem nikdo nezajímá. Něco podobného vidíme i v literatuře, kde jde o ideovou a citovou rozkolísanost. V moderní literatuře se životní vakuum stává obsahem děl nejen liberálů, ale i katolíků a socialistů (Max Frisch, G. Greene, E. Waugh, linie kafkovská, nový román, pařížští existencialisté). Neklid prázdnoty a nuda intelektuálního neklidu, citové zjalovění, omezení života na subjekt a neschopnost vycházet ze sebe alespoň vztahem erotickým, tj. rozšířením já o jednu osobu, nezdravá introspekce v začarovaném kruhu a jiné následky zabsolutněného egotismu a společenské bezvýchodnosti, vyjadřované autory, kteří jsou

nad svým prostředím tak vysoko, že je dovedou vidět, všechny tyto obrazy, předkládané v křivém nebo nekřivém zrcadle, mají strhávat masku pokrytecké společnosti, pod jejímž blaženým optimismem tichého šílenství je explozivní Nic. Básník, který je obnažuje, koná dílo kladné, ať se nám vyjadřovaný životní pocit a použité výrazové prostředky líbí nebo ne. Jeho meč pravdy je třeba broušen jinak než náš, ale koná poctivé dílo. Naproti tomu autory, kteří se s nicotou ztotožnili, poznáváme podle toho, že meč pravdy odložili, hladí své umělé hrdiny a chlácholí je cukrátky sladkého jedu. Zpříjemňují úpadek a rozklad, jenž je svou podstatou vždy tragický. I při mnohých vnějších podobnostech jsou to jen waughovští zaopatřovatelé drahých zesnulých, a ne básničtí buřiči lepšího svědomí lidstva.

Nelze však jen zdůraznit, že základním požadavkem je shoda mezi životním pocitem a dílem. Estetická skutečnost je zajisté iluzivní als ob, a to i v díle realistickém, ale z hlediska psychologického předpokládá v obraznosti prožívanou shodu mezi životním pocitem a objektivací, jež je nakonec nejhlubším zdrojem přesvědčení autora a přesvědčivosti díla. U skutečného uměleckého díla tu nemůže být žádný hiát. Proto nelze nejvlastnější charakter díla plánovat, může se jen dodatečně posuzovat a korigovat. Plánovat něco víc než povšechné téma a technickou kostru díla by znamenalo vytvářet jen zdání estetické skutečnosti, nikoliv iluzivní realitu, nýbrž pouhé zdání iluze, estetickou neskutečnost. Vlastní umělecké kvality díla nejsou v intelektuální kostře, nýbrž v její výplni, jsou masem a krví díla, produktem samého autorova života.

Tato skutečnost osvětluje také problém spojitosti podtextu s dílem. Podtext je nejen filosofický, ale především charakterový; nevyrůstá-li dílo ze životního pocitu a postoje, neunikne abstraktní schematičnosti. Pouhé propojování obou rovin může být technicky dokonalé, ale bez angažování autorovy osobnosti, bez prosakování životního pocitu, jež činí z díla živý organismus, je veškerá kombinační technika neúčinná. Odstíny této autorovy vnitřní účasti na díle jsou jemné a slovy těžko postižitelné. Jestliže autoři 18. století (např. H. Fielding) rádi zasahují do vyprávění v první osobě, není to jen věc techniky a neprolíná se s příběhem jen filosofický podtext, nýbrž sám autor svou mravní osobností. Píše-li Poe své povídky v první osobě, je v tom vedle techniky působení na čtenáře i maximální přiznání spojitosti vyjadřovaných citů a nálad s vlastním životním pocitem. U neumělce jsou tytéž prostředky jen hluchou manýrou. Charaktery se v díle vyjadřují svými činy, ale ty nejsou jen ilustrací podtextu; a naopak podtext nemá komentovat své vlastní ilustrace. Technika nesmí převládnout nad jednotou života a díla, jinak se umění intelektualizuje a stává příliš analytickým, nebo vytváří místo iluzivní reality, básnickým viděním silnější než sám život, jen stínovou hru zbožných úmyslů. V obou případech se beztížný rozum odpoutává od života, poezie se prozaizuje a próza atomizuje.

Silný život nepozůstává z nesouvislých okamžiků a není tříští střípků, byť sebelesklejších, nýbrž tok, jehož každé stádium plyne z předchozího, obohacováno novými přítoky životních obsahů. Roztřesení života a formy, která jej vyjadřuje, je ná-

sledek neurotičnosti moderního života a znejistění životního pocitu. Proto literární dílo pracuje jako film pomocí náznaků a výseků v nejkratším čase, rozpojuje a spojuje části podle potřeby největší okamžité účinnosti ve sledu atomizovaných prvků, nabitých evokacemi citů a představ.

Literární dílo je jednotný znak s vnitřní strukturou. Jen výjimečně může být změť pocitů a pasivních odrazů vnější skutečnosti. I když je takové dílo ve své době úspěšné, trvá jen jako historický dokument (dílo Johna Dos Passose). Co říká film nebo reportáž, lze zjistit analýzou beze zbytku. Literární dílo říká víc. Celé věky je analyzují, a nedostanou se na dno. Krom obrazů, idejí a dějů obsahuje totiž i jedinečnou a neohraňčenou osobnost. Ta je nejvlastnějším podtextem. Životní pocit a postoj v ní splývají v charakter. Přitom je osobnost obecně platná. Je oním bohatstvím, jež ve slovesném díle převyšuje součet filosofického podtextu, obrazů, děje a řemeslné techniky. Neboť podstatou poezie, jak už věděl Karel Sabina, je konec konců básníci jedinec. Proto také čteme na konci životní cesty Františka Halase známý paradox básníka, jenž nejupřímněji sloužil: sám sebe psát.

Jazyková paměť

Ač je paměť oblíbeným a relativně přístupným předmětem bádání, jsou naše poznatky o její podstatě dosud neurčité. Rozhodně neznamená jednoduchou a jednotnou schopnost, kterou člověk buď má, nebo nemá. Přitom je paměť nejen počátek a základ duševních činností, ale její konkrétní výkon je zároveň také výsledkem širších a vyšších funkcí osobnostních. Proto je paměť proměnlivá podle jedincových vloh i podle svého předmětu. S věkem paměti přibývá a ubývá, ale mění se také kvalitativně forma pamatovacího procesu, např. z paměti mechanické v logickou; podle předmětu se mluví o paměti pro čísla a letopočty, pro jména a adresy, o paměti technické nebo hudební. Podobně lze také používat termín jazyková paměť, neboť i její náplň a funkce je specifická.

Jazykovou paměť však nemůžeme vymezit pouze předmětem jako paměť pro jazykové jevy, tj. pro slova, tvary a pravidla. V tomto smyslu chápeme hudební paměť jako schopnost pamatovat si tóny, akordy a melodie nebo technickou paměť jako schopnost pamatovat si popis a funkci strojů nebo jiných technických soustav v prostoru a čase. Jazyková paměť přesahuje všтіpení, uchování a prosté vybavování jazykového materiálu. Neliší se tedy od jiné paměti jenom předmětem. Její specifičnost záleží v tom, že se plně realizuje v řeči, že tedy vlastně je paměť pro řeč, pro mnohotvárnou, proměnlivou činnost při mluvení a psaní, slyšení a čtení. Jazyková – nebo třebaš lépe řečová – paměť neslouží

jen reprodukci vědomostí, nýbrž je integrována do řečových dovedností. Proto nestačí pro řečovou paměť učení opakováním, ale předpokládá se zvláštní způsob pochopení, internalizace a aktivního osvojení, jež umožňuje nejen prostou reprodukci jazykového materiálu, nýbrž také analogicko-automatickou realizaci pamětních obsahů podle intence výpovědi a ve shodě se zákonitostmi jazyka jako invariantní normy.

Tato složitá a přizpůsobivá realizace jazykové paměti v řeči je možná jenom proto, že jazyk sám tvoří dosti pevnou soustavu a každý její článek sám vyvolává spontánně jiné přiměřené prvky podle předmětného významu slov a gramatických tvarů. Jazyk jako invariantní norma silně ovlivňuje variantní řeč bez aktuálního úsilí uživatele jazyka. Toto působení povědomého systému jazyka na řeč se někdy označuje jako jazykový cit.⁶⁹

Předmětná paměť je základem každého učení. Také základem jazykového učení je zapamatování materiálu. Efekt paměti však nezáleží jen na vybavení vštípeného obsahu. Tyto obsahy v nás žijí, vzájemně se ovlivňují a částečně se transformují do více nebo méně odlišných podob. Jejich plasticita se v účinku může projevat negativně jako zkreslení, ale i pozitivně jako analogická přizpůsobivost potřebám vyšších celků, např. větných struktur.

⁶⁹ V. A. Art'omov, *Jedinstvo jazykovogo pravila i řečevogo dějstvija*. – Ruština v teorii a praxi, 1966, 3, 121-132.

Fyziologickým základem paměti je tzv. stopa, jež vzniká z podráždění, obvykle opakovaného. Stopou rozumíme celý soubor změn v mozkové kůře, a to mechanických (v synapsích neuronů), biochemických (v mediátoru) a elektrických (v odporech). Poněvadž propojení neuronů je zpětno-uzební, předpokládají někteří neurofyziologové, že pamětní stopa má podobu krouživého vzruchu na způsob magnetofonové smyčky.⁷⁰ Pokusy z posledních let naznačují, že určitou funkci nositele pamětní informace má ribonukleová kyselina v neuronech. Také dávno zapomenuté obsahy lze vybavit umělým zásahem, a to buď chemickým (haluciny a jiná farmaka) nebo elektrickým (drážděním čelních a spánkových laloků).⁷¹

Důležité je zjištění, že řečová paměť je zvláště dynamická – opak paměti strojové – a že její efekt je výsledkem součinnosti celých neuronových polí. Z toho vyplývá, že všechny tři složky pamětního procesu, tj. vštípení, retence a reprodukce, jsou ovlivňovány dalšími psychofyziologickými ději.

U vštípení působí především záměrnost, stupeň uvědomělosti a intenzita pozornosti. Je známo, že při nízké pozornosti může být efekt učení slyšením nebo čtením skoro nulový. Přesto se na bezděčné zapamatování spoléhá přímá metoda osvojování jazyků a v menší míře i metoda audioo-

⁷⁰ V. Laufberger, *Vzruchová teorie*, Praha 1947.

⁷¹ M. Michalička, *Teorie paměti*. Pedagogika 1968, s. 109-117.

rální. Pasivní vštípení má význam většinou jenom pro vytvoření jakéhosi pamětního podhoubí, jež usnadňuje aktivní osvojování.

Starší výzkumy přistupovaly k problémům vštípení jenom z hlediska počtu opakování potřebných pro zapamatování, a to podle věku a podle druhu látky. Tyto výzkumy byly poměrně snadné a jejich výsledky se dobře vyjadřovaly kvantitativně. Měřilo se, za kolik minut se v kterém roce věku zapamatuje určitý počet bezsmyslných slabik, nesouvislých slov nebo i vět při průměrných schopnostech. Výsledná čísla měla statistickou platnost, ale nemohla být v praxi vodítkem u menších skupin žáků nebo při individuálním přístupu. Při nevelkých rozdílech v IQ tvoří rozdíl v potřebných učebních časech až osminásobek. Mimoto jsou nevysvětlitelné rozdíly v zapamatovatelnosti slov i u téhož jedince: ze stejně obtížných cizích slov, vybraných podle hlediska předpokládaně minimálních asociací, si táž pokusná osoba zapamatuje některá slova hned při první prezentaci, zatímco jiná slova, u různých osob různá, se nezapamatují ani po četných opakovaných prezentacích.

Jistě to byly i tyto poznatky, jež vedly newyorského profesora psychiatrie Irvina Rocka v letech 1957-1959 k řadě pokusů vycházejících z předpokladu, že domnělá úměrnost mezi počtem opakování a efektem vštípení je vztah sporný.

Výsledky Rockových pokusů lze shrnout asi takto: Víra v opakovací dril, jenž počítá s navazujícími a posilujícími se stopami, je iluze. Vštípení je tím účinnější, čím méně pre-

zentací předcházelo. Ke vštípení dochází při kterékoli prezentaci, přičemž předchozí pokusy o zapamatování jsou přinejmenším bez efektu pro realizované vštípení, protože nedochází k následné sumaci. Je-li tomu tak, je opakování prezentace nehospodárné a měly by se raději vymýšlet tak účinné asociace, aby ke vštípení došlo hned při první prezentaci. Tuto hypotézu označil Rock jako *Al-or-None theory of Learning*.

V letech 1961-1962 probíhala v USA o této domněnce kontraverze. Z dalších experimentů byl závažný pokus Jamese Ashera⁷². Pokusným osobám se prezentovaly dvojice slov a k anglickému znění se přiřazovala slova japonská, španělská a ruská, 40 slovních dvojic každé osobě. Retence se měřila v různých dobách po experimentech (0 h., 48 h., 96 h., 1 měsíc). Všechny korelace kromě dvou byly signifikantní při 0,005, tzn. pravděpodobnost, že jen u pěti případů z tisíce tato korelace není signifikantní (přičemž zbývající dvě jsou signifikantní při 0,05).

Asherovy závěry jsou formulovány radikálněji než původní hypotéza Rockova. Tvrdí totiž, že zapamatování je tím slabší, čím častěji se slovo muselo prezentovat, a naopak.⁷³ Při experimentu byly prověřovány také možné námitky, jako např.

⁷² J. J. Asher, *Evidence for „Genuine“ One-Trial Learning*. – IRAL, 1963, 2, s. 98n.

⁷³ „Practice before learning has cumulative negative effect on learning“.

vliv rozdílného IQ a jazykového nadání, nesnadná výslovnost, fonetická i grafická délka slov, citový přízvuk a množství asociací k jednotlivým slovům; všechny tyto předpokládané vlivy prý byly vyloučeny.

Další experimenty potvrzující hypotézu učení *Al-or-None* (*One-Trial*, nebo *Single-Trial Learning*) prováděli Evans, Dalenbach, Bregman a Chambers. Přesto vyžaduje hypotéza ještě další prověření. Na její podporu lze zatím uvést jen tolik, že podle zkušenosti bývají vštípení citově přízvukovaná, vhodně začleněná a plně uvědomělá silnější nežli vštípení dosažená opakováním prezentace.

Hypotézu *Al-or-None* bychom mohli nazvat binární hypotézou vštípení. Kdyby se potvrdila v širším rozsahu, znamenalo by to, že metodika má hledat prostředky a způsoby, jak zajistit maximální vštípení při první prezentaci látky pomocí silných, soustředěných, komplexních dojmů, tedy jakýmsi psychickým nápoem.

Retencí rozumíme podržení vštípené látky v paměti tak, aby mohla být kdykoliv podle potřeby pohotově vybavena. Nejde o mechanické uložení pamětních obsahů vedle sebe, nově vštípené jazykové prostředky musí být asimilovány dosavadní zkušeností a začleněny do různých organizačních kontextů.

Asimilace nových prvků zkušenosti probíhá většinou automaticky, někdy si ji žák uvědomí sám, jindy je vyvolána učitelovým upozorněním nebo navozena sestavením učební látky. Různým způsobem, automaticky nebo uvědoměle a záměrně, může probíhat také organizační začleňování vští-

peného nového materiálu, tj. začleňování, podrázování pod vyšší pojem nebo přiřazování k nějaké množině na základě podobnosti nebo jiné vlastnosti.

Časové seskupení se projevuje při reprodukci syntaktických sledů. Sled syntaktických členů v reprodukci podle výzkumu odpovídá v podstatě sledu při vštípení.⁷⁴ Tento poznatek by se měl ověřit ještě u dětí a mladších žáků, neboť souvisí s povědomím míry syntaktické informace, jež by mohlo být odlišné podle věku.

Čas potřebný ke vštípení je individuální. Obecně platí, že roste rychleji než množství informací. Podle empirické křivky zapamatování roste přibližně se čtvercem množství látky. Tato charakteristika je ovšem založena jen na slabikových pokusech, v nichž se neprojevuje závislost paměti na osobnosti, na zájmech a citech. Tyto faktory prohlubují individuální rozdíly v paměti.

Schopnost reprodukovat určitý jazykový materiál bezprostředně po první prezentaci se označuje jako bezprostřední paměť. Její rozsah, tzv. memory span, je pro osvojování jazyků velmi důležitý.⁷⁵ Rozsah bezprostřední paměti je v cizím

⁷⁴ F. Jodelet – G. Oléron, *La réversibilité des associations de mots.* – *L'année psychologique*, 1, 1966, s. 56-89.

⁷⁵ Memory span: „The length of a series of verbal forms that can be reproduced immediately after a single exposure (digits, nonsense syllables, words, phrases, sentences, connected speech)“ – R. Lado, *Memory Span As a Factor in Second Language Learning.* – *IRAL*, 1965, 2, s. 123n.

jazyce vždy menší než v mateřském a je přímo úměrný stupni ovládnání jazyka. I když není jediným směrodatným faktorem pro posouzení stupně osvojení nebo jazykové schopnosti, představuje nicméně závažné a snadno aplikovatelné kritérium. Při tomto testu se ovšem musí použít prvků bez porozumění, např. zcela neznámých slov bez zvláštní motivace nebo nápadných zvukových vlastností. U strukturovaného materiálu je korelace větší než u izolovaných prvků. Memory span je také určován – vedle stupně osvojení a schopnosti – fonetickou a gramatickou odlišností cizího jazyka nebo okolností, v jaké míře jsou tyto odlišnosti v pokusném materiálu obsazeny. U úplných bilingvistů je memory span v obou jazycích stejný. Při správné volbě materiálu lze tedy jeho měřením zjišťovat stupeň bilingvity. Výsledků pokusných měření je možno využívat v metodické přípravě jazykového materiálu k optimalizaci délky vět.

Způsob vštípení ovlivňuje výrazně obě delší fáze paměti. Hlavní faktory jsou při tom uspořádanost látky, citový přízvuk, vjemová komplexnost, motivace a volní zaměření. Zvláštní význam má pro trvalost pamatování také první reprodukce.

V době mezi vštípením a reprodukcí – v době retence – probíhá v mozkové kůře dynamická aktivita „paměti“. Obvykle se myslí na negativní aktivitu, tj. na zapomínání. Ve skutečnosti tu však jde o složité přeskupovací procesy, v nichž zapomínání je jen jednou složkou. V jazykové paměti může mít i kladnou funkci, a to v tom smyslu, že se jím redundantní materiál třídí podle použitelnosti, takže se méně

užitečné prvky z aktivní paměti vypouštějí, zapomínají nebo potlačují. Řečová realizace paměťových obsahů – jíž termín „reprodukce“ vlastně tak docela neodpovídá – je výběrová a adaptivní činnost, jež probíhá částečně uvědoměle, tj. jako záměrné hledání výrazových prostředků, zčásti automaticky, podvědomě nebo předvědomě. Přitom působí rozmanité determinující faktory, jež jsou dány organizační činností paměti v době retence, kontextovým významem a osobním stylem. V době retence tedy sice ubývá pamětních obsahů zapomínáním, ale naproti tomu se řečová paměť tříbí spontánním organizováním jazykového materiálu.

Mohlo by se namítnout, že i v oborech věcného pamatování lze pozorovat jisté organizační tendence. V tom případě jde o organizaci logickou nebo časoprostorovou. V řečové paměti však je to činnost průběžná a podstatná, která je přímo vlastností řečové aktualizace. Proto je řeč individuální a tvořivá, což v pojmu věcné reprodukce obsaženo není, nebo jen v daleko menší míře. Jazykový materiál by byl v potřebné kvantitě a rychlosti „věcně“ nereprodukovatelný, kdyby nebyl v použití determinován. Jeho první a základní determinací jsou vlastně denotáty předmětného světa.

Nižší organizační činnosti paměti mají nesporně povahu asociační (s podmíněným reflexem ve fyziologické základně). Není správné, když se pod vlivem strukturního hlediska asociace podceňují. Psychická činnost je hierarchicky vrstvená a přitom jsou nižší vrstvy, v našem případě asociace, ve vyšším tvaru obsaženy, a to v trojím smyslu hegelovského aufgehoben. Je pravděpodobné, že právě tento dialektický

proces vytváří novou kvalitu struktury. Zkusme to znázornit jednoduchým příkladem. Vnímáme-li několikrát sled slabik be fe le me, vznikne struktura befeleme. Podobně pe se ve ze dá strukturu peseveze, ale do tohoto celku už vkládáme navíc vyztužení významové, neboť nám v této struktuře zaznívá věta Pes se veze. Je tu tedy patrná spojitost asociční funkce daná kontiguitou, jež přechází ve zvukovou strukturu a popřípadě ještě dále ve strukturu významovou; ale i v té je obsažena zvuková asociace a její analogické spojení s významovým celkem.

Oba tyto procesy probíhají neuvědoměle v období retence, již bychom u jazykové paměti mohli označit také jako fázi latence, asimilace a organizace. Latencí tu rozumíme vlastní retenční funkci, asimilací začleňování nového materiálu do jazykového systému, který je už zakotven v paměti a v dosavadní řečové zkušenosti, a organizací míníme individuální vytváření nových volných celků podle různých a subjektivně realizovaných funkčních znaků.

Nejjednodušší formou spontánní organizační činnosti paměti je seskupování neboli clustering. Může se uplatnit už ve stadiu vštípení. Někteří žáci se např. učí nahlas a vytvářejí si rytmické nebo i zpěvné celky. Při pokusném učení nesouvislým slovům nebo slabikám si tvoří skupiny vědomě, a to podle individuálně volených znaků.

Retenční fáze paměti probíhá dynamicky, paměť si sama dělá pořádek, a čím dříve je v paměti řád, tím více jednotek se v ní udrží až k reprodukci. Organizační tendence paměti

nelze ztotožnit ani s působením asociací ani s příslušností ke kategorii, ač se tu uplatňují oba tyto faktory. Jsou to organizační tendence různého druhu a stupně, přičemž jsou asociční a tvarově strukturační procesy ovlivňovány a doplňovány vázaností na motivový a hodnotový systém osobnosti.

Proto je clustering silně individuální. Slova se mohou v paměti organizovat např. podle zvuku (Kanne, Pfanne, Panne, Tanne), nebo podle slovních kategorií (substantiva, adjektiva, slovesa), podle časového pořadí a prostorového sousedství, podle sémantické blízkosti, ale také podle pojmové hierarchie nebo úplně formálně, např. soustavou větších a menších pauz.

V době retence, tj. mezi vštípením a reprodukcí, probíhají tedy v paměti organizační procesy, jimiž se vytvářejí seskupení slov podle různých determinant. Příslušností ke skupině se zvyšuje vybavitelnost, objeví-li se jedno slovo ze skupiny, posilují se ostatní (tzv. relatedness increment).⁷⁶ Tento jev lze vysvětlovat buďto asocičně, nebo tvarově jako rudimentární struktury se společným znakem. Důležité je to, že aktivita jednoho členu usnadňuje aktivizaci dalších, že produkce jednoho slova aktivuje skupinu, k níž bylo v paměti přiřazeno. Skupina pak jako nadřazený systém dává k dispozici ostatní své prvky, takže se zvyšuje pravděpodobnost jejich vybavení.

⁷⁶ H. Hörmann – U. Osterkamp, *Der Einfluss von Bereichsbildung im Gedächtnis*. Ztschr. f. exper. u. angew. Psych., 4, 1965, s. 570n.

Lepší poznání samovolných organizačních procesů paměti by mohlo být základem efektivnějšího pořádní učební látky. Především by bylo třeba experimentálně porovnat retenci jazykových prostředků z textů dialogických a epických spolu s determinací hodnotou citového přízvuku a motivace z věcného poznání.

V latenci pravděpodobně převládají vyšší formy a kritéria organizace místo nahodile postřehnutých společných znaků (např. zvukové nebo grafické podobnosti, příslušnosti k téže slovní kategorii nebo k témuž nadřazenému věcnému pojmu), nastupují determinanty logické a psychologické, řečové a významové struktury, osobnostní postoje a typičnost psychických funkcí.

Jak jsou organizační tendence paměti závislé na osobnosti, ukazují např. jejich korelace s hlukem. Normálně se při hluku reprodukuje méně, látka je méně organizovaná a reprodukce vyžaduje víc času. Naproti tomu při zvlášť silném hluku výkon paměti zase stoupá, zřejmě díky zvýšenému úsilí. Větší napětí nemusí být výsledkem vědomého záměru, nýbrž bývá většinou spontánní reakcí na velmi ztížené podmínky. Výzkum takových determinant, jako je situace, logický smysl, motivace a zájem, je ovšem velmi složitý.

Clusterová – a vůbec asociační – forma organizace jazykového materiálu má v řečové paměti jen omezené možnosti. Fonetická podobnost, rytmizace, symetričnost a jiné způsoby vnějšího členění působí jen krátkodobě a jen při reprodukci ve vlastním slova smyslu. Proto mají omezený účinek také

všechny druhy cvičení, které jsou založeny na asociačních formách organizace (např. cvičení typu: Říkejte slova s opačným významem, říkejte slova podobná, jmenujte vlastnosti, vyjmenujte předměty, popište apod.). Při bezprostřední reprodukci tu bývá pamětní výkon pozoruhodný, někdy je zapamatování i dost trvalé, ale vždy jde právě jen o reprodukci jazykového materiálu, nikoliv o řečovou paměť. Poněvadž chybí asimilační a vyšší organizační stránka logicko-významová, nerealizují se tyto obsahy v řečových dovednostech a návycích. Starým latiníkům se dobře osvědčovaly rytmizované a veršované říkanky, obsahující morfologicky významná slova nebo mluvnická pravidla, ale to jenom proto, že se mohli spokojit s jejich teoretickou znalostí, nanejvýš s aplikací v písemném projevu, ale nevyžadovali mluvení. Znalost latiny jakožto mrtvého jazyka byla na rovině všech jiných věcně pamětních vědomostí.

Při odložené reprodukci, a tím více v řečové paměti, jsou nejdůležitější významové spoje. Ty jsou založeny ve strukturách zkušenostního řečového zformování výpovědí a podléhají analogickému přetvořování podle situace. Řečová paměť má tedy eminentně významový charakter, je závislá na významových spojích, a proto o ní vypovídají klasické Meumannovy pokusy se slabikami jen velmi málo. Řeč se neskládá ze slabik, nýbrž ze slov. Ani slovní čili verbální paměť není však ještě dostatečným měřítkem řečové paměti. Je známo, že někteří žáci znají hodně slov, ale vyjadřují se velmi nesnadno, zatímco jiní se konverzačně dobře uplatňují při mnohem menší slovní zásobě. Rozhoduje totiž paměť řečová, jejíž ob-

sahy a prvky už mají zvláštní kvalitu přináležitosti a tíhnutí k vyšším celkům, ke strukturám a větám. Teprve věta realizuje významy a komunikaci. Je-li jediné slovo zároveň sdělením, jde o jednoslovnou větu. Vybavování slov a tvarů v řečové paměti není prostá reprodukce, nýbrž je zároveň neuvědomělým (obyčejně) prověřováním pamětního jazykového materiálu podle toho, jak se nám hodí do významových spojů, do myšlenky a do věty, jež má být jejím obrazem. Řečová paměť se vždy opírá o nějaký významový kontext, jenž vybavování stimuluje. Proto je v řeči vždy přítomná veškerá zkušenost jedince, nejen všechna přípravná práce jazyková, ale i věcné myšlení, nejen přítomné nebo předcházející, ale i dávné. Mluvit umí každý jen v tom oboru a v tom rozsahu, v němž umí myslet a pokud v něm umí myslet.

Tato skutečnost by měla ovlivňovat volbu jazykové učební látky. Praxe tu bohužel musí čelit protichůdným tendencím. Žáci si nejlépe osvojují cizí jazyk v oboru věcí a situací, které jsou jim už myšlenkově běžné: zároveň však je žádoucí, aby si osvojovali cizí svět, vytvořený a jazykově vyjádřený jinou kulturou, jiným myšlením. Tento protiklad je nutno překonávat postupně a předmětem metodických úvah může být jen otázka míry, tempa a věcné přiměřenosti, jak rychle mají být žáci uváděni do cizího světa. Jiným problémem jsou okruhy předpokládaných žákovských zájmů, jež se často nekryjí s jazykovými okruhy, které by si žáci měli osvojit z didaktického hlediska. Nicméně znalost vývojové a diferenční psychologie může autory textů a cvičení uchránit před hrubými omyly.

Vybavování (aktualizace, reprodukce) jazykového materiálu je v řeči, jak jsme řekli, převážně automatické, resp. je neuvědoměle řízeno kontextovým významem, invariancí jazykového systému a jinými determinujícími činiteli. V dialogu je stimulováno projevy partnera, a to nejen otázkami, ale jakýmkoli větami a slovy. Tyto stimuly působí jako vnější významové determinanty, jako situační vektor, jenž řečové vybavování podstatně usnadňuje.

Nejobtížnější je chtění, volní vybavování, neboť snaha často působí negativně. Míjíme tím onu známou zkušenost, že cítíme slovo na jazyku, ale nevybavíme si je, pokud se o to usilovně snažíme. Vědomé úsilí ovlivňuje vybavovací proces často tlumivě. Žáci by měli být vedeni k tomu, aby slovo, které se v řeči nevybaví automaticky nebo aspoň bez námahy, zásadně nehledali s napínáním paměti, ale aby se cvičili v používání náhradních variant. Lze toho dosáhnout i bez zadržávání a bez nového začínání věty, protože mluvící většinou už na počátku věty anticipuje, které slovo se mu nevybaví.

U řeči slyšené a čtené se uplatňuje znovupoznávání. Většinu cizích slov známe pouze pasívně, jejich význam se nám vybaví, když je slyšíme nebo čteme, ač by se nám nevybavil zvukový nebo grafický obraz těchto slov, kdybychom jimi chtěli vyjádřit význam nebo přeložit slova mateřského jazyka. Při znovupoznávání probíhá skryté korelování. Může jít o srovnávání s identifikací v podobě poznávacího aktu, ale jindy prožíváme jen pocit známosti bez identifikace. Neprovádíme logickou identifikaci podle znaků, ale předpokládáme ji podle pocitů, jež v nás znaky vzbuzují.

Významová jazyková paměť je u dospělých pravidlem, jiné způsoby paměti (akusticko-mechanická) jsou jen výjimkou. Jinak je tomu u dětí. E. Meumann se domníval, že ke zvýznamnění paměti dochází až ve věku 12-14 let, dnes se soudí, že tento proces je už dost výrazný v sedmi letech. U dospělých je významově znaková paměť tak dominantní, že se i názorný materiál pamatuje lépe s pomocí doprovodné slovní formulace.

Při znovupoznávání sice také probíhá hledání v paměti, a to hledání významu ke slovu, ale většinou se toto přiřazování dostavuje spontánně bez vědomého zaměření. Stopové pole se strukturuje kontextem, jímž je posilována také dynamika znovupoznávací paměti.

Kontextová dynamika se uplatňuje také v zamýšlené řečové činnosti při mluvení. Její působení tu však není zcela autochtónní, neboť je podřízeno záměrnému aktualizacímu postoji. Vektor intencionálního hledání strukturuje stopové pole, přičemž zbývá prostor pro autochtónní děje. Intencionální strukturování je přímým následkem vědomé pozornosti, zatímco automatické děje probíhají pod vlivem nadpozornosti, tj. povědomí věcné i jazykové situace, a jejích vztahů. Aktualizační postoj mobilizuje hledání v paměti v podobě strukturování stopového pole, ale různé asociční děje a dílčí struktury se přitom uplatňují spontánně jako polotovary. Proto probíhá vybavování jazykových prostředků z paměti mnohem rychleji a snadněji, než by tomu bylo při vědomé volbě všech pamětních obsahů.

Intencionální strukturace je řízena významem, myšlenkou. Naproti tomu u dílčích automatických procesů ustupuje funkce významu do pozadí. Slovo jakožto znak má stránku nejen sémantickou, ale i perceptivní, senzomotorickou, a tato stránka slov vytváří vlastní spoje, takže je rovněž strukturujícím faktorem, i když na nižší rovině a v menších celcích. Je to však faktor velmi důležitý, neboť bez něho by vybavované prostředky byly mezerovité a řeč pomalá a trhaná. Sémantická stránka nesmí z psychologie řečové paměti úplně vytlačit asociační procesy, jak se s tím setkáváme v pracích K. Böhlera a jiných gestaltistů. Je ostatně zajímavé, že tvarová psychologie myšlení (Denkpsychologie) nepřinesla žádné dílo o jazykové paměti, ač je přece věta běžným a vhodným příkladem tvaru a ztělesněním myšlenky.

Avšak významovost proniká i do asociačních procesů. Složky vzájemného působení totiž vytvářejí funkční celky. Stopy jsou ve funkčním celku jen relativně samostatné asociované členy, jejichž funkční organizace je kontiguitou usnadněna. Jinak je vliv dřívější zkušenosti možný jen na základě funkčního spojení podle příbuznosti, a ta může záležet jak v podobnosti vnější (např. zvukové), tak v podobnosti vnitřní (významové). Hlavním principem vzájemného působení je podobnost, tj. částečná totožnost. Ta také působí, že se znak chápe i ve změněné situaci a v různých obměnách denotátu (pes je kdejaký pes) a umožňuje analogický přenos.

Podstatná je zde skutečnost, že význam (nebo tvar) a asociaci nelze stavět proti sobě jako protiklady. Právě v řečové paměti se ukazuje, že jedno přechází v druhé, že jde

o stupně procesu, jehož protikladné směry tvoří dialektickou jednotu. Všechny složky řeči mají smysl, od textu až po hlásku, neboť i hláska může obsahovat citový přízvuk nebo fonologickou symboličnost. Významový obsah samozřejmě není všude stejný, a to má vliv i na řečovou paměť. Čím je ho víc, tím je paměť především trvalejší.

Jaký je vztah mezi úmyslnou pozorností a autochtonními procesy, naznačují různé pokusy zatím jen částečně. Potvrzuje se očekávání, že homogenní slovní řady se pamatují lépe než heterogenní, poněvadž zužují oblast hledání a působí jako rudimentární determinace kontextem. Chybná reprodukce vzniká u homonymních řad hlavně vlivem nadřazeného pojmu, pod nějž se slova podřazují automaticky, kdežto u heteronymních řad bývají chyby výsledkem zvukových podobností. Správné reprodukce vznikají především kombinovaným působením významu, zvuku a grafického zobrazení, protože stopové pole se v tomto případě strukturuje podle sémantických i perceptivních vlastností slov. Homogenní členy vytvářejí v paměti vlastní obvod. Jestliže se v něm vyskytnou izolovaná nehomogenní slova, působí rušivě jako mezery v organizované řadě. Jedno rušivé slovo se sice zapamatuje právě pro svou odlišnost, ale přitom poškodí vybavitelnost dalších homogenních slov. Větší počet nestejnorodých slov zavinuje neúspěch ve vybavování slov obojího druhu.⁷⁷

⁷⁷ Srov. W. Gutjahr, *Zur Psychologie des sprachlichen Gedächtnisses II, - Über Aktualisierungsdynamik*, 1959, s. 1-108.

Dobrou oporou jazykové paměti jsou dvojice slov. Nejlépe se přitom pamatují dvojice pevné (93 %), pak volné (57 %) a posléze nesourodé (37 %). Jedno slovo dvojice je ovlivněno druhým v tom smyslu, že určuje směr podprahové dynamice hledání. Pokud jde o účinek souvztažnosti slov podle významové podobnosti, jsou podle Gutjahra nejefektivnější antonyma jakožto slova negativně podobná (87 %), potom synonyma (68 %) a nejméně účinné jsou dvojice významově nesouvztažné (37 %). Antonyma jsou tak účinná proto, že tvoří uzavřený celek významové struktury charakterizované kontrastem. Synonymní struktura je slabší, ale přesto podstatně účinnější než pouze kontiguitní dvojice. Aby byla pamětní účinnost dvojic zachována, nesmí být mezi členy příliš velká vzdálenost a struktura také nesmí být rušena mezičleny. Dvojice se tvoří i spontánně, a to jak při vstúpení, tak během retence. U heterogenních dvojic jsou pamětní hodnoty individuálně velmi rozdílné, neboť i tu jsou možné subjektivní vztahy, ať věcné, pojmové, senzorické nebo jinak asociační (srov. clustering).

Také z hlediska paměti je důležité si připomenout, že věta je perceptivní i sémantický celek s jednotným fyziologickým korelátém. Je to tvar, jehož význam je dán kombinací slov. Každá věta vzniká podle určitého konceptu, i když se koncept týká jen větného typu. Volba konceptu je však určena obsahem, větným významem, a ten je pro paměť normálně důležitější než syntaktická stavba a intonace. Aktualizace zapamatovaných vět nebývá určena ani zvukovou nebo grafickou percepací, ani názornými představami, nýbrž myšlenkou.

Ba ani prchavé, polovědomé obrazy jednotlivých věcí nebo slov, jež aktualizovanou větu provázejí, nerozhodují v té míře jako myšlenkové a zážitkové stavy vědomí. Reprodukce vět probíhá i bez zachování vnější kontiguitu větných členů, neboť se pamatují primárně jejich myšlenková spojení. Projevuje se také značná nezávislost na původních daných slovech a názorné prvky jsou jen fragmentární a nahodilé. Převaha větné sémantiky v paměti ovlivňuje reprodukci.

Reprodukce vět je buď adekvátní, nebo neadekvátní. Pouze adekvátní reprodukce (doslova z paměti) je provázena pocitem jistoty, normálně se tvary vět více nebo méně rozpadají. Stupně rozpadu originálu bývají různé. Paměť může reprodukovat přesný smysl výpovědi i se syntaktickou kóstrou vět, ale s nepodstatnými odchylkami ve volbě jazykového materiálu. Při obsahové neurčitosti dochází ke změnám ve slovech i v syntaxi. Pokročilý rozpad pamatovaných vět se vyznačuje také tím, že se rezidua přesunují a doplňují z vlastní fantazie příbuznými celky.

V období retence totiž probíhají v zapamatovaných větách dynamické změny, které se netýkají jen zapomínání méně významných členů. Jsou tu ještě další zákonitosti, označované jako nivelizace a precizace. Nivelizace je hojnější a ve školských podmínkách převládá. Záleží v tom, že se v reprodukci stírá určitost, zvláštnost, konkrétnost, názornost a výraznost. Např. slova jako: pravil, poznamenal, prohodil, dodal, zašeptal, zaúpěl, vzdychal, zavolal, křikl, vyrazil, vyštěkl apod. se reprodukují pouze jako „řekl“, přesné nebo konkrétní údaje se uvádějí neurčitě jako „něco“, „nějaký“, „ten člověk“,

„ta věc“. Precizace, tj. zpřesňování a zvýrazňování, záleží naopak v tom, že se místo neutrálního „řekl“ v reprodukci objevují slova zesílená a zeslabená (křikl, zařval, zašeptal) nebo jinak odstíněná (zasípěl). Precizace se vyskytuje u osob temperamentních a nadaných silnou fantazií. V cizím jazyce je vzácná, samozřejmě s výjimkou bilingvistů. Míra precizace a expresivnosti v řeči je jedním z kritérií stupně bilingvity. Precizací a konkretizací se věta pravděpodobně také chrání před zapomenutím.

Poněvadž se u větné reprodukce uplatňuje sémantický kontext, vzniká tu i souvislost s množstvím informace. Čím slaběji je jazyková jednotka determinována kontextem, tím víc informace nese. Hláska je ve slově determinována silně, a proto připadá na její znak málo informace: chybějící písmeno si snadno domyslíme a tiskovou chybu většinou přehlédneme. Vzato čistě matematicky, může se ve větě vyskytnout tolik různých výrazů a znaků, že jejich informaci a pravděpodobnost prakticky nelze počítat. V konkrétní promluvě však působí naproti tomu tolik omezujících a určujících faktorů jazykových a situačních, že velká většina výrazů je v konkrétní větě předem vyloučena a jiné výrazy, zvláště mluvnické tvary, lze anticipovat nebo doplnit z kontextu. Kontext znamená vzájemný vztah, informace naopak stupeň diferencovanosti. Pamatování je všeobecně tím obtížnější, čím je materiál diferencovanější (čím víc informace obsahují jednotlivé členy) a čím méně jsou prvky určeny kontextem (čím méně je mezi nimi vzájemných vztahů). Tato skutečnost mluví ve prospěch epických učebních textů,

protože obsahují maximum vnitřních souvislostí, zatímco přirozený dialog je útržkovitý a mezerovitý, jeho prvky nesou hodně informace a nedají se anticipovat a doplňovat.⁷⁸⁾

Vedle situačního vektoru a invariantní jazykové normy snižují novost výrazové informace také neurčité řečové složky, geneticky představové a kvalitativně svérázné akustické podoby. Jejich první působení je nejasné, mlhavě, zpola citové, nicméně vyvolává pocit napětí, pocit blízkosti výrazu, jenž je skoro na jazyku, až konečně prostřednictvím tohoto dojmu napjatého „čehosí“ produkuje definitivní tvar spojený s pocitem jistoty. Obtíž řečové reprodukce je v tom, že to není pouhá paměťová reprodukce, nýbrž re-produkce, tj. znovutvoření přetvořením. Pamětní rezidua nejsou zcela totožná se vštípenými obsahy, protože prošla dynamickými procesy v době latence, nejsou nikdy zcela adekvátní situaci a myšlence, neboť ani ty se neopakují úplně totožně; při řeči prožíváme labilitu svých prostředků pocitem nejistoty a napětí, až vytvoříme myšlenkově řečovým úsilím novou adekvátní formulaci.

Přitom sémantická vnitřní struktura tvoří reliéf, k němuž se váží další členy, takže část věty vyvolává reprodukci celé věty. Podle W. Gutjahra lešení věty, vytvořené z nosných členů, trvá a působí i u neadekvátní reprodukce. Jednotlivé větné

⁷⁸ Srov. E. Spálený, *Výchozí texty dialogizované či nedialogizované?* – Cizí jazyky ve škole, 1966/67, 7, s. 301.

členy mají nestejnou reprodukčně doplňovací potenci. Nejvyšší má subjekt (64 %), potom následují se stejnou hodnotou predikát, předmět a příslovečná určení (54 %), nejmenší evokativní účinnost mají přívlastky a adverbia (39 %). Působení větých členů není pevně vázáno na syntax, nýbrž vyplývá ze sémantického obsahu; výjimečně může nabýt nejvyšší doplňovací potence kterýkoliv člen, dostane-li se mu významné úlohy v sémantickém celku věty. Taková regulace může proběhnout vlivem latentních postojů, motivace a zájmu.

Otázka, je-li vybavitelnost lepší u bezděčně zapamatovaných či u záměrně vštípených jazykových prostředků, není dosud jasná. Pravděpodobně na ni nelze jednoznačně odpovědět, protože bezděčné zapamatování může být vyvoláno různě. Reprodukční hodnoty závisí na citovém přízvuku, na asociacích a na doprovodných vjemech při vštípení. Při bezděčném zapamatování chybí posilující moment volní, tj. úmysl zapamatovat si věc trvale.

Obvyklé rozlišování pamětních typů podle převahy vizuální, akustické nebo motorické složky platí pro jazykové vědomosti v celém rozsahu, ale pro řečovou paměť jen omezeně. Vizuální paměť prospívá pravopisu a čtení, akusticko-motorická slouží mluvené a slyšené řeči. U všech druhů paměti však přistupuje paměť pro významy a jejich symboly, tj. proznaky. Jinak se v řečové paměti promítají všechny zvláštnosti vnímání a myšlení, sensorické i emociální sféry individuální a typové psychiky. Ostatní vlastnosti řečové paměti – rychlost a intenzita zapamatování, pohotovost a přesnost vybavování atd. – se překrývají s obecnou pamětí.

Podobně jako pamatování je i zapomínání výběrové a závislé na dynamice útlumu v době latence. Nejvíc je ovlivněno činností bezprostředně předcházející. Proto je důležité, aby nebylo zařazováno bezprostředně po sobě učení dvěma jazykům. Vedle pamětního útlumu prostředků druhého jazyka tu působí negativně také interference.

Rozlišujeme zapomínání jazyka a zapomínání řeči. Paměť pro jazyk je dosti trvalá, zvláště dlouho jej známe pasivně. Naproti tomu aktivní řečová paměť rychle ochabuje. Udržet pohotovost a přiměřenou automaticnost řečových prostředků vyžaduje stálý téměř denní cvik, pokud se nedosáhlo značného stupně bilingvity. Typickou formou rozpadu řečové paměti je dezautomatizace prostředků a degenerace výslovnosti.

Mezi 40. a 50. rokem věku se začínají z aktivní řečové paměti ztrácet cizí slova osvojená mezi 10. a 20. rokem. Po 50. roce se aktivní slovník v oblasti automatizovaných prostředků prakticky už nerozšiřuje. Všeobecně probíhá rozklad jazykové pamětní zásoby podle Ribotova zákona od novějších obsahů ke starším a od složitějších k jednodušším. Otázka trvalosti a regrese jazykových prostředků v aktivní paměti ve vyšším věku je tedy také jedním z argumentů pro raný počátek vyučování cizím jazykům.

Poezie

Předjarní

Už tryskni prudkým gejzírem
skrz okoralou zimní zem
a žárem žulu protni.
Čím tvoje nitro v hloubi vře,
se vichrem mocně rozedme,
vše živé otěhotní.

Smet' starý list a zmrzlý prach
a z duší vyduj stuchlý strach,
pak zavěj po záhonech.
Svým dechem, jenž je májem čist,
i mrtvou sžehni nenávisť,
jen co je živé, ponech.

A žhářem žhavé lásky buď
a pampelišek št'astnou žlut'
svým tajným dechem zapal,
by jako skřivan nad mezí,
jenž ví, že zpívat náleží,
i člověk život chápal.

A zpěvem, jenž se z jarních sil
míz procitnuvších napojil,
třtin nepevných se dotkni.
Co spojuje nás v jeden proud
a nenechá nás spočinout,
tím všechna srdce protni.

Diagonála světonápravy

Skrčenec nespí
bez tváře se tváří
larva. Tiká čas

Enzymy šílí
nedočkavostí
díla. Zraje kvas

Vírem se zvedá smetí.
Neb prostorem letí
Diagonála

Okamžik

Počítáš na roky
na dny a hodiny. Ale co
je mezi vteřinami?

Slovo, jež promluvílo
k tobě
zákmit světla země skulinou
tvé kobky
křeč jednosti dvou
rozkoš rozhodnutí
jistota
něco
sláva okamžiku.
V čem je život?

Povídka

Infarkt

Ve dveřích pokoje číslo dvacet jsem poprvé slyšel své nové jméno. Sestra, která mě tam uváděla a šetrně mě podpírala, se pozastavila, obrátila se k pacientovi, jenž ležel vlevo od dveří, a řekla s dobrosrdečným důrazem: „Jazyk na uzdu pane Tušic, bude tu s vámi INFARKT.“

Spolkl jsem toto zlověstné slovo a už ve mně zůstalo. Dosud jsem nevěděl, mám-li infarkt či co se mnou je, neboť sestra od kardiografu i lékař se na mé otázky jen neurčitě usmívali a říkali: „No něco tam je. Uvidíme.“ A lékař dodal: „Musíte ležet v klidu. Vůbec nevstávat. Asi za týden si uděláme snímek znovu.“ A teď jsem se zčistajasna dověděl, že JSEM infarkt. V tom okamžiku ze mne spadl můj akademický titul, rozplynulo se mé příjmení i křestní jméno a stal jsem se někým jiným. Pocítil jsem tu proměnu tak mocně, že jsem se sestry vůbec na nic neptal a její rady a pokyny jsem slyšel tak zastřeně a zdálky, jako by se mi byly vyměnily i mé smysly. Ulehl jsem a oddával jsem se svému novému životnímu pocitu. Byl tak zvláštní a silný, jaký asi mají lidé před smrtí.

Už od studentských let jsem měl sklon k sebezpozorování a nechyběla mi ani jistá dávka fantazie. I v nejtěžších chvílích a v okamžicích citového vzrušení jsem míval dojem, že se svým prožitkem úplně nesplyvám, že jsem svým vědomím zároveň nad ním jako nestranný pozorovatel. A toto druhé, jasnější ale méně zúčastněné vědomí mě pravděpodobně

chránilo před těžkými citovými úrazy. Tak tomu bylo i v této kritické chvíli: začal jsem se zájmem sledovat onu změnu osobnosti, která u mne už nastala fyzicky a teď zřejmě probíhala i psychicky.

Zjitřené asociace obraznosti mi nejprve předvedly před duševní zrak situaci z podivné povídky, kterou jsem kdysi četl, zapomněl jsem začátek i konec, ale obraz člověka, který se ráno probudil s krovkami a šupinami na těle jako velikánský brouk, se mi vtíral tak naléhavě, že jsem se několikrát přistihl, jak vytahuji ruce zpod příkrývky a úzkostlivě si je prohlížím.

Z nepříjemného poblouznění obraznosti mě vytrhla sestřička, jež mi přinesla nemocniční prádlo a opatrně, ba skoro obřadně mě převlékla. Její profesionální samozřejmost mi dala jistotu, že na těle nemám žádné změny, a usmál jsem se své pošetilosti, jak jsem mohl podlehnout sugesci krutého literárního obrazu.

Sestřička zatím brebentila nějaké bezvýznamné veselé řeči – později jsem poznal, že je to důležitá část léčení, vyhrazená sestřičkám, jež nejsou povinny zachovávat lékařskou důstojnost – a nakonec dodala: „Vaše paní vám jistě přinese pyžama, ale zatím tu musíte být v té naší košili jako jeptiška.“

Nevím jak ji tato kuriózní a trapná představa napadla, když mi uvazovala košili u krku, ale mně v tom momentě ujasnila mou situaci. Chabě jsem se tomu nepodařenému vtipu usmál, řekl jsem nepřítomně „Děkuji!“ a už jsem tu novou představu v duchu rozvíjel. Byla přijatelnější než ten první

odporný obraz. Jeptiška! Dívka, která má své jméno, osobnost a místo ve světě, je uvedena do podobně zařízeného pokojíku, dostane zvláštní nové jméno, odloží minulost a stane se někým jiným. Někým abstraktním. Kubisticky schematické roucho a cizí, umělé jméno. Když jsem byl kluk, proměnila se takto jistá Boženka z naší ulice v Chrisostomu. Pacient! INFARKT! – Nadosmrti?

Přeběhl mě mráz. Pochopitelně. To je docela nová perspektiva. Co jsem si dosud uvědomoval, byla pouhá přítomnost. Teď jsem pohlédl do tváře budoucnosti. S přítomností se vyrovnáváme mnohem snadněji než s budoucností. Mohl bych na to uvést sto příkladů, ale každý si jich najde sám ještě víc. Přítomnost se jenom hraje, protože její úloha se hned odkládá a zaměňuje za jinou. Budoucnost je pravá skutečnost, tu odložit nelze. Až se tak přece jen stane, nezaměníme ji už za nic jiného. Přítomnost lze snášet snadno, jedině budoucnost je vážná věc. Proto se podrobujeme i nejhrošším operacím – vždyť jsou omezeny na přítomnost. Neměl bych raději nastoupit operaci? „Ne!“ odpověděl jsem si, i když jsem toho o lékařské vědě moc nevěděl. Nadosmrti budeš INFARKT. Nadosmrti. Bezděky jsem se ohlédl za sebe, kde v záhlaví bývá tabulka se jménem pacienta. Byl tam jen formulář a graf teploty.

Vstoupit do nového společenství vždycky pro člověka něco znamená. Musí se vyrovnávat s novými vnějšími i vnitřními podmínkami. Stává se něčím navíc, nezůstává úplně sám sebou. Někdy taková vlastnost převládá a částečně absorbuje staré složky osobnosti: voják, heftlink, pacient, INFARKT. Už samo

uvedení do nemocničního pokoje, jak je provedla ta dobrostředná sestřička, mi objasnilo, že jsem vstoupil do bratrstva zvláště vynikajícího. A přesvědčoval jsem se stále víc, že jako takový vskutku požívám zvláštní úcty mezi lidmi i u lékařů.

Prvním dokladem zvýšeného respektu bylo to, že pan Tušic mlčel. Později jsem poznal, jaká to od něho byla oběť. „No, ono to nebude tak zlé,“ začal nesměle a chlácholivě, sotva sestra zavřela dveře. „Každý infarkt také není stejný. To víte, sportovat už nebudete. A Bacchus cum Venere,“ dodal, jako by chtěl upozornit, že je inteligent, „mohou jít spolu na penzi. Ale jinak znám celou řadu infarktů, kteří běhají jako čamrdy. Já jsem nefritik,“ představil se bez okolků. Jsem tu druhý měsíc, ale už půjdu domů. Mám totiž návrh na lázně a čekám každý den, že mě zavolají.“

Udělal pomlku, jako by zdvořile čekal, nechci-li se na něco zeptat. Když jsem mlčel, pokračoval ještě povzbudivěji. „Tamhle pan Horák, to je jen žaludek, ten se tu dlouho zdrží,“ řekl skoro pohrdlivě o třetím pacientovi, jehož nemocniční hodnost byla zřejmě nejnižší, když se ani neoznačovala latinským názvem. Teprve teď jsem ho vzal na vědomí. Otočil jsem se k němu a hned jsem viděl, proč dosud on nevzal ani slovem na vědomí mou přítomnost. Ležel na boku a z úst mu visel obávaný had – žaludeční sonda.

Trochu mě to zmátlo, pocítil jsem odpor k nepříjemnému hadu a možná i k voskově žluté tváři pacientově, ale také soucit s jeho trapnou situací. Nervózně jsem pozdravil a hned jsem zase hleděl do stropu.

Nefritik zdvořile počkal několik vteřin, a když viděl, že mé seznámení s žaludkářem skončilo, pokračoval dobromyslně v rozhovoru a ani dost málo mu nevadilo, že odpovídám jen pokývnutím hlavou nebo jednoslabičným citoslovcem podivu, vyjadřujícím spíš slušnost než úžas.

„To máte moc dobré místo tam u okna,“ těšil mě, „celé odpoledne budete mít sluníčko. Však já vám řeknu, na tu postel se nedostane každý. Když jsem tu ležel před dvěma roky, umřel na ní biskup Weber.“ A musel jsem si vyslechnout nikoli nezajímavou historii své postele, kdo na ní ležel a zemřel, jaké měl choroby, životní osudy a případně i smrt. Zpočátku mě to vzrušovalo. Kolik historií představuje taková obyčejná nemocniční postel! Co nadějí a zklamání, zápasů se smrtí a vykoupení z bolesti! Napůl jsem poslouchal a z polu jsem se nechal unášet spodním proudem vlastních myšlenek, neosobních a nebolestných. Až tu jsem najednou procitl sám k sobě: Před čtrnácti dny na téže posteli zemřel pan Kotas, jediný ze všech předchůdců, kterého jsem znal osobně. Uvědomil jsem si, že jsem dosavadní vyprávění o utrpeních a smrti pacientů poslouchal celkem se zájmem, ale jako rozhlasové zprávy nebo statistický výčet s komentářem, tedy jako něco, co zůstává mimo nás, i když je to sebetragičtější. Toho posledního jsem však znal a viděl živě před očima, neboť jsme spolu strávili nejednu hodinu nad šachy v kavárně. „To byl taky infarkt,“ zasáhla mě klidně referující slova nefritika, jenž mě chtěl, dobrák, pouze vytrhnout ze zamyšlení.

Mohl jsem si přát lepší psychologickou laboratoř? Kdy bych mohl provádět takovou experimentální introspekci? Spontánní pozorování, nenavozené, nezkraslené přípravami a úmyslem? Rázem jsem pochopil, jak vznikají nadindividuální city. A také jak zanikají. Bylo to jiné poznání než pouhé vědění z knih. Objektivní pozorování bylo prolomeno prožitkem, přímou účastí. Porozuměl jsem, jaký je rozdíl mezi krasocitnou humanitou světoobčana a láskou k rodné vsi, proč můžeme abstraktně nenávidět národ, jehož jedince neznáme, jak může lidská ruka, ruka člověka, který snad ani není zlosyn, jak může uvolnit smrtonosnou bombu na tisíce milujících, trpících a doufajících matek, žen a dětí. Chybí nám blízkost. Časoprostorová blízkost, a hlavně ta, která vzniká ze vzájemného pohledu do očí, ze společné činnosti, zájmů a nadějí. V mžiku se mi čelo zrosilo potem. To nebyly myšlenky, jak by se zdálo podle toho, co zde tak frázovitě deklamuji. Byla to skutečnost. Styk se skutečností trvajících okamžik, který člověka poznamenává, ale který nikdy nepopíše ani nejlepší realistický spisovatel. Chvilé ztotožnění s člověkem, jemuž jsem se tak nebezpečně přiblížil svým osudem.

Zavřel jsem oči, abych svého společníka přiměl k prodloužení pomlky, jež nastala po vyčerpání tohoto tématu. Tak se mi podařilo na hezkou chvíli uzavřít ústa ochotnému vypravěči, který se domníval, že jsem usnul.

V příštích dnech jsem si užil všelijakého vyprávění až až. Nejprve mi zevrubně popsal povahu, osudy, rodinné poměry a vzájemné vztahy lékařů a personálu interního oddělení.

Potom přišli na řadu zajímavější pacienti, o nichž jsem se dověděl nejen údaje chorobopisu, ale i prognózu, kterou by tak bezpečně nedovedl stanovit ani primář. Nakonec ovšem přišlo na řadu téma nejvýznamnější, vlastní osudy nefritika. Ležel v nemocnici už potřetí a vždycky dosti dlouho, takže se považoval za autoritu a jakoby domácího pána, který je k novým obyvatelům shovívavý, ochotně jim radí a rád je poučuje. Dodnes znám podrobně celý průběh jeho nemoci a léčení od prvních příznaků. Mohl bych vám říci, kolik v kterém roce a měsíci pobíral na prémiech, a dovedl bych vám vyjmenovat i všechny kopce v kraji, které na kole vyšlapal, než se mu to stalo.

Býval to nepochybně chlapík zdatný, což o to, rád jsem mu uvěřil – ale proč bych vám to vykládal? Nebavilo by vás to asi o nic víc než mne. Poznal jsem, že má vrozená zvědavost má své meze. Nebo jsem spíše zatoužil dovídat se něco, co se na mne neřine samospádem jako nepřetržitý program rádia, který musím doma pasivně vnímat kvůli rodině. A snad proto mě v duchu stále více zneklidňoval můj mlčenlivý soused. Ten četl. Nevelkou knížku, ale četl ji pořád. Záhy jsem vyzoroval, že nečte souvisle od začátku ke konci, nýbrž na přeskáčku, jednou vzadu, jednou vpředu. Ale ne tak, jak čítáme my intelektuálové knihy, které nás nebaví, a jež bychom přesto měli znát, těkavě a povrchně: naopak, četl s urputnou soustředěností venkovských lidí, takže ho ani nerušilo klábosení třetího pacienta. Nakonec jsem se neudržel, využil jsem nejbližší odmlky a oslovil ho zdvořilou otázkou:

„Jestli vás neruším, pane Horák, copak to čtete pěkného s takovým zaujetím? Já také rád čtu,“ dodal jsem, snad i proto, abych naznačil upovídánému nefritikovi, že bych uvítal víc klidu ke čtení.

„Ale já moc nečtu,“ odpověděl pomalu soused a obrátil ke mně žlutozelený obličej. „Jen tuhle knížku.“ Přivřel ji do jedné ruky a ukázal mi titul. Byly to Vlastivědné obrázky z Horního Týna. „Čtu to už po kolikáté, je to od nás. Vám by se to asi nezdálo. Ale je tu všechno, jak to bylo. A jak to už nikdy nebude.“

Nedovedl jsem na to říct nic kloudného, a tak jsem se omezil na nějakou konvenční větu, z níž mi samému bylo trapně. Pan Horák měl zřejmě také dojem, že jsem nic neřekl, a zbral se pozorně do čtení, jako by se obával, aby mu nic neuniklo z toho, co tam u nich bylo a už nikdy nebude.

Vzal jsem honem do ruky svou knihu a zahleděl se do ní, než nefritik otevře stavidla. Horlivě jsem jezdil očima po řádcích, ale nevnímal jsem věty. „To je úžasný smysl pro jedinečnost historického faktu,“ řekl jsem si, ale hned jsem se sám pokáral, jak intelektuálsky plytce to zní. Nedovedl jsem si to nijak vyjádřit. Jen jsem věděl, že ten člověk na něčem bytostně lpí.

Zneklidňovalo mě to a nejraději bych byl odhodil svůj psychologický román a četl si také o pozoruhodných věcech, jež skutečně byly a už nikdy nebudou. Několikrát jsem měl na jazyku prosbu, aby mi tu knížku na chvíli půjčil, neboť jsem cítil, jak by mě osvěžily jednoznačné fakty, ale nedokázal jsem

žádost vyslovit nahlas. Obával jsem se zklamání. Přečetl jsem podobných vlastivědných obrázků celou řádku, ale mně ty věci asi nejsou blízké. Můj svět je příliš pohyblivý a proměnlivý.

Zatímco jsem takto uvažoval a hleděl na písmenka své knihy, objevily se na zdi po mé straně kosé obrazce vnikajícího slunce. Bylo křivé a šalebné, jak se natahovalo po bílé zdi a bílém lůžku, mísilo se omamně s pachem chloroformu a prohledávalo hlubokou místnost paprsky, jež nám zlomyslně ukazovaly, kolik je ve vzduchu prachu.

V tuto nezvyklou dobu vešla do pokoje sama vrchní sestra. S nápadnou samozřejmostí řekla našemu žaludkáři: „Připravte si věci, pane Horák, přestěhujete se na devítku.“

Nefritik byl nějak vzrušen hned od okamžiku, kdy se otevřely dveře, a jeho vzrušení vzrůstalo mlčením, jež zalehlo pokoj do všech koutů. Povytahoval se na lůžku, za zády sestry na mne dělal nesrozumitelné grimasy a ukazoval cosi očima.

Můj soused Horák se mlčky připravoval. Nic se nezeptal, nic nepoznamenal. Mne samého to rozčilovalo. Proč tak z čista jasna? Žádné domlouvání, chcete nechcete, žádná ta rádoby vtípná poznámka, bez vysvětlení, bez povzbuzení, bez soustrastí, jen ten neosobní tón, z něhož nepoznáte, na čem jste. Proč se postižený nebrání nebo aspoň nezeptá důrazně na důvod? Pacient přece nabývá ke svému pokoji a lůžku v nemocnici jakéhosi práva, jehož nelze jen tak nedbat. Já bych se rozhodně nedal přemísťovat pro nic zanic, když jsem si

zvykl, abych snad uvolnil místo nějakému váženějšímu pacientovi. To tak! Kde bychom to byli?

Nikdo nic, ani postižený, ani sestra. Nefritik se viditelně dusil návalem slov, jež musel z neznámého důvodu polykat. Pan Horák, v ruce ranec a Vlastivědné obrázky, nakonec řekl: „Tak sbohem, však se uvidíme!“ A bílé dveře, jichž se právě dotklo slunce, se zavřely.

Přesně v témž okamžiku se otevřely promodralé rty nefritikovy. Sám jsem právě chtěl ulevit svému rozhořčení ostrou poznámkou, ale přišel jsem pozdě. „Tak vidíte, devítka!“ spustil. „A to ho tady nechali tak dlouho s námi! Já jsem si to hned myslel, že to je černá žloutenka, už ta barva! Ten se veze! Na devítku – tam totiž dávají podezřelé, to jsem vám zapomněl říct – a odtud k ledu! Mně se to hned nezdálo a říkal jsem to sestře, než jste přišel, ale kdepak oni! Že jsem strašpytel a kdesi cosi, ještě se mi vysmáli. A teď to tu máte, jak jsem to říkal, jenže my se možná povezeme s ním.“

V příštích dnech nám opravdu věnovali zvýšenou pozornost. Pana Horáka odvezli z devítky na infekční a brzy nám hlásila zpravodajská služba pacientů, ze záhadných zdrojů vždy výborně informovaná, že náš spolupacient byl a už není. Jeho lůžko u nás zůstalo prázdné.

Můj zbylý společník byl celou tu dobu nápadně rozčilen a sháněl zprávy, ač jsem někdy měl dojem, možná nesprávný, že mu to vzrušení není nepříjemné. Já sám jsem byl dojat i sklíčen osudem toho člověka – kterého jsem nepochopil, ale jenž mi přesto nebyl tak docela vzdálen – nicméně strachem

jsem netrpěl. Vzpomněl jsem si totiž, že mému nešťastnému sousedovi přinesla v neděli manželka uzený bůček a přísuzoval jsem tragický vývoj této okolnosti. Znáte-li příčinu nějakého jevu, už ve vás nevyvolává strach. Nejhorší je nebezpečí, jehož příčinu neznáme. Jakmile si ji dovedeme pojmenovat, máme ihned dojem, že se nám nemůže nic stát, budeme-li se vyhýbat této jedné příčině.

Vyložil jsem to společníkovi, když mě jednou pustil k slovu, a oba jsme učinili velmi opravdové předsevzetí, že nebudeme jíst uzený bůček. A dodrželi jsme je, neboť nám nikdo uzené nepřinesl. Litovali jsme předem každého, kdo jí uzené, a byli jsme šťastni, že se touto dietou uchráníme všeho zla.

Snad i tato okolnost přispěla k tomu, že jsme se oba cítili čím dál líp. Projevovalo se to především tím, že jsme tajně zkoušeli věci, jež jsme měli nejpřísněji zakázány. V mém případě to byl pohyb. Po vizitě, když jsem měl jistotu, že lékaři a vrchní sestra jsou aspoň na hodinu zaměstnáni u dalších pacientů, jsem vstával, procházel se po místnosti, uklízel, upravoval lůžko, a při tom jsem pozoroval činnost svého srdce, tep, dech, neobjevují-li se příznaky závratí; a měl jsem radost, že mi chůze a pohyb zřejmě nevadí. V době večerního klidu jsem se pouštěl na chodbu, ba zkoušel jsem vystoupit i na několik schodů, jeden, dva, tři. Po půlnoci – spánek mě oblažoval až k ránu, než přišla sestra s teploměrem – bylo nebezpečí přistizení nejmenší. Dokradl jsem se podél zdi až do prostorné koupelny, kde vysedávalo pět kuřáků, kteří rovněž trpěli nespavostí. Měli přísně zakázáno kouřit, a proto zde v tuto dobu pokuřovali a vzájemně se ujišťovali, že jim to

nevadí, zatímco já, nekuřák, jsem vstával a sedal, pocházel, dělal tělocvičné pohyby, napřed pomalu a pak rychleji, a ujišťoval se, povzbuzován druhými, že to se mnou není tak zlé a že bych dokázal mnohem víc.

Dlouhé hovory marodů, posedávajících většinou na okrajích van v místnosti skoro neprůhledné kouřem, byly celou kronikou lidského života. V takových místech, říkal jsem si, by měli vysedávat naši spisovatelé, ne v kavárnách a klubovnách. Nejvíce mě zarazilo, že ti chorobou přihrblí, plíziví staříci, o nichž jsem asi bezděky předpokládal, že takoví byli odjakživa, nejraději vyprávěli o svých jedinečných siláckých výkonech a furiantských kouscích. Ten nejubožejší z nich uznal za vhodné podepřít své historiky fotografií statného muže s černými čupřinami a s ohněm v očích. Podíval jsem se na fotku, na něho, zase na obrázek, byl to skutečně on.

Odplížil jsem se na pokoj dříve a zamlklejší než jindy. Byl to totiž závodník – cyklista, který utrpěl INFARKT. A trvalo mi hezky dlouho, než jsem si ujasnil, že já přece nejsem žádný závodník a na kole jsem neseděl už dobrých deset let.

Nazítří mě můj společník opustil. Podařilo se mu přesvědčit lékaře, že se cítí naprosto dobře. Byl propuštěn, aby si doma počkal na povolání do lázní. Rozloučil se se mnou velmi přátelsky a ujistil mě, že mě bude navštěvovat – zdržím-li se v tomto pěkném pokojíku ještě nějaký čas – a že mi bude přinášet novinky, abych věděl, co se děje.

Víckrát jsem ho nespatriil. Těšil se do lázní a nechtěl na ně trpně čekat. Zajel si do Prahy – proč ne? – vždyť co nevidět

stejně podnikne delší cestu – aby vyřízení na místě urychlil. V domě Národního pojištění čekala dole u výtahu spousta lidí. Proč by tak dlouho čekal? A vezl se pak na úkor těžších pacientů? Šel opatrně, chvílemi odpočíval, a vystoupil až do čtvrtého poschodí. Před dveřmi kanceláře se nadechl a vstoupil. Přednesl svou žádost nejbližší úřednici, trochu přerývaně, ale dosti důrazně. Úřednice odpověděla, že zdržení rozhodně nebylo její vinou, a zalistovala v kartotéce. „Tady je to! No prosím, včera jsme vám to poslali, podívejte se!“

Pan Tušic nevezl do ruky podávanou kartu, ale chytil úřednici křečovitě za zápěstí, prudce se nadechl a zhroutil se jí do náručí.

Už je to pár let. Já od té doby žiji a pokračuji ve svém občanském povolání bez patrných změn. Nejsem si však docela jist, zda vidím svět stejně jako předtím. Dvakrát do roka chodím do nemocnice na kontrolu. Už mě tam znají a vždycky mě vítají: „Á, vy jste ten INFARKT!“

Ediční poznámka

Texty Františka Marka jsme edičně upravovali minimálně, chtějíc jim ponechat tímto způsobem jejich autentický ráz. Drobné korekce se týkaly pouze některých záležitostí pravopisných.

Texty byly převzaty z následujících edic:

Marek, F.: *Jihlavští humanisté*, Muzeum Vysočiny v Jihlavě, Jihlava 1964.

Marek, F.: *Čeští humanisté a Jihlava*, Oblastní muzeum Vysočiny v Jihlavě a Okresní archiv v Jihlavě, Jihlava 1962.

Marek, F.: *William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice: O prvním Čechu, který viděl divadlo Zeměkouli.*, Okresní archiv v Jihlavě, Jihlava 1964.

Marek, F.: Konec jedné sentimentální cesty (K 200. výročí smrti Laurence Sterna), in: *Dialog*, roč. 4 (1969), čís. 4, str. 39-42.

Marek, F.: Je Duchcov rodištěm největšího lyrika rytířského středověku?, in: *Dialog*, roč. 2 (1967), čís. 1, str. 30-31.

- Marek, F.: Životní pocit básníka, in: *Dialog*, roč. 4 (1969),
čís. 7, str. 36-38.
- Marek, F.: Jazyková paměť, in: *Pedagogika*, roč. XVIII (1968),
čís. 6, str. 871-884.
- Marek, F.: *Okna ven a okna dovnitř*. (Básnický almanach posluchačů a učitelů Pedagogického institutu v Jihlavě.), eds. J. Domkář, J. Fencel, J. Havlík, Jihlava 1964.
- Marek, F.: Infarkt, in: *Čtení o knihách Severočeského nakladatelství*, propagační bulletin, Liberec 1972.

M. Hemelík, editor

František Marek

(Studie, texty, básně)

Editor: M. Hemelík

Ediční řada IGLAVIA DOCTA, svazek V.

Vydala Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2013

Vydání první

Grafická úprava Petr Ház

Tisk AMAPRINT-Kerndl, s.r.o.

Náklad 250 výtisků

ISBN 978-80-87035-77-1